kaj 3-4

ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST UMJETNOST KULTURU

ZAGREB 2025.
ISSN 0453 - 1116

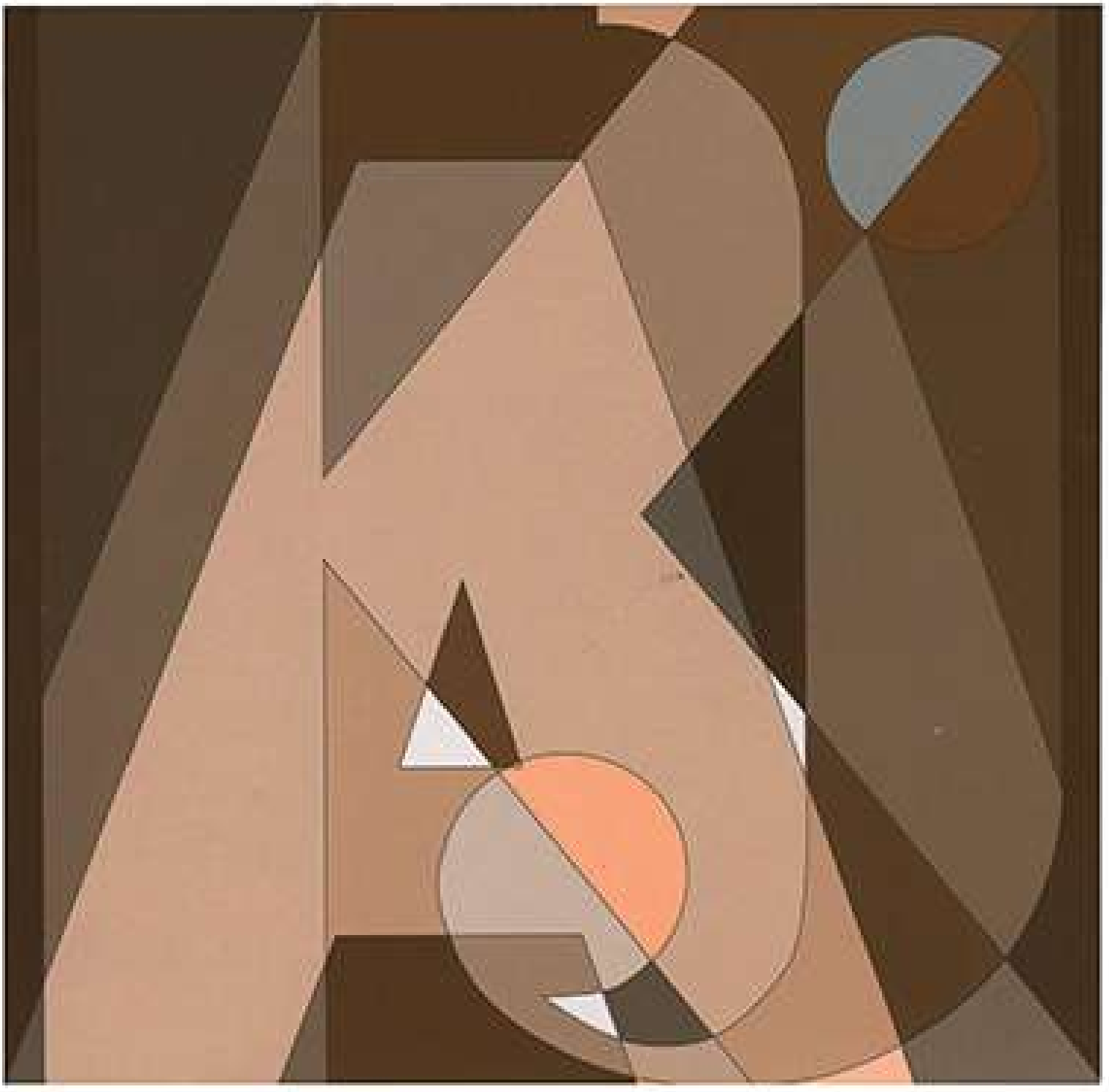

Kazalo

SUVREMENA KAJKAVSKA KNJIŽEVNOST
Ivona Marciuš: Kisela krv 3
Vesna Kosec-Torjanac: Zatomljeni krik / Uz kajkavsku dramu *Kisela krv* Ivone Marciuš 20

*

KAJKAVSKI U ŠKOLI
Danica Leštek: Muke po kurikulu: zastupljenost novije kajkavske književnosti u školskom kurikulu *[Curriculum struggles: representation of recent Kajkavian literature in the school Curriculum]* 25

*

22. natječaj za kajkavske i 15. za čakavske srednjoškolske literarne radove 48

*

KNJIŽEVNO-JEZIČNE KORELACIJE
Tatjana Pišković: Razvoj pripovjednoga jezika Ksavera Šandora Gjalskoga *[Development of Ksaver Šandor Gjalski's narrative language]* 49

*

KAJKAVSKE KNJIŽEVNE KORELACIJE
Emilija Kovač: Kajom Domovinskog rata*:* Kajkavska produkcija časopisa *KAJ* u tematskom i vremenskom kontekstu domovinskoratne zbilje *[The "kajom" of the Homeland war : The Kajkavian Production of the KAJ Periodical in the Thematic and Timeline Context of Homeland Wartime Reality]* 61

*

KAJ & ČA
Elena Grah Ciliga: Polustoljetna povijest: *Az,buki vjedi… glagolja Roč* (monografija Katedre Čakavskog sabora Roč) 85

*

HRVATSKI KNJIŽEVNI PUTOPIS
Judita Kovač: Ima mora, nema mora 91
Igor Šipić: U potrazi za Stridonom 96
Tomislav Šovagović: Pomfrit u amsterdamskom ritu 102
Božica Jelušić: Hortus Croatiae i druge cvjetne gredice 106
Tomislav Marijan Bilosnić: Fatamorgana u Ulici cvijeća 113
Zdenka Maltar: Carski otok i kitovi u kolovozu 120
Nada Vukašinović: Piter, nebo, Neva 125
Emilija Kovač: Ocjene/osvrti na tri nagrađena putopisa 131

OSVRTI, PRIKAZI
Blago Ignaca Kristijanovića darovano čitateljima *(Marijana Horvat)* ……..... 135
U povodu romansiranih pripovijesti *Moč življenja* Petrane Sabolek
(Robertino Bartolec) ……..... 138
Nagrada *Zvonko Milković* za 2025. godinu – Emiliji Kovač *(Uredništvo)* …..... 144
O Bogu, svijetu i čovjeku: *Cvjetko Milanja:* Bogu bliže *(Zvonko Kovač)* …..... 145
Šezdeset godina *Festivala kajkavskih popevki* u Krapini *(Željko Slunjski)* …..... 148

*

Autori/suradnici – Kaj 3-4/2025. ……..... 151

Naslovnica:
Frane Paro

Poštovani čitatelji, suradnici i prijatelji!

Pretežitost književnojezične tematike, u korelacijskom pristupu, pretposljednjega sveska Kaja za 2025. u skladu je s osnovnom koncepcijom časopisa: umjetničke, znanstvene i publicističke obrade dijakronije kajkavskoga konteksta kao jedne od temeljnih vrijednosti hrvatske kulture i znanosti. Stoga su tematske okosnice Kaja 3-4/2025., u sedam raznolikih rubrika, vrlo izazovne književne i jezične rijetkosti u suvremenosti: poetska kajkavska drama „Kisela krv" (I. Marciuš), uz osvrt na njezin kajkavski jezik (V. Kosec-Torjanac); egzaktno istraživanje zastupljenosti kajkavske književnosti u Kurikulu hrvatskoga jezika u čitankama za osnovne škole (D. Leštek); znanstveni književni retrovizor na domovinskoratne teme u časopisu „Kaj" (E. Kovač), te na razvoj pripovjednoga jezika Ksavera Šandora Gjalskoga (T. Pišković); objavljivanje rezultata programa Kajkavskoga spravišča, u rubrikama: Hrvatski književni putopis, Kaj & ča, Osvrti, prikazi. Ukratko – računajući u ovom dvobroju s tekstovima intrigantne čitanosti: od suvremene kajkavske drame mlade dramaturginje, zatim izvornih znanstvenih prinosa kajkavskom jeziku i književnosti, do putopisa kao najčitanijega štiva, sve do aktualnih filoloških prikaza i, na kraju, do osvrta na jubilarni 60. Festival kajkavskih popevki.

Uz blagoslovljene božićne blagdane, želimo Vam sretnu i uspješnu 2026. godinu! („Anda vu morje vre vekivečno/Jedno nam leto kapnulo srečno")!

(B. P./ Uredništvo)

KISELA KRV

Ivona Marciuš, Zagreb

LIKOVI:
Mama
Baka
Unuka
Maske - Naphanec Tata i Naphanec Deda

(Dolazi Unuka obučena u kostim lampe. [To je tradicionalna međimurska maska - osoba koja nosi ovu masku naziva se „naphanec", a uz masku, na sebi ima tradicionalnu nošnju, gaće i „robaču" (košulju) od domaćeg platna. Ispod nošnje naphanec je ispunjen slamom te nosi predmete za stvaranje buke i plašenje poput lanaca, zvonaca, željeznih vila i slično]. *Kreće se po sceni neko vrijeme, proizvodeći buku metalnim zvoncima zakačenima oko struka i urlanjem, onda se smiri i skine masku s glave.)*[*]

UNUKA:
Iza sedam mora i sedam gora, živjele su Baka, Mama i Unuka.
Na tvrdoj zemlji
Natopljenoj znojem
I psovkama muškaraca

* S posebnim zadovoljstvom objavljujemo suvremenu kajkavsku poetsku dramu KISELA KRV mlade dramatičarke *Ivone Marciuš,* kao i osvrt *Vesne Kosec-Torjanac* na razine funkcionalnosti kajkavskoga jezika u tom djelu. *Kisela krv* praizvedena je 11. veljače 2024. na Sceni Rogoz u Hrvatskom narodnom kazalištu u Varaždinu. Između ostalog, izvedena je i za prvog dana znanstvenoga skupa u povodu 450. obljetnice *Decretuma,* kajkavskoga prvotiska (HNK Varaždin, 23. svibnja 2024) - op. Uredništvo.

Kada žena kaže što misli
Bez njihovog dopuštenja.
Na drvenim stolovima
Na kojima se rade krvavice,
Gdje je svinjokolja blagdan,
A susjedi
Najstroži suci
Svake obitelji.

Iza sedam mora, iza sedam gora
živjele su
Jedna po jedna.
Zatim zajedno.
U početku u tišini -
Nitko nije znao kakav baka ima glas
Nekad se ni sama nije mogla prepoznati
Kad bi se uhvatila
Da priča.
Mama je bila malo glasnija
Ne puno,
Onoliko koliko su joj dopuštali glasovi ostalih
I koliko je bilo dopušteno
I u kojoj prilici.
Nešto poput
Mirnog
Povremenog
roktanja svinje
Kad još ne zna
Da će biti zaklana.
Bile su tihe.
U svijetu iza sedam mora i sedam gora
Njihov je glas zagnjilio i nije imao boje.
A onda sam došla ja
I krenula urlati.

U svijetu iza sedam mora i sedam gora
Prekinula sam popodnevni odmor
Onima koje nisam smjela probuditi
Nakon ručka u 12.
Pobjegla sam

Jer nisam željela da ne prepoznajem svoj glas.
Ali, vratila sam se za pola sata
Da nastavim urlati tamo gdje sam stala
I čujem kako urlaju
Baka i mama.
Poput fašnika kojeg spaljuju -
Opet
i opet
i opet
i opet.
Tradicijski. Gnjilo. Gnjilo poput starog limuna kad se rade krvavice.
(Dolaze Baka i Mama, isto tako obučene u kostim „lampe". Kreće scena urlanja i divljanja koja traje. Onda smiraj. Svlače se. Baka obuva škorje, Mama lijepi mustače na lice, Unuka uzima zaimaču. Svaka uzima masku lampe (onaj dio koji se stavlja na lice) i sjednu svaka na svoju stolicu. Maske postave svaka ispred svojih nogu. Baka počinje nešto mrmljati, tiho pa sve glasnije.)

BAKA: Dve ili tri svinjske glove
- kila svinjskih pluča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- litra svinjske krvi
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most -
(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:
i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al to je niko ne smel znati.
(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

MAMA:
Pitala sam mamu kak je zgledalo dok sam se jo rodila. Se jo je bolelo, jo sam se ritala kak da nogometa nutri igram, tak je rekla. Ili kak da se stalno smejem pa skačem nutri. Dali so mi lepo ime, dopadalo mi se odnavek. Eva. Neje bilo niti jad-

ne v selo osim mene. Eva kak prva žena. Bilo je drugačko od ostalih Štefici, Verici, Marici. Nekak… moderno. V školi kak da je sima bilo žal jer sam jo bila Eva. Prva. Drugačka. Unda so zmislili pjesmico i postala sam Eva, koja čurke nadeva. I se se obrnulo. Si so skakali koli mene i smejali se, kak ja v maminom trbuhu prije nek me rodila.

BAKA:
Tresnete piceka po glavi
Kaj več nebre hodati
Niti bežati
Glovo mu denete na drveni panj
Lepo
Ravno
Zdignete roko
I odsečete glovo.
Na kraju,
Čekate kaj krv steče do kraja.
Niti kapljica nesme ostati.
Kak da ga nigdar niti ne
Bilo krvi
V picekovoj glovi.

MAMA:

Zmislim se, bila je moja pričest. Mama mi jo je kupila na Mađarski. Rekla sam joj da moram biti lepa. Kak nigdar prije. I ona je to znola, celo selo se spravljalo za to. Saki den sam v kuhnji gledala v kalendar i brojila kulko još do dena koji je bil crveno pofarbani. Sklopila sam roke i pogledala sveca kaj je stal v koto kalendara i prosila ga kaj čim prije dojde te den. Gledala sam jo saku večer prije nek bi zaspala i premišljavala si da bodo se sê curice i sosede okretale za menom jer niko ne bu mel tak lepu. A znalo se da je te den celo selo pre meši. Nesam spala celu noč, prosila sam sveca z kalendara kaj jutro dojde čim prije. Stala sam se prije sih, kokoši su još ne počele kukurikati, a ja sam je zvadila z ormara i dela na krevet. Nesam ju vupala niti teknuti kaj ne napravim nekaj. Samo sam ju gledala, se dok je mama ne došla v sobu kaj me zbudi jer je ne znala da sam jo od sreče ne mogla zaspati celu noč. Dok nas je svečenik prozival po abecedi, čekala sam kaj ja dojdem na red. Pred oltar, tam de budu me si vidli. Recitacije se niti ne zmislim. Znam da sam z desnom rokom držala roba jer me bilo stroh. I vidla sam kak me si gledijo. Dok smo došli dimo, cela rodbina me grlila i govorila kak sam lepa i sveta ve. Bila sam srečna. Čak me i tata lepo gledal. Hiža je bila puna ljudi, mama je spekla šest vrsti kolači. Dok su si tata, stric, deda i ostali muški v familiji več malo spili, počeli su popevati. To je bil moj den. Samo moj. Plesalo se v našoj maloj sobi, pilo, smejalo.

Jo sam se smejala. Se dok je tata ne fuljal *živeli* z stricom i zlejal črno, gosto, domače črno vino po meni. Po mojoj beloj, čipkastoj haljini z Mađarske. Neje me niti pogledal. Samo se smejal i vikal kaj mu kupica ima rupu. Ja sam dišla v sobu i slekla se. Dela sam haljinu na krevet i gledala črlene fleke se dok so me oči ne počele boleti**.** Ribala sam ih tri vure, dok su me prsti več ne počeli peči. Nesam ih mogla oprati. Samo sam ih gledala, tak mokre, svetle. Ali, i dalje črlene.

UNUKA: Napunile bi ruke kukuruznim brašnom i prosijale ga kroz svoje hrapave prste, a ja bih se smiješila dok bi gledala sitna žuta zrnca kako padaju u vodu. Mama bi uhvatila lonac i držala ga čvrsto dok bi baka drvenom kuhačom miješala žutu, gustu smjesu. Smijale smo se glasno kad bi koji mjehurić želio pobjeći iz lonca. Ja bih stavila mlijeko u tanjur i čekala dok mama i baka ne dođu i u njega stave žute, guste žgance koje bi zajedno, žlicom, mrvile na male komade.

One bi me ponosno gledale kako ih gutam i govorile da moram još puno žganaca pojesti dok ne postanem velika cura, žena poput njih. Sve je bilo lijepo i toplo oko nas, svakog petka kad bi djed i tata otišli na sajam u grad. Osim jedanput kad su produžili svoj posjet sajmu i vratili se navečer, svaki sa svojim oblakom rakije, urlajući na mamu i baku, dok sam se ja stiskala u kutu sobe i mislila na to da nikad ne želim postati velika cura.

BAKA:
- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- litra svinjske krvi
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most -

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:
i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al to je niko ne smel znati.
(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)
(Tišina. Duga. Čini se kao da nitko neće nastaviti, a unuka kao da čeka da krenu

Mama i Baka. One samo sjede u tišini i gledaju pred sebe. Uzimaju maske ispred nogu i stavljaju ih na glavu. Unuka ustane i panično ih skida s njihovih lica. One samo sjede, bez reakcije.)

MAMA: Gledala sam ga kroz prozor dok bi skrenul vu vulicu i zakočil tak kaj su se gume skurile i ostavile črnu fleku na asfaltu. Sako jutro dok je išel do zadruge polek naše hiže po kruha i mleko, točno v osem. Stala bi se pred prozor i gledala na vuru. Ivica je bil stareši od mene tri lete i soseda bi, navek dok je došla k nama, govorila da raste fletno kak drač. Si su znali za njega i njegov biciklin kojega mu je tata kupil v Njemačkoj. Soseda Micika, njegova mama, mene je mela rada več nego ostale. Saki den popolne, posle obeda, došla bi pit kavu i z mamom sedela na drvenim stolcima pre peči v kuhnji. Jo bi došla čim bi čula kak se posle obeda otpira lesa i pozdravila Miciku, a ona bi mi v roko dela dva bombona z Njemačke i pogladila me po lasima. Jemput je z njom došel i Ivica na svojemu biciklinu. Mama je skuhala kovo i seli su se na drvene stolce.

Unda je Micika rekla da imaju nekaj za mene. Ivica me tpelal na grunt, pred biciklin i rekel da je on več ve velki i da mu se več ne dopada biciklin, nek si ga zemem. Pogledal me i nasmejal se, otpral lesu i dišel. Jo sam samo stala i nesam ga vupala teknuti. Micika je več spila kovo i spravila se dimo, a jo sam još stala vuni i samo gledala v biciklin. Čula sam mamu kak viče kaj zafalim teti Miciki, ali nesam se mogla pomeknuti. Biciklin kojega su si v selu gledali kak da bi ga fkrali čim bi mogli, odjemput je bil moj. Ivica ga je baš meni dal. Teta Micika se samo nasmejala, rekla mami kaj me pusti i pogladila me po lasima. Otprala je lesu i dišla. Popolne sam prešla celo selo i si su me gledali. Baričina Mara me pitala kaj delam z Ivičinim biciklinom, da bu dišla k mojoj mami i rekla da sam mu ga fkrala, a jo sam se samo nasmejala. Oči su mi se od sreče samo obračale kak kotači na biciklinu.

Navečer sam ga sparkerala v grunt i pokrila z plahtom. Nesam mogla zaspati od sreče i samo sam si mislila kak bum v jutro z njim dišla v dučan po kruha. Sako malo sam kroz prozor gledala da l' je tam. V noči me zbudila galama i skočila sam z kreveta kak da me neko poljal z kontom zdene vode. Kroz prozor sam vidla tatija kak leži na biciklinu i popevlje nekaj dok se mama plače i viče na njega. Bežala sam vun kak da mi je zadnje. Mama je zdigla tatija s poda, a biciklin je ostal ležati na zemlji, nekak čuden. Zdigla sam ga i gledala, spiganoga i strganoga. Čula sam mamu kak se dere kaj pem spat, a jo sam samo stala tam i gledala ga. Čula sam tatija kak popevlje v hiži i dere se na mamu.

V jutro sam ne dišla po kruha. Sparkerala sam biciklina v šupu, tak strganoga, pokrila ga s plahtom i več sam ga nigdar ne pogledala. Tata se v jutro ničega ne zmislil. Dok me Ivica pital de je biciklin, rekla sam mu da sam još premala za njega i da čeka v šupi dok mi noge malo ne zrasteju. Teta Micika je drugi den došla na kovo i v roko mi je dela dva bombona z Njemačke. Od toga dena sam ih name-

tala pod jastuk i saku noč senjala kak se peljam z črlenim biciklinom po velkoj Njemačkoj, baš onakvim kakši je bil on v šupi, spigani pod plahtom na kojoj sam spala dok sam sako jutro gledala Ivicu kak z njim ide v zadrugu po kruha i mleko.

(Mama se samo smješka, sliježe ramenima.)

BAKA:
- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- litra svinjske krvi
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most -

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:
i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al to je niko ne smel znati.
(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

UNUKA: Djed je rekao da je to neka posebna vrsta. Vijetnamska. Isplativa.

Pitala sam baku što znači vijetnamska. Uzela me u krilo i u kutu nekog letka nacrtala državu malu poput lješnjaka u čokoladi. Nije mi bilo jasno kako je djed uspio otići tamo, a da nikome nije rekao. Istina, baka nikada nije smjela ništa pitati jer bi joj samo rekao da začepi.

Ja sam htjela psa ili neku ptičicu, znali su to, ali nisam ništa rekla. Tata je rekao da se smijem brinuti o njemu jer će mu svejedno trebati vremena da se dovoljno udeblja i bude isplativ. Nisam ga baš razumjela, ali bila sam sretna jer inače nisam smjela imati ljubimca. A oni se ne broje. Njih oduvijek imamo. Ipak, ja sam ga brojala.

I voljela. Nakon bake i tate naravno. I djeda, ponekad, kad bi ga posjetio susjed pa bi me hvalio kako sam ja dobra unuka svaki put kad bih donijela vino iz podruma. Dobro, i na tatu sam se ponekad ljutila. Jer se nikad nije suprotstavio djedu. Pitala sam ga jednom zašto to radi i samo je rekao da tako mora biti jer je bio zločest i sad nemamo kud osim biti ovdje. Nisam baš razumjela, ali mi je bilo

lakše čuti da je i tata jednom bio zločest, a ne samo ja. Tako je i praščić puštao da ga ovi veći guraju u blato, a ja bih se uvijek rastužila kad bih ga vidjela prljavog.

K njemu bih bježala kad bi u kući vikali. Stisnula bih se u kut i pričala mu priče. Dobro, i začepila nos. Ali, bilo mi je draže začepiti nos, nego tiskati dlanove na uši sve dok ne poplave tamo u kući, kako ne bih čula urlanje. On ne bi ništa rekao. Trebala sam tu tišinu.

Ja bih obično zaplakala, sve dok mi baka prošle zime nije rekla da sam već velika cura i da ne plačem. Da me sve to jednom čeka.

Onda sam krenula urlati.
Iz grla.
Trbuha.
Glave.
Suza.
Baka me gledala.
Ja nisam htjela da me sve to jednom čeka.
Ni djed.
Ni vika.
Ni glupi susjed koji se napio s djedom i srušio moju staklenu kuglu s police.
Urlala sam, udarala baku i njezinu pregaču s receptom za kiflice.
Ona je vikala da se smirim.
Ja sam dobra
Uvijek sam bila.
Pobjeći ću, rekla sam.
U Vijetnam,
Ja i praščić.
On me jedini voli.
Pala sam na pod.
Baka je zaplakala.
Rekla sam joj da želim da me ona čeka jednog dana.
Samo ja i ona.
Obećala mi je
Da će sve biti u redu.
Volim te, rekla je.
Čula sam korake.
Ulazak.
Strogo me podigla
I rekla da sam ja već
Velika cura.
Od tada
Sam urlala u jastuk

Kao prava
Velika cura.
(Krene urlati. Mama krene pjevušiti neku melodiju, ustane i zapleše, smiješi se. To traje, onda se vrati i krene pričati.)

BAKA:
- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- tri šamari usput dok svinja cvili kaj se menje čuje
- litra svinjske krvi
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most
- jadno ftihni i delaj

(*Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.*)

BAKA:
i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al to je niko ne smel znati.
(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

MAMA:
Posle deset, zmislim se kak da je fčera bilo, došel je i pital da l' pem plesat z njim. Jo sam si počivala jer so me noge več bolele od plesanja. Mel je črne mustače i tamne oči, robaču si je nekak čudno del v hlače, al' je sikak bil fajni. Vidla sam da me gledal celu večer i nekaj šaptal pajdašima, valjda je ne znal kak da dojde do mene. Plesal je dobro, tu i tam mi je stal na prste, ali neje niš rekel, jo sam se sam nasmejala. Dopal mi se, odma. Dok sam došla dimo, zula sam si cipele i vidla da na nogama imam krvave žulje. Drugi den, došel je k nama i rekel mojima da mu se dopadam. Mama je došla po mene v sobu i rekla da me trebaju, dela se o meni. Čula sam njegovoga glasa i štela sam bežati do njih kak sam bila srečna. Ali sam se od krvavih žulji jedva dovlekla. Za tri mesece smo se ženili. Plesali smo celo večer, gazil me tu i tam i smejal se. Se me bolelo od toga. Drugi den sam pak na nogama

mela krvave žulje, ali sam se smejala.

(Mama se smije, sve više histerično. Uzme masku i smije se i dalje dok je ima na glavi.)

BAKA:
Tresnete piceka po glavi
Kaj več nebre hodati
Niti bežati
Dva tri šamare
Šest pot soma si si to kriva
Glovo mu denete na drveni panj
Lepo
Ravno
Zdignete roko
I odsečete glovo.
Pet pot po prstima z remenom
Tri pot žena mora biti tiho dok ju se ne pita
Na kraju,
Čekate kaj krv steče do kraja.
Niti kapljica ne sme ostati.
Morate paziti
Kaj bodo sosedi rekli
Kakša je to familija
Moža ne poslušaju.
Kak da ga nigdar niti ne
Bilo krvi
V picekovoj glovi.
(Krene pantomimom oponašati to klanje. Radi to sve dok opet ne progovori.)

MAMA:

Dala sam si ju šivati, bilo je prvo dete, krstitke su morale biti kak treba. Kaj se na bo po selo govorilo da se špara pre hiži, da smo bili v storoj obleki. Došla sam k sosedi Kati i srce mi je štelo vun skočiti dok me merila v svojoj kuhnji koja je smrdela po picekovim škrampljama koje je kuhala za juhu. Za tjeden dni mi ju je donesla dimo. Blekla sam se i gledala se v zrcalu. Smejala sam se i nesam se mogla zastaviti od sreče. Čekala sam ga dok dojde z polja. Sedela sam v beloj čipkastoj haljini na drvenome stolcu v kuhnji i gledala kroz prozor. Vidla sam črne mustače kak se zdižeju dok je otpiral lesu. Došel je nuter i pogledal me. Pital je de je obed i rekel da moram več jesti jer zgledim kak da imam vreču na sebi. Jo sam ga gledala, brnula se i dišla za šporhet na kojemu su se kuhali picekovi škramplji v juhi. Zela sam ih vun i glodala za šporhetom, se dok mi se žalodec ne napuhnul tak kaj je

haljina štela počiti na meni.

BAKA:
- Dve ili tri svinjske glove
- Kila svinjskih pljuča
- kila jezika
- kila i pol ljuka
- tri minote bečanja
- jen šamar kaj se smirim i ne sramotim ga pred sosedima
- kila hajdinske kaše
- litra svinjske krvi
- šest šaki v oko
- pet minot urlanja
- jadno spotral bum te ak ne ftihneš
- sol
- prper
- petnajst metri svinjskih creva
- svinjska most -

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:
i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
za kojega dobiš šamara
ak je gnjili
ili stari
jenoga za drugim
i moraš ftihnuti
sama si si kriva
kaj si ne mislila
dok si kupuvala
limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
črna šljiva pod okom
črna i žofka
al to je niko ne smel znati.
(Unuka krene vrištati. Onda utihne.)

MAMA: Obed v 12 vur. Nigdar kesneše, nigdar raneše. Meso 5 dni v tjedno, treba se najesti kaj se bu moglo delati. Prova žena, tak je bilo. Tak sam bila. Jo sam

prova žena, tak su govorili. To se tak mora.

Jemput sam zakesnila. Jemput je obed bil v 1. I rekla sam da mi je dosta. Samo jemput prije nek sam ftihnula, vidla sam črne mustače koji su srdito stali na njegovome licu i vidla sam mu v očima da me štel fčehnuti. Kak svinjo dok se riče v kopanji kaj bu jo lefkeše zaklal. To se tak mora i nemam ja kaj delati drugač.

Ftihnula sam i još navek sam tiho. Mustači su srečni jer je se kak mora biti. Saki den dok se sednemo za obed točno v 12.

(Pogleda Mariju i prvi put joj se obrati)
I ne znam ti kaj reči, Marija. Probala sam.

(Baka prestane s pantomimom. Pogleda Mamu. Gledaju se s tim nakaradnim maskama na licu, dugo. Onda odjednom Baka zaurla, nakon nje Mama. Dolazi Unuka i skida im maske s lica, stavlja ih ispred njih. Onda Baka ustane i uzme masku, stavi je iza svoje stolice. Isto napravi i Mama.)
(Baka pogleda Mamu i prvi put joj se obrati)

BAKA: Znala sam da bo te den. Dete se ritalo kak svinja v kopanji prije nego ju zakoljemo. Ali, počelo je prekesno. Tiskala sam, soze i krv so se mešali kak paradajzova juha na šporheto, črne fleke pred očima v obliku svinjske glove letele su gori doli. Stajal je polek i gledal na vuru, mustači so mo se srdito zdigali dok so minote letele. Doktor mu je govoril da sam zgubila puno krvi, on ga je samo gledal i rekel nek se požuri, da to dela namjerno kaj ga plati več či bo duže trajalo. Njega je njegova mama rodila odma čim je počela tiskati, govoril je, kakše su to kerefeke odjemput. Tiskala sam jer sam znola kaj bo. Bilo je prekesno. Pogledal me kak da s kosom seče trovo i stisnola sama soma sebe z tela. Uspela sam. Dete je došlo v tri frtalj dvanaest. Uspela sam. Obed je bil točno v 12, kak i navek. Se je bilo v redo. Dete se plakalo, on se smejal. A ja sam posle v kopanju povračala svinjske glove.

UNUKA:
Samo jednom sam to napravila.
Samo sam jednom posegnula
Za njom.
Mislila sam da je pravi trenutak -
Smijao se,
Prodao je rakiju po dobroj cijeni
Tog jutra.
Tata me čak pogladio
Po kosi -
Ja sam se već trznula-
Refleksno,
Misleći da će povući pramen,

Kao onda kad bih izustila
Previše riječi.
Jer nije na meni bilo da govorim
U toj kući.
Mislila sam samo jednom
Da je to dobar trenutak -
Prvi put kad sam pomislila
Da će biti bolje.
Smijao se,
Mislila sam -
Možda se navikne na to.
Posegnula sam za šefljom
I onda je tata u pola smijeha
Udario šakom
O stol.
Vidjela sam samo crveni potok
Juhe od rajčice
Koja je tekla polako
Po mojim nogama,
Uživajući u tome
da me spali svojom vrućinom
i šeflju koja je tresnula na pod.
Šeflju
koju ne smijem dirati
tako dugo dok ne budem mogla
kopati kukuruz.
Onda sam krenula urlati
Iz sve snage,
Dok me crvena juha pekla po nogama -
Toliko da nisam osjetila
Kad me šefljom udario po prstima,
Kao nemirnu svinju
Čiju će krv njome grabiti,
Kad od nje bude
Radio krvavice.
(Krene šefljom udarati po rubu stolice.)

BAKA:
- Dve ili tri svinjske glove
- Kila soma si si kriva
- kila šamari dok sosedi ne dojdejo

- kila i pol ftihni jer bum te raščehnul
- kila kaše od mojega povračanja svinjskih glovi
- litra rakije kaj bo roka lefkeše poletela
- stisnoti zobi prije galame
- šiba v roki
- petnajst metri šibe dok nekaj velim
- krv cpot oka

(Uzima masku ispred sebe u ruke, nastavlja.)

BAKA:
i malo friškoga limuna, kiseloga, žotoga, domačega limuna
kaj bu krv kisela
fineša
drugačka
al' toga recepta je niko ne smel znati
(Unuka krene vrištati. Onda utihne. Dođe do Mame i uzima mustače. Lijepi ih na lice.)

MAMA:
Den prije kolinja, moral se vrediti. Si so ga v selu znali po črnim mustačima koje je stalno frkal dok je bil srečen ili srdit. Muški so ga gledali cpot oka i si so šteli takše. Za kolinje se posebno spravljal. Jo sam ga spravljala. Sake koline, den prije, navečer, donesel bi v sobu lavura punoga vode, žileta i škorje. Morala sam mu srediti mustače. Kaj budu lepi za koline i sosede. Se je išlo po redu kojega je on odredil. Meni je to bilo lepo. To so bili moji mustači. Samo jo sam ih mogla vrediti kak je on štel i dok bi se gledal v ogledalu na kraju, jo sam stala kraj njega. Jo, on i njegovi mustači. To je bilo naših pol vure.

(Unuka nastavlja priču kao Mama, Mama je gleda.)
UNUKA: Se dok sam jempot, dva dni prije kolini, ne vidla sosedovu Maricu kak mu frče mustače dok sam došla po njega v krčmu. Ne me videl, a jo sam se samo brnula i dišla dimo. Zela sam žileta i naoštrila ga z nožom, znala sam kaj je zutra na redu. Navečer je donesel lavura, žileta i škorje, kak i navek.

Rezala sam goste dlake pomalem… pomalem… gladila ih i rezala… rezala… a unda sam ih zafrknula kak Marica prije dva dni -

(Unuka gleda Mamu, kimne joj, Mama nastavi priču, odlučno, glasno, kao da viče. S pobjedničkim smiješkom.)

MAMA: I odsekla.
Zaurlal je kak svinja f kopanji dok ju zakoljeju -
Fletno i odjemput.
Gledal me kak da bu me raščehnul

I zdigel je roko.
Nigdar sam ga ne vidla tak besnoga,
(Dolazi do bake i izuva joj čizme, obuje ih.)
A jo sam ga gledala i smejala se
Dok sam v roki držala
Gostoga črnoga mustača
I hitila sam mu ga v facu
Kak kašu
V
Čurke.
Jo -
Eva koja čurke nadeva.
(Mama joj se smješka. Baka šuti, gleda u čizme na Unukinim nogama.)

BAKA: Prije nek bi zišel vun pred sosede i familiju koja je došla na naše koline, zapral bi se z menom v kuhnju i hitil zmazane škorje pred mene. Sel bi se na stolec i gledal me dok sam ih ja glancala tak dugo dok su se ne svetile. Bez reči, samo bi zakričal kaj se požurim i da mi je ostala fleka sa strane. Jo bi klečala i gledala njegove gole noge z črnim noftima koje su čekale kaj im bujem škorje. Škorje za koline. Morale su se svetiti tak kaj bodo si sosedi vidli kulko je bitna stvar za našu familiju dok se kolje pajcek i kaj obrani svoju čast. On je glova hiže. I ima se pod kontrolom. Svoju ženu koja mu glanca škorje bez reči.

(Unuka uzima maminu i bakinu masku, krene se igrati s njima, glanca ih rubom majice… Onda se umiri i nastavi dalje pričati kao Baka. Držeći ih u ruci.)

UNUKA: Ribala sam škorje, prsti so mi natekli. Rekla sam mu da nebrem bolje, da su več stare. Samo me pogledal kak da bu me fčehnul i porinul škorju v mene z svojim črnim nogama. Ftihnula sam i glancala. Dihala sam se brže i osjećala smrada škorji, smrada sih kolini do ve - krvi, dreka, čurki i njegovih nogi z črnim, zmazanim noftima. Unda je rekel da je dobro. Stala sam i pogledala ga. Del je svoje noge pred mene i čekal kaj mu obujem škorje, jednu po jednu.

Jo sam samo stala i gledala v njegove črne nofte. Unda je viknul i zela sam levu pa desnu škorju i bula mu ih. Stal se, pogledal ih još jemput i spravil se vun.

(Unuka pogleda Baku, kimne joj i Baka nastavi pričati. Odlučno, glasno, kao da viče. Sa pobjedničkim smiješkom.)

BAKA:

Jo sam ostala klečati i počela sam se smejati. Smejala sam se dok sam pred očima vidla njegove črne nofte i svinjsku glovo. Stala sam se i rekla da sam ga prevarila. Z vojnikom kaj je došel po vodo dok ga njega ne bilo. I da sam njegove škorje polizala. I da su si v selo vidli kak mu se svetijo škorje dok je zišel vun z

našega grunta, a jo sam se smejala i pozvala ih na ove koline.

(Unuka baci maske. Baka i Mama dolaze do nje, smješkaju se. Samo se gledaju neko vrijeme. Onda Unuka progovori, sretno.)

UNUKA:

- Filj od oreha:
- 200 g samletih orehi
- 100 g cukora
- 1 dl toploga mleka
- Filj od sira:
- 500 g friškoga kravljega sira
- 3 jajca
- limun
- 100 g cukora
- sol
- Filj od maka:
- 200 g samletoga maka
- 100 g cukora
- 2 dl toploga mleka.
- Za filj od jabuki:

500 g jabuki

- 50 g cukora
- 10 kori
- puter
- i njihova sreča dok skupa režeju međimursku gibanicu za saki moj rođendan, a meni je žal kaj je te den samo jemput na leto. Dok je ljubav troslojna i drugačka, kak gibanica. Takši je bil recept, kane baka?

(Baka kimne. Unuka uhvati Mamu za ruku. Mama uhvati Baku.)

I zmislim se da sam navek mela blečenu novu haljinu koju si mi kupila na Mađarski. Črnu. Pa črlenu. Jemput i zelenu. Zelenu za deseti. Zmislim se. Ta mi se največ dopala. I unda sam si jo zmazala z šlagom. Ali, nesam bila tožna. Znola sam da boš ti našla još lepšu drugi pot. Za saki rođendan druga boja. Tak je bilo, kane, mama?

(Mama kimne. Smješkaju se jedna drugoj.)

UNUKA:

Bilo je lepo,
Dok smo bile samo mi, kane?
Dok ste me vučile moliti Očenaša, v toploj sobici, se tri stisnute v malome krevetu. A jo sam si ne mogla zapamtiti reči pa smo se skrivečki smejale jer sam zmislila nove reči saku večer.

Bilo je lepo,
Dok smo bile samo mi.
Negda na pol vure,
Negda deset minot,
Kak se da potrefilo.
Dok smo bile samo mi,
Smejale smo se.
I to nam niko nebre zeti,
Kane?

UNUKA:
Iza sedam mora i sedam gora
Zaurlale su Mama
Baka
I Unuka.
Jedna po jedna.
Zatim sve zajedno.
Poput fašnika kojeg spaljuju
Opet
i opet
i opet
i opet
Tradicijski. Gnjilo. Gnjilo poput starog limuna kad se rade krvavice.

(Stavljaju maske i urlaju. Onda se netko od njih krene smijati između tog urlanja. Smijeh i urlanje se isprepleću, dugo, glasno… tradicijski…)

ZATOMLJENI KRIK

Uz kajkavsku dramu ***Kisela krv*** Ivone Marciuš

Vesna Kosec-Torjanac, Varaždin

Kisela krv kajkavska je drama mlade dramatičarke Ivone Marciuš, nastala 2022. godine kad je autorica još bila studentica dramaturgije na zagrebačkoj Akademiji dramske umjetnosti. Na početku dramskoga teksta u popisu likova, uz Mamu, Baku i Unuku, stoje i dvije maske: Naphanec Tata i Naphanec Deda. U uvodnoj didaskaliji autorica objašnjava nazive tradicionalnih međimurskih maski i njihovih nositelja. Riječ je o tradicionalnim međimurskim mesopustnim maskama i kostimima. *Lafra* je groteskna maska od vrbova drveta na kojoj dominiraju rogovi te *lampa*, dio maske s istaknutim ustima, nosom i kljunom. Maskirana osoba na sebi ima tradicionalnu nošnju, gaće i „robaču" (košulju) od domaćeg platna ispod koje je nagurana, tj. *naphana* slama. Stoga se tako odjevena osoba, uglavnom muškarac, s *lafrom* na glavi naziva *naphanec*.

Drama počinje bukom *naphanaca*; kada dođu na scenu, skidaju maske. Najprije dolazi Unuka i izgovori formulaičnu bajkovitu sintagmu: „Iza sedam mora i sedam gora", što navodi na neodređenost mjesta i vremena, tj. vrijeme je „kontinuirano" – svevrijeme. U uvodnom stihovanom i ritmiziranom monologu, nalik na antički prolog, u kojem se ističu motivi: tvrda zemlja, znoj, psovke muškaraca, svinjokolja, susjedi – suci, gnjila tradicija, fašnik… najavljuje temu o seoskoj svakodnevici u kojoj žena šuti i trpi općeprihvaćeni muški autoritet. Riječ je o Baki i Mami koje joj se priključuju, odlažu maske te zajedno započinju svoj začudni ritual. Baka u jednakom ritmu govori o – kolinju. Ritam stihova, kao i sam sadržaj odjeknu u kajkavskom jeziku međimurskoga kraja. Recept o izradi *čurki* i klanju pilića, poput glazbene podloge ponavlja se većim dijelom komada, uglavnom isprekidane Maminim monolozima o svojem životu od rođenja, prve pričesti, prvog *biciklina*, o prosidbi, *krstitkama*, o *obedu v* 12. U ritmičkom kontrapunktu, baka između tih proznih prisjećanja, ponavljajući priču o *kolinama*, limunu i

čurkama, odjednom umeće pokoji „novi" stih, podmeće ih poput kukavičjih jaja: o batinama, krivnji, sramoti, strahu…

- kila i pol ljuka
- kila hajdinske kaše
- tri šamari usput dok svinja cvili kaj se menje čuje
- litra svinjske krvi.

Poput bajalice iz usmene književnosti čiji nas ritam ponese, uvuče nam se u krvotok, neočekivano, poput smrtonosnih ugrušaka, kad primamo informacije o zlostavljanju kao receptu za život, kao da su batine, uvrede i sram od okoline neizostavni začini tog recepta: „Dva tri šamare, Šest pot soma si si to kriva, Pet pot po prstima z remenom, Tri pot žena mora biti tiho dok ju se ne pita, Kaj bodo sosedi rekli, Kakša je to familija, Moža ne poslušaju…" Nasilje nad životinjama izjednačuje se s nasiljem nad ženom. Mama o najvažnijim događajima u životu govori nježno, s uzbuđenjem i veseljem seoske djevojčice i mlade žene, kao da ih upravo ponovo doživljava. Istim tonom spominje i traumatične događaje kojima su otac, a potom muž, oskvrnavili svaki važan životni trenutak. Nasilju, kao općeprihvaćenom kodu od pamtivijeka usprotivila se Unuka, i to svojim odlaskom. Bijeg od stvarnosti, koju nije mogla promijeniti, pokušaj je potiskivanja traume. Time je odbacila i materinski, kajkavski jezik. On je „figura Oca" koja bi mogla supsumirati od tradicije i kulture, do etičkih i društvenih postulata. „Jezik govori", Heideggerova je sintagma u predavanju *Jezik* (*Die Sprahe*). Načelo jezika kao golog označitelja, lakanovski rečeno, jest „Ime Oca" koji je zabrana i figura zakona - „pamet" sama, autoritet. Sablast je to iz prošlosti, jezik kao „Otac". Unuka u drami kaže: „Tata se nikad nije suprotstavio djedu". I djed svome ocu i taj otac svome… Suprotstavljanje na koje Unuka potiče svoje ženske prethodnice znači suprotstaviti se Ocu – autoritetu, tradiciji, svom podložnom životu. Ona se suprotstavlja i jeziku, jeziku u kojem se ostvaruje mentalitet. On je „živ" i djelatan, prenositelj i stvaratelj iskustva istodobno. Jezik nam služi da prenosimo svoje misli, osjećaje, zapažanja, ali također da organiziramo vlastitu sliku svijeta. Iz jednadžbe u kojoj figura Oca, koji želi biti posjedovatelj žene, jezika, tradicije, žena se može odreći jedino jezika i tradicije da bi se oslobodila nositelja autoriteta. Unuka tek u drugom dijelu drame preuzima i ulogu Majke i Bake u kojoj ponovo prihvaća i (svoj odbačeni) jezik. Tri generacije stapaju se u jedno s ciljem da se prekine šutnja i cikličko ponavljanje muške dominacije u fašničkoj povorci, tj. životu.

Drama o životu žena na selu kroz generacije daleko je od tužaljke, samosažalijevanja, patetičnog naricanja. U svojevrsnom ponavljanju proživljenog, Baka i Mama, na trenutke i Unuka, još su uvijek duboko u blatu i krvi, bez odmaka i bez mogućnosti otpora. Još su pognute, još govore tiho, jer „žena ima biti kuš!", jer ih susjedi gledaju, jer će dobiti šamar. Takve žene nisu patetične – one su žilave. Ne skviče i ne žale se. Na žalost, one su – realistične! To još više potencira doživljaj

čitača/gledatelja. Unuka je jedini spas, jedini poticatelj otpora – krika. No, zaborav nije moguć. Stoga je „igra" moguća jedino kao retrospekcija, melankolija kao patologizacija prošlosti.

Gumene čizme i brkovi (*mustači*) rekviziti su koje od Mame i Bake preuzima Unuka, povremeno se priključujući ispovijestima na štokavštini, kao da ne pripada tom „sadržaju", pa stoga može i urlati – pustiti glas, pobuniti se, izbaciti iz sebe potisnuto sjećanje i emocije. Jer, odmalena je gledala mamu i baku, djeda i oca, „stiskala se u kutu sobe i mislila na to da nikad ne želim postati velika cura". Štokavština, kao standardni jezik, ne–govoreni, ne-živ, ne–stvaran, ne–osoban, bijeg je i spas od tradicije koja teži ponavljanju istoga, obnavljanju životnog ciklusa koji najavljuje i fašnik – poslije njega sve se vraća na početak: nakon Korizme vjenčanja, rađanja...

Mamin monolog o „sređivanju mustača": „Sake koline, den prije, navečer, donesel bi v sobu lavura punoga vode, žileta i škorje. Morala sam mu srediti mustače. Kaj budu lepi za koline i sosede", nastavlja Unuka, prvi put na kajkavskom jeziku. Poistovjećuje se sa sudbinom Mame: „Se dok sam jempot, dva dni prije kolini, ne vidla sosedovu Maricu kak mu frče mustače dok sam došla po njega v krčmu", udružuje se u otporu: „Rezala sam goste dlake pomalem… pomalem… gladila ih i rezala… rezala…a unda sam ih zafrknula kak Marica prije dva dni – I odsekla." Brkovi kao simbol snage, „simbol agresivne ali sputane seksualnosti i muškosti" (D. Morris, *Govor tijela*, str. 115.), nestali su u trenutku, a „kastrirani" muškarac je „Zaurlal kak svinja f kopanji dok ju zakoljeju".

„Trpeče" žene koje su se trebale podrediti izreci: „Trpi koža če si štela moža", koje je dramski tekst uspostavio, ovim neočekivanim postupkom postižu kulminaciju, napose u ispovijesti Bake s čizmama, rekvizitom koji predstavlja Djeda. Simbol koji ima faličko značenje, predstavlja društvenu afirmaciju i autoritet. „Škorje za koline" bile su predmet „obrednog pranja" kojim bi Baka iskazivala čin poniznosti i ropskog položaja. „Morale su se svetiti tak kaj bodo si sosedi vidli kulko je bitna stvar za našu familiju dok se kolje pajcek i kaj obrani svoju čast. On je glova hiže. I ima se pod kontrolom. Svoju ženu koja mu glanca škorje bez reči." Unuka zajedno s Bakom, jednim ženskim glasom, svjedoči o činu osvete: „Jo sam ostala klečati i počela sam se smejati. Smejala sam se dok sam pred očima vidla njegove črne nofte i svinjsku glovo. Stala sam se i rekla da sam ga prevarila. Z vojnikom kaj je došel po vodo dok ga njega ne bilo. I da sam njegove škorje polizala. I da su si v selo vidli kak mu se svetijo škorje dok je zišel vun z našega grunta, a jo sam se smejala i pozvala ih na ove koline."

Otac i Djed u drami su krinke, oni su sablasti - stalno prisutna prošlost koja se uvijek iznova pojavljuje. Derrida definira sablasti (*fantômes*) kao „koncept drugoga u istom, *punctuma u studiumu*, potpuno drugog, mrtvog, koji živi u meni, oni su entiteti koji ne označavaju „niti život niti smrt, nego opsjednutost (*hant-*

ise) jednoga drugim". Upravo melankolik svoju budućnost zamišlja na temelju prošlosti. „Vrijeme je izglobljeno", kaže Shakespeare u *Hamletu*. Kad se odreknemo prošlosti, koju jedino „imamo", koja se neprekidno ponavlja, što nam ostaje? Izvan zgloba, prošlost kao izgubljeni objekt „ostaje pohranjen u 'intrapsihičkom grobu', 'zapečaćenom psihičkom prostoru', reći će Derrida (*Sablasti Marxa: stanje duga, rad tugovanja i nova Internacionala*); „budući da nije vraćen u unutrašnjost jastva, probavljen, asimiliran kao u svakom 'normalnom' žalovanju, mrtav objekt ostaje na mjestu poput živoga mrtvaca apscediranog u određenom mjestu ega" i „oblikuje džep u tijelu koje tuguje (…), stvara kriptu." Sve riječi koje se ne mogu izgovoriti, svi prizori kojih se ne možemo prisjetiti, sve suze koje ne možemo proliti – sve ćemo to progutati, zajedno s traumom, uzrokom gubitka. Progutati i konzervirati. Neiskazivo tugovanje uspostavlja tajnu grobnicu u unutrašnjosti subjekta. U kripti, rekonstituiran od uspomena na riječi, prizore i osjećaje, živ počiva objektni korelat gubitka, nalik na cjelovitu osobu. Ako dođe do zaborava, nestaje izravna veza između prošlosti i budućnosti te se vrijeme „vraća u zglobove". Zaborav je uvjet nastavka narativne dinamike, prestanak redundancije, ponavljanja, vječnog vraćanja istog. Je li zaborav moguć?

„Iza sedam mora i sedam gora
Zaurlale su Mama
Baka
I Unuka.
Jedna po jedna.
Zatim sve zajedno.
Poput fašnika kojeg spaljuju
Opet
i opet
i opet
i opet
Tradicijski. Gnjilo. Gnjilo poput starog limuna kad se rade krvavice.
(*Stavljaju maske i urlaju. Onda se netko od njih krene smijati između tog urlanja. Smijeh i urlanje se isprepleću, dugo, glasno…tradicijski…*)"

Tako završava drama prstenaste strukture – vraćanja početne situacije u kojoj bajkovita rečenica postaje kisela poput krvi, otrovana sporom, teškom, gustom izlučinom crne žuči (*atra bilio ili humor melancolicus*), melankolijom koja oštećuje životnu vedrinu. Ipak, sve tri žene na kraju urlaju i smiju se – ali, tek kad stave maske.

Potresno žensko pismo nije evociranje daleke prošlosti u ruralnom području, prošlosti koja je nestala s našim davnim prethodnicama. Suvremeni način života betonom je popločio blatnjava dvorišta, a moda nametnula nove stvari kao objek-

te žudnje. Muške brkove i gumene čizme danas nitko ne bi uzeo kao relevantne statusne simbole. Uglavnom, „davno vrijeme" danas je neprepoznatljivo, njegovu gnjiloću teško je zamisliti. Međutim, atmosfera straha sasvim je prepoznatljiva. Položaj žene u društvu još je usporediv s položajem ženskih likova u drami i prepoznavanje u njima i njihovim situacijama itekako je intenzivno. Ujedno lirsko i potresno ritualno putovanje s likovima Ivone Marciuš, puteno i toplo kao krv, gnjilo kao tradicija, iskreno kao materinski jezik, poziva nas na odgovornost i – krik.

Rad sa znanstvenoga skupa
UDK 821.163.42'282 : 373.461 (497.5)
Primljeno 2024-09-26
Prihvaćeno za tisak 2024-10-24

MUKE PO KURIKULU: ZASTUPLJENOST NOVIJE KAJKAVSKE KNJIŽEVNOSTI U ŠKOLSKOM KURIKULU

Danica Leštek, Donja Stubica

Sažetak

Tema ovog rada je transfer poznavanja kajkavskog dijalekta kao praktične vještine, znanja i stava prema dijalektalnoj književnosti sa starijih generacija na mlađe. Cijeli članak je usmjeren na stanje u školstvu, konkretno u osnovnim školama, s obzirom na njegovanje i promicanje kajkavskog narječja i zastupljenost novije kajkavske književnosti u školskom kurikulu. Prikazano je stanje u praksi, a ne samo u dokumentima. Prvi dio navodi i analizira velike napore učitelja entuzijasta koji sadržajem izvannastavnih aktivnosti nastoje popuniti nedostatke zamijećene u kurikulu. Zorno su predočeni izazovi s kojima se rijetki entuzijasti na tom području susreću. Kao primjer takvog rada predstavljeno je djelovanje grupe izvannastavnih aktivnosti Mala Kajkaviana, koja već dvadeset i pet godina djeluje u OŠ Donja Stubica.

Najvažniji dokument za programe škola jest „kurikulum" („Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik") pa se u radu analizira spomenuti dokument za osnovne škole od prvoga do osmog razreda u smislu uključenosti dijalektalnih sadržaja. Izložen je i kratki osvrt na napore udruge Kajkaviana, prvenstveno one kojima je cilj zamjetnije uključivanje kajkavskih sadržaja u kurikul. U tom smislu najzanimljivije je istraživanje osamdesetak čitanki iz hrvatskog jezika i književnosti za osnovne škole raznih izdavača, s obzirom na (ne) uključene sadržaje novije kajkavske književnosti.

U zaključnom dijelu daje se, na osnovi rezultata provedenog istraživanja, odgovor na pitanje o zastupljenosti novije kajkavske književnosti u školskom kurikulu i čitankama za hrvatski jezik i književnost. Jedan od prijedloga za ispravljanje uočenih nedostataka jest sastavljanje kajkavske čitanke, koja bi ponudila kvalitetne i raznovrsne tekstove na kajkavskom narječju.

Ključne riječi: čitanke, kajkavski rječnici; kajkavsko narječje; Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik

O Maloj Kajkaviani, umjesto uvoda

Prije dvadeset i četiri godine u OŠ Donja Stubica osnovana je grupa izvannastavnih aktivnosti koja se zove Mala Kajkaviana. Osnivanjem spomenute grupe autorica rada, članica Kajkaviane - Društva za prikupljanje, čuvanje i promicanje hrvatske kajkavske baštine, od osnivanja i članica Predsjedništva te udruge zadnjih nekoliko godina, nastojala je osnažiti rad „velike" Kajkaviane. Rad s grupom darovitih učenika okupljenih u Maloj Kajkaviani bio je i ostao najljepši dio njezinog rada u školi.

Cilj djelovanja Male Kajkaviane jest rad s djecom na očuvanju kajkavskog narječja i kreativno stvaralaštvo na zavičajnom govoru. Tijekom 24 godine učenici su napisali brojne radove, mnogi od njih su nagrađeni na raznim natječajima diljem Hrvatske. Najviše radova slali su na Dane kajkavske riječi u Zlataru, gdje su dobili plaketu Zbora malih pjesnika „za doprinos promicanju kajkavskog pjesništva među mladima i osobito uspješan nastup na Zboru malih pjesnika Zlatar 2011." U Sv. Ivanu Zelini je 2017. autorica rada dobila nagradu „za posebnu brižnost, njegovanje i poticanje dječjeg pjesničkog izraza te za ljubav prema kajkavskom jeziku koju nesebično prenosi na mlade naraštaje". Najznatniji je uspjeh druga nagrada na Goranovom proljeću, koju je 2018. godine Magdalena Blagec osvojila za ciklus pjesama. Velik je uspjeh postignut i 2024. godine: učenica Vida Škrablin pjesmom *Senjam pahulje* osvojila je prvu nagrada u kategoriji petih i šestih razreda na Festivalu *Ivan Kukuljević Sakcinski*.

Nagrade vesele i potiču, ali mentori i voditelji svjesni su činjenice kako djeca sve manje znaju i govore kajkavski. Kako bi to odumiranje kajkavskoga narječja pokušala bar malo usporiti, autorica se osobno sa svojom skupinom učenika okupljenih u Maloj Kajkaviani dala na sastavljanje kajkavskih rječnika. Tako je 2016. godine u izdanju OŠ Donja Stubica izašao *Mali rječnik kajkavskoga govora stubičkoga kraja*. Naklada od 300 primjeraka brzo je rasprodana, pa su pripremili drugo izdanje s multimedijalnim dodatkom u vidu audio rječnika, tako da se može čuti izgovor svake od oko 3200 riječi. Snimajući djecu kako izgovaraju kajkavske riječi postala sam još svjesnija kako se jezik brzo zaboravlja – ocjenjuje autorica ovoga rada: u dosta je slučajeva, naime, bilo nemoguće postići zadovoljavajući izgovor riječi. Ubrzo je i to, drugo izdanje bilo rasprodano, tako da smo 2023. tiskali treće. *Mali rječnik* je namijenjen starijoj školskoj dobi i odraslima pa se prirodno nametnula potreba izrade rječnika i za mlađu školsku i predškolsku dob. Godine 2019. izašao je *Stubički klaruš: slikovni rječnik kajkavskoga govora stubičkoga kraja*. Taj rječnik je namijenjen djeci starije vrtićke skupine i učenicima prvih i drugih razreda osnovne škole, a prikladan je i za rad s djecom u okviru programa Mala škola. Na temelju tog rječnika oblikovana je igrica *Kajkavski memory,* koju su učenici jako dobro prihvatili. Radi se i na

velikom rječniku kajkavskoga govora stubičkoga kraja, koji će obuhvaćati oko 13 tisuća natuknica, a izaći će u izdanju Kajkaviane za nekoliko godina.

Škola na braniku zavičajne jezične baštine: analiza Kurikuluma

„Uzmemo li u obzir činjenicu da je kajkavsko narječje dio hrvatske kulturne baštine, važno je kako se odnosimo prema njemu u obrazovanju. Trebamo mu dati ulogu u životu djece te ga uključiti u obrazovanje, učiniti ga pristupačnim i zanimljivim djeci i na taj način osvijestiti djecu o njegovoj vrijednosti."[1]

Briga o njegovanju kajkavskoga narječja trebala bi započeti već u vrtiću kako bi djeca uspjela sačuvati govor koji su donijela iz roditeljskog doma. Kao primjer valja navesti Skupinu "Kockice" iz Dječjeg vrtića "Zvončić" Nedelišće. S odgajateljicama Sandrom Slana i Sanjom Kovačić, tijekom pedagoške godine 2017./2018. provodili su projekt "Međimurski rječnik" sa željom da se kod djece razvije ljubav prema međimurskom govoru i da se tradicionalni govor i dalje prenosi na mlađe generacije te na taj način spasi od zaborava.

U projekt su se aktivno uključila djeca, roditelji i članovi šire obitelji skupljanjem međimurskih riječi. Zbog velikog interesa javila se ideja da se rezultati prikažu kroz *Međimursku slovaricu*, u kojoj se svako dijete skupine predstavlja svojim radom. Dio riječi djeca su napisala i nacrtala, a dio se navodi na kraju slovarice.[2] Kajkavština se njeguje i u Dječjem vrtiću Gustav Krklec u Krapini u sklopu projekta „Zakaj kaj", koji se provodi u skupini „Radoznalci". Tim projektom odgojiteljice kroz razne aktivnosti s djecom obogaćuju primaran odgojno-obrazovni program elementima zavičajnoga govora i njegovanjem kulturne baštine Zagorja. Ovo su samo neki primjeri, poznati autorici, a sigurno ih ima još.

Njegovanje kajkavštine trebalo bi se nastaviti u osnovnoj školi poticanjem na usmeno i pismeno izražavanje te kreativan izričaj na zavičajnom govoru. U mnogim školama rade učitelji koji ulažu napore s ciljem zaštite naše jezične baštine te određenih rezultata ima, no treba tražiti načina da budu zamjetniji. Gledamo li ukupnu populaciju, valja reći da kroz donjostubičku Malu Kajkavianu prođe premalo djece da bi to bitno utjecalo na stanje kajkavskoga jezika u stvarnoj komunikaciji. Jezik je živi organizam i promjene su neminovne, ali se, kao i mnogi entuzijasti i edukatori, pitamo – zar ćemo dopustiti da jezik našeg zavičaja i kolektivnog pamćenja propadne? Ako je jezik najvažniji temelj identiteta jednog naroda, nismo

[1] T. Turza-Bogdan, I. Virč, L. Čerepinko. „O uporabi kajkavskoga narječja iz perspektive učenika – njegovih govornika", *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture*, Vol. 14 No. 2, 2016., str. 61 – 81.

[2] https://nedelist.hr/djeca-iz-dv-zvoncic-izdala-medimursku-slovaricu/ (pristupljeno 5. 2. 2023.)

li onda obavezni čuvati i prenositi jezično blago na nove generacije? Način na koji to činimo nije dobar, iz generacije u generaciju sve se manje koristi „domača rieč". To je velika šteta jer, kad usporedimo učeničke radove na standardnom jeziku i na zavičajnom govoru, vidimo kako su radovi na zavičajnom govoru neusporedivo uvjerljiviji, živopisniji, iskreniji, jednom riječju bolji i ljepši. To nije nikakvo čudo jer ono što nam je najbliže i najintimnije možemo izreći samo jezikom kojim smo progovorili, a to je u našem kraju kajkavski govor. Ako nastavimo kako smo krenuli, može nam se dogoditi da nakon izvjesnog vremena neće biti djece koja govore kajkavski. Godine 2019. u jeku donošenja novog kurikula za OŠ ujedinile su se tri udruge koje se bave narječjima: Kajkaviana, Šokačko sijelo i Čakavski sabor te uputile dopis nadležnom Ministarstvu obrazovanja i športa kojim traže da se u kurikule uvrsti više dijalektoloških sadržaja i više književnih i neknjiževnih tekstova na dijalektima. Spomenuta inicijativa nije postigla očekivan odaziv.

Držimo da bi veliku ulogu u popularizaciji zavičajnih govora mogli odigrati lokalni mediji: časopisi, lokalne radio postaje, televizija pa sve do internetskih portala i društvenih mreža. Važan segment su i glazbena ostvarenja, filmovi ili tv serije. Nadajmo se da će se na tom području nešto promijeniti nakon što smo svjedočili velikom uspjehu filmova *Nosila je rubac črleni* i *Marginalci*. Čini se da je sve manje književnih djela na kajkavskom narječju, a rijetke su i kajkavske dijaloške dionice unutar djela na standardu. Kao svijetli primjer dobrog i autentičnog književnog postupka navodimo Kristiana Novaka, koji je u svojim djelima dopustio junacima da progovore jezikom koji im je najbliži i kojim bi oni, da su ljudi od krvi i mesa, zaista i govorili. Zato njegovi likovi nisu „papirnati" nego su živi, da parafraziramo Ivicu iz crtića poznatog starijim generacijama: „Kog napišem bude živ". Marko Gregur je čak cijeli roman *Kak je zgorel presvetli Trombetassicz* napisao koprivničkom kajkavštinom. Što se tiče dječje literature, ističemo neke autorice koje koriste kajkavštinu u svojim dječjim romanima, a to su prije svega Nena Lončar i Nada Mihaljević. (Isprika nespomenutim autorima. Ovu bi temu trebalo temeljito istražiti.)

„Kod mnogih vrlo gorljivih zaljubljenika u kajkavsko narječje može se čuti geslo 'Kajkavski u škole!', no rijetko se mogu čuti konkretnija objašnjenja što točno pod tim podrazumijevaju, a još rjeđe i konkretni prijedlozi razradbe metodologije takve nastave i sagledavanje problema. Kad se navedeno geslo još poveže s donkihotskim sanjarenjima o 'standardizaciji kajkavskog jezika', od takvih kajofilskih nedefiniranih, nerealnih i štetnih inicijativa i parola više je štete nego koristi."[3]

[3] Blažeka, Đ. „Kakvi tekstovi na narječju trebaju u nastavi hrvatskoga jezik", *Metodika* 17 Vol. 9, br. 2, 2008., str. 271-286

U očuvanju zavičajnih govora, dijalekata, ili kako ih već želimo zvati, važnu ulogu bi trebale odigrati škole, ali ne ovako kako to sada čine – uglavnom samo u okviru izvannastavnih aktivnosti. Takva su rješenja svojevrsna getoizacija zavičajnoga govora, zatvaranje u male grupe odabranih učenika, daleko od svakodnevnog školskog kurikula. Analizirajući novi kurikul hrvatskog jezika i književnosti za osnovnu školu, došla sam do zaključka da je u njegovoj osnovi „istrebljivački" stav prema dijalektima, ne mogu se oteti dojmu da se namjerno ili nenamjerno forsira standardni jezik, a zaboravljaju zavičajni govori. Ovakva ocjena proizlazi iz formulacije o kvaliteti i kvantiteti uključenosti dijalekta u nastavni rad navedene u spomenutom dokumentu:

1. razred

Učenik - prepoznaje razliku između govorenja mjesnim govorom i standardnim hrvatskim jezikom - čita/sluša tekstove na mjesnome govoru i standardnome hrvatskom jeziku - razlikuje riječi mjesnoga/zavičajnog i standardnoga hrvatskog jezika - izražava se na mjesnome govoru i standardnome hrvatskom jeziku

2. razred

Učenik - **uspoređuje riječi mjesnoga govora i standardnoga hrvatskog jezika - zamjenjuje riječ mjesnoga govora s riječju na standardnome hrvatskom jeziku** - sluša i govori tekstove na mjesnome i zavičajnome govoru prikladne učeničkomu iskustvu, jezičnomu razvoju i interesima - čita i piše tekstove na mjesnome i zavičajnome govoru u skladu sa svojim interesima, potrebama i iskustvom

3. razred

Učenik - uočava uvjetovanost uporabe zavičajnoga govora ili standardnoga hrvatskog jezika komunikacijskom situacijom - istražuje u mjesnim knjižnicama i zavičajnim muzejima tekstove vezane uz jezični identitet i baštinu - služi se normativnim priručnicima prilagođenim jezičnomu razvoju učenika - prepoznaje povijesne jezične dokumente i spomenike kao kulturnu baštinu mjesta/zavičaja - **prepoznaje razliku između zavičajnoga govora i standardnoga hrvatskog jezika te uočava važnost učenja hrvatskoga standardnog jezika;** bilježi riječi i sintagme zavičajnoga jezika

4. razred

Učenik - služi se standardnim hrvatskim jezikom u javnoj komunikaciji u skladu s usvojenim jezičnim pravilima - razlikuje zavičajni govor i standardni hrvatski jezik navodeći ogledne i česte primjere - uočava važnosti zavičajnoga jezika i prepoznaje njegovu komunikacijsku ulogu na pojedinome prostoru (raznolikost hrvatskih govora,

jezične zajednice u Hrvatskoj i izvan granica Republike Hrvatske) - čita i sluša tekstove na kajkavskome, čakavskom i štokavskom narječju

- samostalno se izražava zavičajnim govorom i razlikuje zavičajni govor i hrvatski standardni jezik te uočava važnost učenja hrvatskoga standardnog jezika i pozitivnoga odnosa prema zavičajnome govoru

5. razred

Učenik - **prepoznaje i izdvaja riječi zavičajnoga govora i narječja, razgovornoga jezika te ih zamjenjuje riječima standardnoga hrvatskog jezika** - razlikuje vlastiti zavičajni govor i narječje od drugih govora i narječja

6. razred

Učenik - prepoznaje hrvatska narječja i govore - upoznaje se s pojmovima trojezičnosti (staroslavenski, starohrvatski i latinski) i tropismenosti (glagoljica, hrvatska ćirilica/bosančica, latinica) kroz hrvatsku povijest - upoznaje se sa spomenicima hrvatske srednjovjekovne pismenosti[4]

Istaknute rečenice u pozornijoj analizi otkrivaju nedosljednost i nemar u poimanju važnosti dijalekata. Pisci kurikula kao da se boje da učenici slučajno ne bi zapamtili i koristili pojedine riječi iz dijalekata, pa ih stalno treba upućivati na korištenje standarda. Kao da je dijalekt nešto krivo, zastarjelo, što treba čim prije staviti u rezervat pa proučavati. Nigdje ni riječi o tome da su naši dijalekti također književni jezici, dapače, kajkavska je dječja književnost starija od one na standardnom književnom jeziku. Čak se izbjegava govoriti o kajkavskom ili čakavskom narječju, nego ih se stalno naziva mjesnim ili zavičajnim govorima. Doduše, u prvom se razredu još spominje i dozvoljava izražavanje na mjesnom govoru, u drugom razredu se spominje čak i pismeno izražavanje na dijalektu. U trećem razredu o tome nema više ni govora, već piše: „Učenik istražuje u mjesnim knjižnicama i zavičajnim muzejima tekstove vezane uz jezični identitet i baštinu." Sugerirani oblik rada – istraživanje jezičnog identiteta u knjižnicama i muzejima – ne nalazim primjerenim učeniku te dobi, naročito ne ako nije vođeno i metodološki osmišljeno, no usmjeravanje pozornosti na riječi i sintagme zavičajnog jezika držimo dobrim usmjerenjem. U četvrtom razredu se akcentira izražavanje na zavičajnom govoru, čitaju se i slušaju tekstovi na dijalektima, ali se ponovno upućuje na važnost svladavanja standardnog jezi-

[4] https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_10_215.html (pristupljeno 5. 2. 2023.)

ka, kao i u petom razredu, gdje se od učenika traži da riječi zavičajnog govora zamjenjuje riječima iz standardnog jezika. U šestom razredu traži se samo prepoznavanje narječja i govora jer se, valjda, pretpostavlja da su učenici te zavičajne govore već zaboravili. U 7. i 8. razredu o dijalektu više nema ni riječi jer je istrebljivačka politika prema zavičajnim govorima valjda već završila. Srednju školu nećemo ni komentirati.

Moglo bi se reći da, ovako postavljen, predmet hrvatskog jezika i književnosti postoji radi toga da se, prije svega, nauči standardni hrvatski jezik. No potpuno je suvišan strah sastavljača kurikuluma da bi se taj zavičajni govor mogao predugo zadržati u svijesti učenika: činjenica je da djeca s lakoćom pamte i uče više jezika, pa i narječja. Učenici danas velikom većinom ne govore dobro zavičajnim govorom već kad krenu u školu, a svake je godine situacija sve gora. Nešto bi se postiglo ako bi se, primjerice, u svakom razredu OŠ jedan sat mjesečno posvetio samo onom dijalektu koji se na određenom području govori (kajkavski u kajkavskim krajevima, štokavski u štokavskim, čakavski u čakavskim), i to tako da se čita dijalektalna književnost, govori i piše na dijalektima, ohrabruje učenike i osvješćuje važnost očuvanja ovih jezika koji, konačno, obogaćuju standardni hrvatski jezik. Tome bi trebali biti prilagođeni i udžbenici i popisi lektire. Znam da je satnica hrvatskog jezika i književnosti pred dosta godina smanjena i da je premala da bi se sve što treba moglo solidno odraditi, zato predlažem regionalan model – istovremeno obrađivanje tekstova na onom dijalektu kojim se govori na određenom području. Ta diferencijacija bi pomogla izbjegavanju uniformiranosti i konfekcijske jednakosti programa u maloj zemlji u kojoj postoje tako bogate jezične raznolikosti.

Kajkavski tekstovi u čitankama za osnovne škole: realizacija kurikulskih smjernica

Najvažniju ulogu u nastavi hrvatskog jezika i književnosti imaju čitanke, izbori tekstova koje učenici čuju u školi, čak ako i izbjegnu čitanje lektire. Jezik koji čuju u tim djelima ulazi u uho, to su djela koja se obrađuju na satovima hrvatskoga jezika i književnosti, od čega se neki dojmljivi dijelovi pamte za cijeli život. Ima tu i stihova koji se uče napamet, iako ta metoda više nije u modi. Zato su čitanke izuzetno važne i to je razlog za analizu čitanki za osnovne škole u papirnatom i elektroničkom obliku. Bez obzira na izdavače, čitanke su redom jako lijepe, posebno su dojmljive ilustracije, ali i tekstovi, naravno. Možda se, kao nastavnica, ne bih uvijek složila s izborom, ali moram priznati da su autori čitanki nastojali pronaći tekstove koji će biti zanimljivi djeci. Sve izgleda dobro i sasvim prihvatljivo dok ne počne analiza (ne)zastupljenosti tekstova na dijalektima. Ima

ih malo i, prema mišljenju autorice članka, loše su raspoređeni. Nužno je reći kako je omjer tekstova na kajkavskom, štokavskom i čakavskom narječju dobar: pazilo se da tekstovi na dijalektima budu ravnomjerno zastupljeni (ali nedovoljno u odnosu na cjelokupnu građu).

Velika je šteta što u čitankama za prvi razred OŠ, dakle u početnicama, gotovo uopće nema tekstova na dijalektima. Jedino je što sam pronašla brojalica *Mali črni pesek* u početnici izdavača Alfa d. d. za 2. polugodište.[5] (Ta čitanka se više ne koristi.) To je u potpunoj suprotnosti s kurikulom za 1. razred, u kojem izričito piše da učenik čita/sluša tekstove na mjesnome govoru. Koje tekstove ako ih u početnicama nema? Radi se o učenicima koji su tek došli u školu i pretpostavljamo da mnogi od njih kod kuće govore zavičajnim govorom pa bi školski program trebao biti potpora tom znanju. Sastavljači čitanki izdavača Ljevak pokazali su najveću brižnost za dijalekte, tako da oni već u prvom razredu na samom početku čitanke stavljaju ove rečenice: *Lepi naš kaj, Ča su lipi naši škoji, Ikavico, naša diko, što te je govorit lipo.* Time najavljuju svoju brigu za njegovanje različitih govora i dijalekata unutar hrvatskoga jezika, što se potvrđuje već na 13. i 14. stranici iste početnice.[6]

Još je gora situacija u starijim čitankama za drugi razred, gdje uopće nema tekstova na dijalektima. O čemu se radi, treba li učenike pustiti da zaborave zavičajni govor, ako su ga uopće i znali? Tu sumnju potkrepljuje citat iz kurikula za drugi razred OŠ: „Učenik - zamjenjuje riječ mjesnoga govora s riječju na standardnome hrvatskom jeziku". Pozdravljamo što je u novije čitanke Školske knjige, koje se koriste od šk. god. 2020./2021. za drugi razred, uvršten po jedan kajkavski tekst: pjesma Stjepana Jakševca *Kaj je gdo rekel* i pjesma Sanje Sikirić *Ljeto ili zima* u poglavlju *Mjesni govor.*[7] Spomena je i pohvale vrijedno što su autori izdavača Ljevak A. Bežen/M. Turk Sakač/ G. Vuglec/G. Miota Plešnik u čitanku *Radost čitanja i pisanja 2. svezak: Hrvatska početnica za drugi razred osnovne škole* uvrstili učenički rad *Kaj bi ja bez bregi.*

U trećem razredu većina čitanki ima pokoji kajkavski tekst, a prednjači nova čitanka izdavača Ljevak, koja nudi tri kajkavska teksta: Domjanićeve *Jabuke,* narodnu *Meknite se vse gore* i učenički rad *Zakej mene si špotajo*[8]. Što se tiče

[5] D. Težak, M. Gabelica, V. Marjanović, A. Škribulja Horvat (2019.). *Škrinjica slova i riječi: 2. dio.* Zagreb: Alfa d.d., str. 135.

[6] A. Bežen, M. Turk Sakač, S. Minarik, G. Vuglec (2019.). *Radost čitanja i pisanja: hrvatska početnica za 1. razred OŠ – 2. svezak*. Zagreb: Ljevak d.o.o., str. 5, 13-14.

[7] S. Ivić, M. Krmpotić (2020.). *Pčelica 2: radni udžbenik hrvatskog jezika u 2. raz. OŠ: 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga, str. 38.

T. Zokić, B. Vladušić, A. Španić, J. Jurić (2020.). *Svijet riječi 2: integrirani radni udžbenik hrvatskog jezika u 2. raz. OŠ: 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga, str. 198.

čitanki izdavača Profil Klett, prvi tekst na kajkavskom jeziku (N. Pavić: Ftiček) pojavljuje se u čitanci za treći razred.

Nešto bolja situacija je u čitankama za četvrti razred, gdje svi izdavači nude najmanje jedan kajkavski tekst. Tu nalazimo jednu kajkavsku pjesmu (*Pisanice*) već spomenutoga Mladena Pokića te poglavlje o književnom jeziku i zavičajnom govoru, gdje se pojavljuju tri kajkavska stiha Paje Kanižaja.[9] (Ova čitanka više nije u upotrebi.) Novije čitanke izdavača Školska knjiga nude više kajkavskih tekstova. Tako u čitanci *Zlatna vrata 4* nalazimo pjesme *Kaj i Kesni sneg* Dragutina Domjanića i *Međimorje* Ivice Jembriha. Čitanka *Svijet riječi 4* sadrži poglavlje o hrvatskom standardnom jeziku: kajkavsko, čakavsko i štokavsko narječje, pjesme *Vu mojem trnacu* i *Pisanice* Mladena Pokića te *Žufku čuču*: ulomak iz scenarija serije Gruntovčani.

Stara Alfina čitanka za 4. razred *Čarolija riječi* također sadrži poglavlje posvećeno književnom jeziku i zavičajnom govoru, u kojem su navedene pjesme *Kaj i Ča,* bez naznake o autoru. Pored toga u istoj čitanci ima sedam pjesama na dijalektu, među kojima su *Ftičeki* Nikole Pavića, *Novi škrlak* Stjepana Jakševca i *Se je Hrvatska* Milana Crnkovića.[10] U alternativnoj Alfinoj čitanci *Kuća putujuća* nalazimo pjesme *Štel bi biti veter* Draška Jambrešića *i Crni maček* Marice Hasan. Međutim, ove čitanke više nisu aktualne jer je 2023. izašla nova čitanka *Čitam i pišem 4,* u kojoj su pjesme *Kad bi smeli* Mladena Kušeca i *Tičica i ja* Dragutina Domjanića. U čitanku za 4. razred izdavača Profil Klett uvrštena je pjesma *Štel sem* Ivice Jembriha.[11] U alternativnim čitankama pojavljuje se Kušecova *Zima,* Galovićev *Jesenski veter* i Kanižajeva *Stara nova Trešnjevka*. Međutim, te Profilove čitanke više nisu u upotrebi, a u novom izdanju *Nina i Tino 4* nalazimo dva kajkavska teksta: *Ste znali?* Mladena Kušeca i Domjanićeve *Bele rože*. I to je sve kad govorimo o čitankama za niže razrede OŠ, a dobronamjernom čitatelju prepuštamo da prosudi je li to zadovoljavajuće ili nije.

Velike promjene u odnosu na četvrti razred nema ni u petom razredu OŠ. Što se tiče izdanja Školske knjige, u starijoj verziji *Snaga riječi 5* nalazimo *Moju Podravinu* Miroslava Dolenca Dravskog i *Višnje* Frana Galovića,[12] dok u posve novoj čitanci rađenoj prema novom kurikulu nalazimo samo *Kipec* Nikole

[8] A. Bežen, M. Turk Sakač, G. Vuglec, G. Miota Plešnik (2020.). *Radost čitanja i pisanja 3: udžbenik za hrvatski jezik u 3. raz. OŠ: 2. svezak*. Zagreb: Ljevak d.o.o., str. 48 i 49.

[9] T. Zokić, B. Vladušić (2018.). *Slovo po slovo 4: 2. polugodište*. Zagreb: Školska knjiga, str. 173.

[10] D. Težak, S. Polak, D. Cindrić (2019.). *Čarolija riječi: čitanka i jezični udžbenik za 4. razred OŠ*. Zagreb: Alfa d.d., str. 30-31; 91; 122; 140.

[11] V. Budinski, M. Divković, G. Ivančić, M. Kolar Billege (2013.). *Priča o jeziku 4: udžbenik hrvatskoga jezika za 4. razred OŠ*. Zagreb: Profil Klett, str. 72.

[12] A. Šojat (2019). *Snaga riječi 5.* Zagreb: Školska knjiga, str. 62 i 63.

Pavića, i to u dijelu koji je posvećen dijalektalnoj književnosti.[13] Slična je situacija i u Alfinoj čitanci *Hrvatska riječ 5,* gdje dosta kajkavskih izraza nalazimo u Krležinom tekstu *Djetinjstvo s bakom*, a pojavljuje se i Domjanićeva pjesma *Božić*.[14] U Profilovoj čitanci za peti razred nalazimo samo Milčecov tekst iz *Zvižduka s Bukovca,* u kojem se pojavljuju kajkavski pojmovi, i pjesmu *Knjiga* Ljubice Duić.[15] U čitanci za peti razred izdavača Ljevak potvrđuje se opredjeljenje za afirmaciju dijalekata jer u njoj nalazim pjesmu *Noč* Marije Novak, *Kaj* Dragutina Domjanića, a obrađuje se dijalektalno pjesništvo i posebno kajkavsko pjesništvo.[16]

Najviše dijalektalnih tekstova ima u čitankama za šesti razred, i to s razlogom: naime, u šestom se razredu obrađuje narodna književnost te zavičajni jezik i književnost nastala na zavičajnom jeziku, ali ne držimo prihvatljivim što ih u novim čitankama ima manje nego u starijim. Pohvalno je što su autori čitanke izdavača Ljevak odlučili pored Kovačićevog *Malog pota* ponudili i vrlo simpatičan igrokaz Ivana Ernoića *Mamičina jedinica*.[17] No u staroj Ljevakovoj čitanci bilo je čak pet kajkavskih pjesama: Miroslav Dolenec Dravski: *Ivanjska iskrica*, Ivan Goran Kovačić: *Mali pot*, Ivica Jembrih: *Bregi*, Miroslav Krleža: *Stric-vujc* i Ivan Golub: *Badnjak*.[18] Slijedeći naznačeno dimenzioniranje građe za šesti razred (obrada usmene/narodne književnosti te zavičajnih jezika), čitanka Školske knjige *Snaga riječi* 6 sadržavala je poglavlje *Lepa domača reč.* Spomenuta čitanka donosila je čak tri kajkavska teksta: *Starinske šege* Miroslava Dolenca Dravskog, *Kaj* Dragutina Domjanića i *Učiteljica* Blanke Dovjak Matković,[19] međutim ona više nije u upotrebi. Kad kažem čak tri teksta, ne mislim da je to puno, nije čak ni dovoljno, ali je više u odnosu na prethodne čitanke. Alfina čitanka *Zvijezda jutarnja 6* ima priličan broj djela iz područja dijalektalne književnosti, ali su se tu našla samo dva iz kajkavskog područja: *Mali pot* Ivana Gorana Kovačića i *Kipec* Nikole Pavića.[20]

[13] J. Levak, I. Močibob, J. Sandalić, I. Petto, K. Budja (2019.). *Hrvatski bez granica 5: integrirani udžbenik hrvatskoga jezika i književnosti za 5. razred OŠ*. Zagreb: Školska knjiga, str. 50.

[14] A. Bežen, L. Vešligaj, K. Dilica, I. Randić Đorđević (2019.). *Hrvatska riječ 5: čitanka iz hrvatskoga jezika za 5. raz. OŠ*. Zagreb: Alfa d.d.; str. 68-69; 84.

[15] J. Levak, I. Močibob, J. Sandalić, I. Skopjak Barić (2014). *Ljubičasta čitanka: čitanka za 5. razred OŠ*, digitalno izdanje. Zagreb: Profil Klett, str. 34-35, 84.

[16] M. Jukić, S. Kovač, I. Kraševac, D. Težak, M. Tunuković, M. Valec-Rebić (2019). *Hrvatska čitanka 5: za 5. razred OŠ*. Zagreb: Ljevak d.o.o., str. 60, 62, 159.

[17] M. Jukić, S. Kovač, I. Kraševac, D. Težak, M. Tunuković, M. Valec-Rebić (2020). *Hrvatska čitanka 6: za 6. razred OŠ*. Zagreb: Ljevak d.o.o. str. 169 i 216.

[18] O. Jambrec, A. Bežen(2014.). *Hrvatska čitanka 6: za 6. razred OŠ*. Zagreb: Ljevak d.o.o., str. 56, 64, 66, 70 i 121.

[19] A. Šojat (2019.). *Snaga riječi 6*. Zagreb: Školska knjiga, str. 76; 80; 84.

[20] N. Babić, D. Golem (2019.). *Zvijezda jutarnja 6*: čitanka iz hrvatskoga jezika za 6. razred OŠ. Zagreb: Alfa d.d., str. 23 i 57.

Broj priloga na kajkavskom jeziku u sedmom se razredu smanjuje, tako da u čitanci *Snaga riječi 7* nalazim samo jednu kajkavsku pjesmu: *Falu* Dragutina Domjanića i ulomak iz *Dnevnika malog Perice* Vjekoslava Majera, u kojem, naravno, ima dijaloga u varijanti zagrebačke purgerske kajkavštine.[21] Slična je situacija i u *Zvijezdi jutarnjoj 7,* gdje imamo *Vrbe* Vinka Kosa i *Pahuljice padaju* Dragutina Domjanića, ali se tu pojavljuje i scenarij za *Most na rijeci Kaj* Hrvoja Hitreca i Milivoja Puhlovskog sa zanimljivim kajkavskim dijalozima.[22] U staroj čitanci za sedmi razred izdavača Profil Klett imamo Domjanićevu pjesmu *Tičica i ja*[23], a u novoj Sedmici pojavljuje se Gajev tekst *Horvatov szloga* i pjesma *Ljubav* Vinka Kosa. Što se načelno tiče čitanki za 7. razred, nema velikih promjena u novim izdanjima, osim pozitivne promjene (ponovno) kod izdavača Ljevak, u čijoj se čitanci, pored Domjanićeve pjesme *Senjal sem* i Galovićevih *Lastavica,* pojavljuje i radijska drama Nade Mihaljević *Bicikl s jednim kotačem,* u kojoj učenici mogu čuti kako kajkavski govore dva lika.[24]

Ne trebamo ni spominjati koliko nedostaju upravo djela na kajkavskom jeziku u multimedijskom izdanju. Stara čitanka za sedmi razred istog izdavača donosi nam sveprisutnu Galovićevu pjesmu *Crn-bel* i ulomak iz knjige snimanja *Tko pjeva, zlo ne misli* Kreše Golika, gdje Mina i tata govore kajkavski.[25]

U osmom razredu se u čitanci *Snaga riječi 8* broj tekstova na kajkavskom ponovno smanjuje: tu nalazimo samo pripovijetku *Na Badnjak* Ksavera Šandora Gjalskog, u kojoj Batorić govori otmjenom starinskom varijantom kajkavskoga govora.[26] U novoj čitanci izdavača Školska knjiga ipak se pojavljuje Krležina balada *Ni med cvetjem ni pravice*. Malo je bolja situacija u *Zvijezdi jutarnjoj 8,* gdje nalazimo Domjanićev *Kaj*, dijelove iz Hitrecovih *Smogovaca* sa zagrebačkim kajkavskim dionicama, a tu je i tekst Patricka Suskinda *Kontrabas,* u kojem se prevoditelj malo poigrao kajkavskim. Zastupljeni su i stariji kajkavski pisci, kao što je Juraj Habdelić s dijelovima iz *Zrcala marijanskog* i Tituš Brezovački s ulomcima iz *Matijaša grabancijaša dijaka*.[27] Profilove čitanke za osmi razred

[21] A. Šojat (2017.). *Snaga riječi 7*. Zagreb: Školska knjiga, str. 16 i 62.

[22] N. Babić, D. Golem (2019.). *Zvijezda jutarnja 7: čitanka iz hrvatskog jezika za 7. razred OŠ*. Zagreb: Alfa d.d., str. 46 i 95.

[23] J. Levak, I. Močibob, J. Sandalić, I. Skopjak Barić (2014.). *Modra čitanka: čitanka za 7. razred OŠ*. Zagreb: Profil Klett, str. 40.

[24] M. Jukić, S. Kovač, I. Kraševac, D. Težak, M. Tunuković, M. Valec-Rebić (2020.). *Hrvatska čitanka 7: za 7. razred OŠ*. Zagreb: Ljevak d.o.o. str. 74, 80 i 196.

[25] O. Jambrec, A. Bežen (2014.). *Hrvatska čitanka 7: za 7. razred OŠ*. Zagreb: Ljevak d.o.o., str. 121 i 226.

[26] A. Šojat (2019.). *Snaga riječi 8*. Zagreb: Školska knjiga, str. 128.

[27] A. Babić, O. Golem (2019.). *Zvijezda jutarnja 8: čitanka iz hrvatskog jezika za 8. razred OŠ*. Zagreb: Alfa d.d., str. 94-96; 102, 130-131, 155, 168.

zanemaruju dijalekte: dok stara uz ulomak iz Kolarove *Breze* s kajkavskim dijalozima donosi i Domjanićev *Kesni sneg* te Krležinu poznatu baladu *Ni med cvetjem ni pravice,*[28] u novoj *Osmici* uopće nema kajkavskih tekstova. Stara čitanka za osmi razred izdavača Ljevak donijela je Galovićeve *Lastavice* i Domjanićeve *Bele rože,* jednu kajkavsku pjesmu Božice Jelušić (*Mesečina*), a tu je i ulomak iz Krležine *Bitke kod Bistrice Lesne,* gdje domobran Lovrek govori kajkavski: Za pet ran Kristušovih![29] U njihovoj novoj čitanci za osmi razred, nažalost, više nema ovih djela već samo tekst Jasminke Tihi Stepanić *Ne trebam ništa* s nekoliko kajkavizama i Domjanićeve *Bele rože*.

Čitanke za osnovnu školu se (pre)brzo mijenjaju, ali se odnos prema dijalektima i pripadajućoj književnosti bitno ne mijenja. Jedino se uočava da neki sastavljači udžbenika i izdavači imaju više sklonosti za jezičnu zavičajnost, a drugi manje, ali svi skupa premalo da bi se situacija bitno poboljšala. Kad stanje motrimo dijakronijski, očigledno je da u novim čitankama ima više čakavskih nego kajkavskih tekstova, a štokavci su prošli najgore, vjerojatno zato što se njihov govor najmanje razlikuje od hrvatskog standarda.

Zaključak

Premda zaključke ne valja olako donositi, dugovremeno bavljenje programima i njihovom provedbom te skoro dvadeset i pet godina rada na očuvanju kajkavskoga narječja među djecom osnovne škole, daje mi pravo na zaključak. Temeljim ga na osobnom dugogodišnjem radu s učenicima, na analizi aktualnog kurikula za hrvatski jezik u OŠ Republike Hrvatske te temeljitoj analizi aktualnih čitanki za OŠ. Situacija je, nažalost, takva da kurikul i čitanke ne vode dovoljno računa o očuvanju naših dijalekata, a to se posebno odnosi na kajkavsko narječje, koje je u središtu ovog istraživanja i osobnih preferencija. Već letimičnim pogledom vidi se da nema domišljenije i cjelovite strategije jer su kurikuli i čitanke u neskladu. Dok se, primjerice, u kurikulu za prvi i drugi razred traži rad na tekstovima na dijalektu, tih tekstova na kojima bi se radilo u čitankama gotovo i nema. U većini raspoloživih čitanki, bez obzira na izdavača, mogu se naći najviše po tri cjelovita teksta na kajkavskom narječju, uglavnom pjesama. Začuđuje što u uključenim proznim tekstovima raznih autora nema dijaloga na kajkavskom, osim u rijetkim slučajevima, kao kod Krleže, Kušeca i Hitreca. Zar je moguće da svi djedovi i bake govore savršenim standardnim

[28] J. Levak, I. Močibob, J. Sandalić, I. Skopjak Barić (2014.). *Narančasta čitanka: čitanka za 8. razred OŠ*. Zagreb: Profil Klett, str. 150.

[29] A. Bežen, O. Jambrec (2014.). *Hrvatska čitanka 8: za 8. razred OŠ*. Zagreb: Ljevak d.o.o., str. 23, 26, 29 i 130-132.

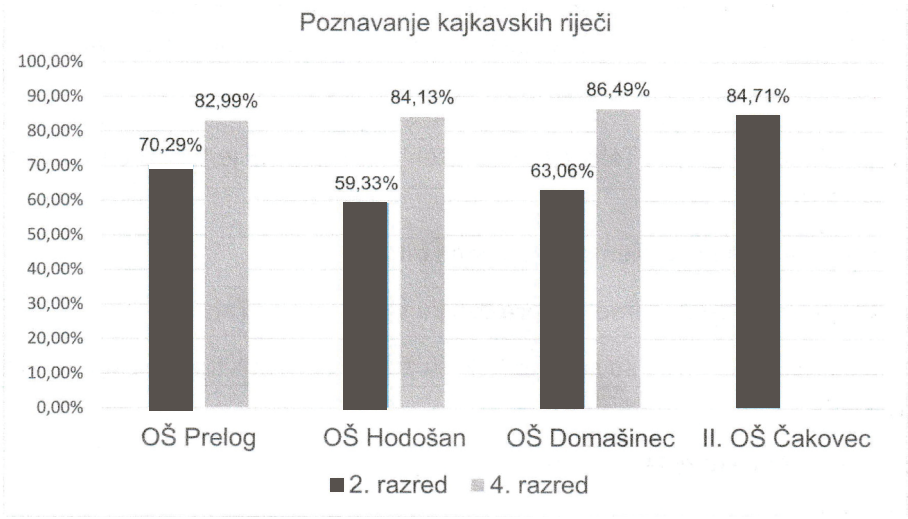

jezikom? Nadalje, ima tu odličnih pisaca koji pišu i na standardu i na dijalektu, ali u čitankama se mogu naći samo njihovi radovi na standardu. Takav je slučaj s Božicom Jelušić: u dosadašnjim izdanjima mogli su se naći samo njezini radovi na standardu, a u novim izdanjima čitanki zastupljena je i s dvije kajkavske pjesme. Na žalost, nijednim tekstom nije zastupljena njena imenjakinja Božica Pažur, izuzetno cijenjena pjesnikinja u kajkavskodijalektalnoj hrvatskoj produkciji. Velika je šteta i to što nema više dječjih radova na dijalektima, a učenička je produkcija i znatna i vrijedna, a uz to i, kao materijal za obradu, najprivlačnija učenicima. Naš školski sustav je takav da je teško izvana nešto promijeniti, kreatori imaju svoje zamisli, a u Školi za život usmjerili su se najviše na digitalizaciju. Pokušaji da ih se upozori na problem zapostavljenosti dijalekata nisu urodili plodom. Najnovija reforma usmjerena je na cjelodnevnu školu, a ostala pitanja su marginalizirana.

Od velike su pomoći istraživanja koja daju uvid u stanje razumijevanja i korištenja kajkavskog govora u školama. Kao primjer navodimo jedno od novijih, provedenih u vrijeme korone u međimurskim osnovnim školama na uzorku od 158 učenika. Istraživanje pokazuje da učenici drugih razreda (mlađa generacija) slabije razumiju kajkavske riječi od starijih, učenika četvrtih razreda, iz čega je očito kako poznavanje kajkavskih riječi slabi iz generacije u generaciju.[30]

Udruga Kajkaviana u toku školske godine 2023./2024. provodila je projekt

[30] R. Švenda. *Utjecaj dijalekata na leksik djece mlađe školske dobi: diplomski rad*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, 2020.

Kajkaš KAJ, u okviru kojeg je provedena procjena statusa kajkavskog, odnosno procjena njegove ugroženosti među učenicima pet osnovnih škola na stubičkom području. Dr. sc. Marinković, koja je vodila istraživanje, uskoro će objaviti rezultate, a zasad se može reći da je kajkavski u osnovnoškolskom uzrastu, u okviru primjenjivih faktora, u srednjem dijelu skale očuvanosti. Ovaj projekt u narednim će se godinama provoditi i u ostalim školama Krapinsko-zagorske županije, pa će se moći napraviti kompletnija analiza.

Smatramo da bi, u trenutačnim okolnostima, najproduktivnije bilo sastaviti kajkavsku čitanku koja bi nudila kvalitetne kajkavske tekstove s prijedlozima za metodičku obradu. Nadajmo se da bi takva čitanka dobila odobrenje i preporuku Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih te Agencije za odgoj i obrazovanje. Kajkavska čitanka bila bi izvor tekstova za rad na satu hrvatskog jezika i književnosti, s preporukom da se jednom mjesečno u svakom razredu obrađuje kajkavski tekst. Držimo da bi takav rad bitno pridonio očuvanju kajkavskoga govora. Nemojmo zaboraviti da na mlađima svijet ostaje i da znanja koja ne uspijemo prenijeti na mlađe generacije nužno izumiru. Možda se nekom čini da je ovakav napor u eri globalizacije i posvemašnje anglikanizacije uzaludan i nepotreban, ali vrijedi promisliti o svemu. Upravo u svijetu koji obuzima posvemašnja uniformiranost, različitosti i lokalne posebnosti postaju zanimljive jer su rijetke i jer je očigledno da je u njihovo očuvanje uložen veliki trud. U narodu postoji uzrečica: Pitat će te starost gdje ti je mladost bila, koju u aktualnim okolnostima ovako parafraziramo: Pitat će nas mladi gdje smo bili mi stari dok nam je jezik propadao i nestajao.

Literatura:

Blažeka, Đuro. „Kakvi tekstovi na narječju trebaju u nastavi hrvatskoga jezik", *Metodika* 17 Vol. 9, br. 2, 2008, str. 271-286.

Čosić, Krešimir, Berberić Kolar, Emina. „Zastupljenost dijalektalnih tekstova u udžbenicima i čitankama za osnovne škole kao poticaj čitanju dijalektalne književnosti"; Knjižica sažetaka, X međunarodni znanstveni skup, 10th International Scientific Conference: Dijete i jezik danas. Osijek (Hrvatska): 16. - 18. rujna 2021. Osijek (Croatia) 16 -18 September 2021.

Hranjec, Stjepan. *Hrvatska kajkavska dječja književnost: priručnik za zavičajnu nastavu*. Čakovec: Zrinski, 1995.

Jurina, Nikolina. *Dijalektalna književnost u udžbenicima hrvatskoga jezika za učenike mlađe školske dobi*. Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku: Diplomski rad, 2020. Švenda, Ramona. *Utjecaj dijalekata na leksik djece mlađe školske dobi: diplomski rad*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, 2020.

Turza-Bogdan, Tamara. *Kajkavsko narječje u nastavi hrvatskoga jezika*. Čakovec: Matica hrvatska ogranak Čakovec, 2013.

Turza-Bogdan, Tamara. Virč, I., Čerepinko, L. „O uporabi kajkavskoga narječja iz perspektive učenika – njegovih govornika"/, *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika,*

Zastupljenost kajkavskih tekstova u čitankama za 1. razred osnovne škole

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
1.	**S. Ivić/M. Krmpotić: Pčelica: početnica (2021): Nema kajkavskih tekstova.** **A. Španić/J. Jurić/T. Zokić/B. Vladušić: Svijet riječi 1 (2021): Nema kajkavskih tekstova.**	**D. Pavličević/V. Velički/K. Aladrović Slovaček/V. Domišljanović: Čitam i pišem 1: hrvatska čitančica Nema kajkavskih tekstova.** **D. Težak/M. Gabelica/V. Marjanović/A. Škribulja Horvat: Škrinjica slova i riječi (2020): Mali črni pesek – brojalica** **D. Pavličević-Franić/V. Velički/K. Aladrović Slovaček/V. Domišljanović: Čitam i pišem 1 (2024.) Nema kajkavskih tekstova.**	**Budinski/Diković/Ivančić/Veronek Germadnik: P kao početnica – početnica za 1. raz. OŠ – 2. dio Nema kajkavskih tekstova.** **S. Veronek Germadnik/M. Vekić/M. Križman Roškar: Nina i Tino 1: Hrvatski jezik: početnica za 1. razred OŠ (2019): Nema kajkavskih tekstova.** **V. Budinski/M. Kolar Billege/G. Ivančić/V. Mijić/N. Puh Malogorski: Trag u priči 1 (2019): Nema kajkavskih tekstova.**	**Bežen/Turk Sakač/Minarik/Vuglec: Radost čitanja i pisanja: hrvatska početnica za 1. razred OŠ (2019): Različiti govori hrvatskoga jezika**

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
2.	**T. Zokić, B. Vladušić: Slovo po slovo 2** **Nema kajkavskih tekstova.** **S. Ivić, M. Krmpotić: Pčelica 2: radni udžbenik hrvatskog jezika u 2. razredu OŠ (2021.):** **Stjepan Jakševac: Kaj je gdo rekel** **T. Zokić, B. Vladušić, A. Španić, J. Jurić: Svijet riječi 2: integrirani radni udžbenik hrvatskog jezika u 2. razredu OŠ (2021.):** **2. dio: Mjesni govor: Sanja Sikirić: Ljeto ili zima**	**D. Težak, S. Polak, D. Cindrić: Cvrkut riječi: čitanka i jezični udžbenik za 2. razred OŠ** **Nema kajkavskih tekstova.** **D. Zalar, D. Dvornik, F. Petruša: Kuća svemoguća: čitanka za 2. razred OŠ** **Nema kajkavskih tekstova.** **T. Turza-Bogdan, S. Pospiš, V. Velički: Čitam i pišem 2: radna čitanka iz hrvatskoga jezika za 2. razred OŠ** **Nema kajkavskih tekstova.** **D. Težak, M. Gabelica, V. Marjanović, A. Škribulja-Horvat: Škrinjica slova i riječi: integrirani radni udžbenik iz hrvatskoga jezika za 2. razred OŠ: 1. i 2. dio (2020.):** **Nema kajkavskih tekstova.** **T. Turza-Bogdan/V. Velički/S. Pospiš: Čitam i pišem 2 (2023.)** **Nema kajkavskih tekstova.**	**V. Marjanović, A. Škribulja, M. Gabelica, R. Gredelj: Hrvatski na dlanu 2: čitanka i udžbenik hrvatskoga jezika za 2. razred OŠ** **Nema kajkavskih tekstova.** **S. Veronek Germadnik, M. Vekić, V. Pocedić, M. Križman Roškar: Nina i Tino 2 (2020.):** **Nema kajkavskih tekstova.** **V. Budinski, M. Kolar Billege, G. Ivančić, V. Mijić, N. Puh Malogorski: Trag u priči 2 (2020.):** **Nema kajkavskih tekstova.**	**A. Bežen, M. Turk Sakač, G. Vuglec, G. Miota Plešnik: Radost čitanja i pisanja: hrvatska početnica za 2. razred OŠ 2. dio (2019.):** **Učenički rad: Kaj bi ja bez bregi**

Zastupljenost kajkavskih tekstova u čitankama za 3. razred osnovne škole

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
3.	**T. Zokić, B. Vladušić: Slovo po slovo 3:** **Mladen Pokić: U mojem trnacu** **A. Španić, J. Jurić, T. Zokić, B. Vladušić: Svijet riječi 3: integrirani radni udžbenik hrvatskog jezika u 3. razredu OŠ, 1. dio (2020.):** **Božidar Prosenjak: Saka tica** **Dragutin Domjanić: Fala** **S. Ivić, M. Krmpotić: Zlatna vrata 3: integrirani radni udžbenik hrvatskog jezika u 3. razredu OŠ (2021.):** **Milan Crnković: Živela Hrvatska**	**D. Težak, S. Polak: Carstvo riječi: čitanka i jezični udžbenik za 3. razred OŠ** **Milan Crnković: Kak je lepa Hrvatska** **D. Zalar, D. Dvornik, F. Petruša: Kuća igrajuća: čitanka za 3. razred OŠ:** **Žugice (guščice)** **D. Težak, M. Gabelica, V. Marjanović, A. Škribulja-Horvat: Škrinjica slova i riječi 3: integrirani radni udžbenik hrvatskoga jezika za 3. razred OŠ (2022.):** **Pajo Kanižaj: Mravlice** **Nikola Pavić: Ftiček** **T. Turza-Bogdan, S. Pospiš, V. Velički: Čitam i pišem 3: radna čitanka iz hrvatskoga jezika za 3. razred OŠ (2024.):** **Pajo Kanižaj: Dravska ribica**	**V, Budinski, K. Franjčec, S. Veronek Germadnik, M. Zelenika Šimić, I. Lukas: Od slova do slova: čitanka za 3. razred OŠ** **Nema kajkavskih tekstova.** **V. Marjanović, A. Škribulja, R. Gredelj, M. Gabelica: Hrvatski na dlanu 3: čitanka i udžbenik hrvatskoga jezika za 3. razred OŠ:** **Nikola Pavić: Ftiček** **S. Veronek Germadnik, M. Vekić, V. Pocedić, M. Križman Roškar: Nina i Tino 3, 2. dio (2020.):** **Irena Kolar Vudrag: Bedak** **V. Budinski, M. Kolar Billege, G. Ivančić, V. Mijić, N. Puh Malogorski: Trag u priči 3, 2. dio (2020.):** **Zavičajni govori i standardni jezik** **Nevenka Puh Malogorski: Ivančica** **Ivan Goran Kovačić: Beli most**	**A. Bežen, M. Turk Sakač, G. Vuglec, G. Miota Plešnik: Radost čitanja i pisanja 3: udžbenik za hrvatski jezik u 3. razred OŠ: 2. svezak (2019.):** **Meknite se vse gore** **Učenički rad: Zakej mene si špotajo** **Dragutin Domjanić: Jabuke**

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
4.	**T. Zokić, B. Vladušić: Slovo po slovo 4** **Mladen Pokić: Pisanice** **Pajo Kanižaj: Kaj** **S. Ivić, M. Krmpotić: Zlatna vrata 4; 1. dio (2021.):** **Dragutin Domjanić: Kaj** **Ivica Jembrih: Međimorje** **2. dio (2021.):** **Dragutin Domjanić: Kesni sneg** **T. Zokić, B. Vladušić, A. Španić, J. Jurić: Svijet riječi 4 (2021.):** **1. dio:** **Mladen Pokić Vu mojem trnacu** **2. dio:** **Žufka čuča: ulomak iz scenarija serije Gruntovčani** **Mladen Pokić: Pisanice** **Hrvatski standardni jezik: kajkavsko, čakavsko i štokavsko narječje**	**D. Težak, S. Polak, D. Cindrić: Čarolija riječi: čitanka i jezični udžbenik za 4. razred OŠ:** **Nikola Pavić: Ftiček** **Stjepan Jakševac: Novi škrlak** **Milan Crnković: Se je Hrvatska** **D. Zalar, D. Dvornik, F. Petruša: Kuća putujuća: čitanka za 4. razred OŠ:** **Draško Jambrešić: Štel bi biti veter** **Marica Hasen: Crni maček** **D. Težak, M. Gabelica, V. Marjanović, A. Škribulja Horvat: Škrinjica slova i riječi 4 (2022.):** **Zavičajni govor** **Učenik Patrik Horvat: Kaj je to vrieme** **Ivica Jembrih: Odlazak (kajkavski dijalozi)** **T. Turza-Bogdan, S. Pospiš: Čitam i pišem 4 (2023.):** **Mladen Kušec: Kad bi smeli** **Dragutin Domjanić: Tičica i ja** **Tri kajkavske poslovice**	**V. Budinski, M. Divković, G. Ivančić, M. Kolar Billege: Priča o jeziku 4** **Ivica Jembrih: Štel sem** **V. Marjanović, A. Škribulja, R. Gredelj, M. Gabelica: Hrvatski na dlanu 4: čitanka i udžbenik hrvatskoga jezika za 4. razred OŠ:** **Mladen Kušec: Zima** **Fran Galović: Jesenski veter** **V. Budinski, K. Franjčec, S. Veronek germadnik, M. Zelenika Šimić, I. Lukas: Od slova do slova 4: čitanka za 4. razred OŠ:** **Pajo Kanižaj: Stara nova Trešnjevka** **S. Veronek Germadnik, M. Vekić, V. Pocedić, M. Križman Roškar: Nina i Tino 4, 1. dio (2021.):** **Mladen Kušec: Ste znali?** **V. Budinski, M. Kolar Billege, G. Ivančić, V. Mijić, N. Puh Malogorski: Trag u priči 4, 1. dio (2021.):** **Dragutin Domjanić: Božić**	**A. Bežen, M. Turk Sakač, G. Vuglec, G. Miota Plešnik: Radost čitanja i pisanja** 4; **1. svezak (2019.):** **Fran Galović: Lastavice (dio pjesme)** **Dragutin Domjanić: Tičica i ja** **Dubravko Ivančan: Podravina ravna** **Ivan Goran Kovačić: Beli most**

Zastupljenost kajkavskih tekstova u čitankama za 5. razred osnovne škole

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
5.	**A. Šojat: Snaga riječi 5 (2019):** **Miroslav Dolenec Dravski: Moja Podravina** **Fran Galović: Višnje** **J. Levak/I. Močibob/J. Sandelić/I. Petto/K. Budja: Hrvatski bez granica 5: integrirani udžbenik hrvatskoga jezika i književnosti za 5. razred OŠ (2019):** **Nikola Pavić: Kipec**	**A. Bežen/L. Vešligaj/K. Dilica/I. Randić Đorđević: Hrvatska riječ 5: čitanka iz hrvatskog jezika za 5. razred OŠ (2019):** **Dragutin Domjanić: Božić**	**Levak/Močibob/Sandalić/Skopjak Barić: Ljubičasta čitanka: čitanka za 5. razred OŠ:** **Ljubica Duić: Knjiga** **D. Grebički-Miculinić/D. Grbaš Jakšić/K. Matošević: Petica (2019):** **Dragutin Domjanić: Tičica i ja**	**Jukić/Kovač/Kraševac/Težak/Tunuković/Valec-Rebić: Hrvatska čitanka 5 (2019):** **Marija Novak: Noč** **Dragutin Domjanić: Kaj** **Kajkavsko pjesništvo**

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
6.	A. Šojat: Snaga riječi 6 (2020): Miroslav Dolenec Dravski: Starinske šege Dragutin Domjanić: Kaj Blanka Dovjak Matković: Učiteljica J. Levak/I. Močibob/J. Sandalić/I. Petto/K. Budja: Hrvatski bez granica 6: integrirani udžbenik hrvatskog jezika u 6. razredu OŠ (2020): Klinček stoji pod oblokom Ivan Goran Kovačić: Beli most	N. Babić/D. Golem: Zvijezda jutarnja 6: čitanka iz hrvatskoga jezika za 6. razred OŠ: Ivan Goran Kovačić: Mali pot Nikola Pavić: Kipec A. Katić/L. Vešligaj/K. Dilica/D. Mirt: Hrvatska riječ 6: čitanka iz hrvatskoga jezika za 6. razred OŠ (2020): Zeleni Juraj	Levak/Močibob/Sandalić/Skopjak Barić: Zelena čitanka: čitanka za 6. razred OŠ: Ivan Goran Kovačić: Mali pot D. Greblički-Miculinić/K. Matošević/L. Sykora-Nagy/D. Tavas: Šestica (2020): Ivan Goran Kovačić: Beli most Dragutin Domjanić: Kaj ne?!	Jambrec/Bežen: Hrvatska čitanka 6: za 6. razred OŠ: Miroslav Dolenec Dravski: Ivanjska iskrica Ivan Goran Kovačić: Mali pot Ivica Jembrih: Bregi Miroslav Krleža: Stric-vujc Ivan Golub: Badnjak M. Jukić/S. Kovač/I. Kraševac/D. Težak/M. Tunuković/M. Valec-Rebić: Hrvatska čitanka 6 (2019): Ivan Goran Kovačić: Mali pot Ivan Ernoić: Mamičina jedinica (igrokaz)

Zastupljenost kajkavskih tekstova u čitankama za 7. razred osnovne škole

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
7.	**A. Šojat: Snaga riječi 7:** **Dragutin Domjanić: Fala** **A. Šojat: Snaga riječi 7 (novo izdanje iz 2020.):** **Dragutin Domjanić: Bele rože** **J. Levak/ I. Močibob/J. Sandalić/I. Petto/K. Budja: Hrvatski bez granica 7: integrirani udžbenik hrvatskog jezika u 7. razredu OŠ (2020):** **Fran Galović: Lastavice**	**N. Babić/D. Golem: Zvijezda jutarnja 7: čitanka iz hrvatskog jezika za 7. razred OŠ:** **Vinko Kos: Vrbe** **Dragutin Domjanić: Pahuljice padaju** **A. Katić/D. Mirt/L. Vešligaj: Hrvatska riječ 7: čitanka iz hrvatskog jezika za 7. razred OŠ (2020):** **Božica Jelušić: Nažgi svetlo na ganku**	**Levak/Močibob/Sandalić/Skopjak Barić: Modra čitanka: čitanka za 7. razred OŠ:** **Dragutin Domjanić: Tičica i ja** **D. Greblički-Miculinić/K. Matošević/L. Sykora-Nagy/D. Tavas: Sedmica (2020):** **Ljudevit Gaj: Horvatov szloga** **Vinko Kos: Ljubav**	**Jambrec/Bežen: Hrvatska čitanka 7 (2019):** **Fran Galović: Crn-bel** **M. Jukić/S. Kovač/I. Kraševac/D. Težak/M. Tunuković/M. Valec-Reb Hrvatska čitanka 7 (2019):** **Nada Mihaljević: Bicikl s jednim kot (radijska drama)** **Dragutin Domjanić: Senjal sem** **Fran Galović: Lastavice**

RAZ.	ŠKOLSKA KNJIGA	ALFA d.d.	PROFIL KLETT	LJEVAK d.o.o.
8.	**A. Šojat: Snaga riječi 8 (2021): Nema kajkavskih tekstova.** **J. Levak/J. Sandalić/I. Petto/K. Budja: Hrvatski bez granica 8 (2021):** **Miroslav Krleža: Ni med cvetjem ni pravice**	**N. Babić/D. Golem: Zvijezda jutarnja 8: čitanka iz hrvatskog jezika za 8. razred OŠ:** **Dragutin Domjanić: Kaj Juraj Habdelić: Zrcalo Marijansko** **Tituš Brezovački: Matijaš grabancijaš dijak** **A. Katić/D. Mirt/L. Vešligaj: Hrvatska riječ 8 (2021):** **Fran Galović: Lastavice** **Dragutin Domjanić: Vuzem**	**Levak/Močibob/Sandalić/Skopjak Barić: Narančasta čitanka: čitanka za 8. razred OŠ:** **Dragutin Domjanić: Kesni sneg** **Miroslav Krleža: Ni med cvetjem ni pravice** **D. Grebličkі-Miculinić/K. Matošević/L. Sykora-Nagy/D. Tavas: Osmica (2021):** **Nema kajkavskih tekstova.**	**Bežen/Jambrec: Hrvatska čitanka 8:** **Fran Galović: Lastavice** **Dragutin Domjanić: Bele rože** **Božica Jelušić: Mesečina** **M. Jukić/S. Kovač/I. Kraševac/D. Težak/M. Tunuković/M. Valec-Rebić: Hrvatska čitanka 8 (2019):** **Jasminka Tihi Stepanić: Ne trebam ništa (nekoliko kajk. izraza)** **Dragutin Domjanić: Bele rože**

književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture, Vol. 14 No. 2, 2016., str. 61 – 81.

Vlahek, Helena. *Zavičajni sadržaji u razrednoj nastavi Hrvatskoga jezika: na primjeru kajkavskoga narječja*. Sveučilište u Rijeci: Diplomski rad, 2020.

(Rad s trodnevnoga znanstvenog skupa u organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti: "Četiri i pol stoljeća kajkavske pismenosti. Uz 450. obljetnicu kajkavskoga prvotiska: Ivan Pergošić, Decretum, 1574."; Varaždin – Ludbreg, 23. – 25. svibnja 2024.)

CURRICULUM STRUGGLES: REPRESENTATION OF RECENT KAJKAVIAN LITERATURE IN THE SCHOOL CURRICULUM

By Danica Leštek, Donja Stubica

SUMMARY

The topic of this paper is the transfer of knowledge of the Kajkavian dialect as a practical skill, knowledge and attitude towards dialectal literature from older generations to younger ones. The entire article focuses on the state of education, specifically in primary schools, regarding the nurturing and promotion of the Kajkavian dialect and the representation of recent Kajkavian literature in the school curriculum. The situation in practice is presented, not only by what is in the documents. The first part focuses on the great efforts of enthusiastic teachers who are trying to fill gaps in the curriculum through extracurricular activities. The challenges that rare enthusiasts in this area face are clearly presented. The activities of the Mala Kajkaviana extracurricular activities group, which has been operating in the Donja Stubica Elementary School for twenty-five years, are presented as an example of such work.

The most important document for school programs is the "curriculum" ("Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik" - the Croatian Language Curriculum), so the paper analyzes the curriculum for primary schools from the first to the eighth grade in terms of the inclusion of dialectal content. A brief review is also presented about the efforts of the Kajkaviana association for greater inclusion of Kajkavian content in the curriculum. In this sense, the most interesting is the research of about eighty Croatian language and literature textbooks for primary schools from various publishers regarding the content of recent Kajkavian literature. The paper presents the results of this research in a clear overview.

The conclusion provides an answer to the question of the representation of recent Kajkavian literature in the school curriculum and textbooks for Croatian language and literature. One of the proposals is the compilation of a Kajkavian textbook that would offer high-quality and diverse texts in the Kajkavian dialect.

Key words: textbooks, Kajkavian dictionaries; Kajkavian dialect; curriculum of Croatian language and literature

K A J – časopis za književnost, umjetnost, kulturu, i njegov nakladnik KAJKAVSKO SPRAVIŠČE, društvo za širenje i unapređivanje znanosti i umjetnosti, Zagreb – u sklopu programa JEZIČNICA KAJKAVIANA – raspisuju:

A) 22. NATJEČAJ ZA KAJKAVSKE KNJIŽEVNE RADOVE UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA REPUBLIKE HRVATSKE

B) 15. NATJEČAJ ZA ČAKAVSKE KNJIŽEVNE RADOVE UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA REPUBLIKE HRVATSKE

Mogu se natjecati učenici svih srednjih škola Republike Hrvatske – svaki s najviše pet (5) poetskih i pet (5) proznih literarnih radova (opseg kajkavske/čakavske proze – do 3 kartice).

Ispod rada valja navesti sljedeće podatke:

- ime i prezime učenika
- razred
- ime i prezime voditelja, nastavnika, profesora ili mentora
- naziv škole
- tip zavičajnoga idioma / mjesnoga govora kojim je rad pisan.

Radovi se šalju na adresu Kajkavsko spravišče / Uredništvo časopisa Kaj (10000 Zagreb, Ilica 34, dvor.) ili na e-mailove: kaj.natjecaj24@gmail.com i bozica.kaj@gmail.com najkasnije do 7. srpnja 2026.

Najuspjelija ostvarenja prema ocjeni prosudbenoga povjerenstva nagrađuju se objavom u časopisu KAJ.

***

Cilj je natječaja i Jezičnice kajkaviane podržati kontinuitet književne kreativnosti mladih na kajkavštini / čakavštini i nakon osnovnoškolske dobi te razvijanje kulture pisane i govorene riječi.

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42'282-32 : 811.163.42'282 Gjalski (091)
Primljeno 2025-07-15
Prihvaćeno za tisak 2025-09-18

RAZVOJ PRIPOVJEDNOGA JEZIKA KSAVERA ŠANDORA GJALSKOGA

Tatjana Pišković, Zagreb

Sažetak

U radu se uspoređuju grafijske, ortografske, morfološke i leksičke značajke prvoga izdanja zbirke pripovijedaka Pod starimi krovovi *(1886.) Ksavera Šandora Gjalskoga s onima u prireñivačkome izdanju objavljenu 110 godina kasnije (1996.). Na temelju analize istoga ulomka iz pripovijetke „Illustrissimuus Battorych" u dvama spomenutim izdanjima detektiraju se jezične jedinice koje su u prireñivačkome izdanju iz 1996. izmijenjene u odnosu na prvo izdanje. Na temelju uočenih razlika u grafiji, ortografiji, morfologiji i leksiku dvaju izdanja pokušavaju se rasvijetliti motivi i uzroci redakcije izvornoga teksta te se nastoji pokazati da Gjalskijev jezik nisu prekrajali prireñivači novijih izdanja njegove proze, nego je to činio sam autor zbog osjetljivosti na povijesni trenutak i velike pomake u oblikovanju hrvatskoga standardnog jezika, ali i zbog odanosti svojemu organskom kajkavskom govoru.*

Ključne riječi: Ksaver Šandor Gjalski, hrvatski jezik, zbirka pripovijedaka Pod starimi krovovi, *grafija, ortografija, morfologija, leksik*

1. Uvod

Raspravu o jeziku zbirke pripovijedaka *Pod starimi krovovi* Ksavera Šandora Gjalskog započet ćemo citiranjem ulomka iz njegove najpoznatije proze.

> On bi pripoviedao o davnih zgodah, o davnih mislih i davnih časovih, (...) sav začaran uspomenami i ideali prošlosti; – ja bi pako mirno slušao pod dojmom tih starih misli, starih zgoda i starih priča, koje su toli skladno i povjerljivo romonile u sivoj tami brezovičkih soba, medju timi sablastnimi sjenami, medju bezdanimi crnimi kutovi i onimi gore na zidu – junaci svojimi. (Gjalski 1886: 10–11)

Citirani ulomak s početka je pripovijetke „Illustrissimuus Battorych“ uvrštene u zbirku *Pod starimi krovovi* koja je prvi put objavljena 1886. u Zagrebu u izdanju Matice hrvatske. Tomu autentičnom ulomku suprotstavit ćemo ekvivalentan ulomak iz iste knjige objavljene kod istoga izdavača 110 godina kasnije u biblioteci Stoljeća hrvatske književnosti. Knjigu je priredio Miroslav Šicel.

> On bi pripovijedao o davnim zgodama, o davnim mislima i davnim časovima, (...) sav začaran uspomenama i idealima prošlosti; – ja bih pak mirno slušao pod dojmom tih starih misli, starih zgoda i starih priča, koje su toliko skladno i povjerljivo romonile u sivoj tami brezovičkih soba, medju tim sablasnim sjenama, medju bezdanim crnim kutovima i onim gore na zidu – junacima svojim. (Gjalski 1996: 42)

Već se pri letimičnu pogledu uočava da ta dva odlomka nisu identična, odnosno da je jezik priređivačkoga izdanja drukčiji od jezika prvoga izdanja Gjalskijeve pripovijetke. U ovome će nam radu usporedba citiranih dvaju ulomaka poslužiti kao poticaj za detektiranje jezičnih razina i jezičnih jedinica koje su u priređivačkome izdanju zbirke *Pod starimi krovovi* izmijenjene, kao i za tumačenje kako su te jedinice mijenjane i što bi moglo uzrokovati redakciju izvornoga teksta. Naime katkada se razlike između prvoga izdanja tekstova hrvatskih realističkih autora i kasnijih priređivačkih izdanja interpretiraju kao samovoljno priređivačko redigiranje prvotiska te kao tvrdoglavo dotjerivanje tobože neizbrušena autorova stila i prikrivanje njegova jasnoga jezičnopolitičkog pozicioniranja (usp. npr. Sović 1985: 33–46). Iako nikada ne možemo posve odbaciti takve motive jezične redakture novijih izdanja realističke proze, u ovome ćemo radu nastojati pokazati da priređivači Gjalskijeve zbirke pripovijedaka nisu svojevoljno prekrajali autorov jezik, nego je to činio sam autor, i to zbog sasvim očekivana spisateljskoga i stvaralačkoga razvoja, kao i zbog osjetljivosti na povijesni trenutak i velike pomake u oblikovanju hrvatskoga standardnog jezika.

2. Grafija i ortografija

Počnemo li uspoređivati navedena dva ulomka riječ po riječ, najprije ćemo primijetiti razliku u bilježenju dugoga jata u glagolskome pridjevu radnom *pripoviedao*: u prvome je izdanju taj glas zabilježen digrafom *ie*, a u priređivačkome izdanju trigrafom *ije*. Bilježenje dugoga refleksa jata trigrafom *ije* podudara se sa suvremenom hrvatskom grafijskom normom, pa ćemo najprije propitati razlike između prvoga i priređivačkoga izdanja zbirke *Pod starimi krovovi* na grafijskoj razini.

Od svih problema koji su „duboko i uzbudljivo potresali hrvatski književni jezik XIX. stoljeća“ Ljudevit Jonke (1965a: 25) ističe da su se najstrastvenije

rasprave vodile upravo oko bilježenja refleksa jata. Od *Kratke osnove* (1830.) Ljudevita Gaja, gdje se na mjestu refleksa jata piše *e*, preko *Disertacije* (1832.) Janka Draškovića, gdje se za isti glas rabi digraf *ie*, do odluke Ignjata Alojzija Brlića da za taj glas rabi grafem *y* (1833.) dolazi se do najveće grafijske kontroverzije XIX. stoljeća – do rogatoga *e*, odnosno do grafema *ě*, znaka koji se prvi put pojavljuje u *Horvatskoj domovini* Antuna Mihanovića objavljenoj 1835. u časopisu *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*. Veliku su raspravu o bilježenju refleksa jata potom vodili Vuk Karadžić i Vjekoslav Babukić. Karadžić, koji u slogovima s dugim jatom piše *ije*, a u kratkima *je*, kritizira ilirski znak *ě* ponajviše zato što on zamjenjuje svaku izgovornu varijantu, odnosno može se prema naputku iliraca čitati *i*, *e*, *je*, *ije*; Babukić pak ističe da Karadžićevo bilježenje ima velikih nedostataka i nelogičnosti jer se naprimjer genitiv množine imenice *mjesto* piše *mjesta* iako je slog s jatom dug. Bečkim je književnim dogovorom (1850.) utvrđeno da će se u slogovima s dugim jatom pisati *ije*, a u kratkima *je*, no Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić, Ante Starčević, Adolfo Veber Tkalčević i nakon toga pišu *ě*, što 1862. potvrđuje ban Ivan Mažuranić propisavši za škole ilirsku ortografiju. Tijekom 1860-ih i veći dio 1870-ih u uporabi je nekoliko pravopisa, pa se pronalazak kompromisa nameće kao imperativ. Na poticaj zemaljske vlade sastaje se 1877. skupina stručnjaka poznata kao Pravopisna komisija koja propisuje da se jat u dugim slogovima bilježi digrafom *ie*, a u kratkima *je* (Vince 2002: 620–622). Objavljivanje Daničićeva „Ogleda" za *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1878., gdje se refleks jata bilježi u skladu s Karadžićevim uzusom i Bečkim dogovorom (*ije* u dugim, *je* u kratkim slogovima), donosi rasplet bitke oko najvažnijega devetnaestostoljetnog grafijskog pitanja (usp. Jonke 1965b).

Ivan Sović (1985: 74–75) razlučuje kod K. Š. Gjalskoga tri faze u bilježenju toga glasa: u svojoj đačkoj fazi Gjalski je bilježio jat rogatim *e* (odnosno grafemom *ě*), u prvim je objavljenim izdanjima svojih djela dugi refleks jata bilježio digrafom *ie*, a kratki jat grafemima *je*, da bi nakon objavljivanja pripovijetke *Ljubav lajtnanta Milića* 1915. posve prešao na bilježenje dugoga jata trigrafom *ije*. U prvome izdanju zbirke *Pod starimi krovovi* Gjalski dosljedno bilježi dugi refleks jata digrafom *ie*: *uviek*, *biela*, *sieda*, *rieč*, *priestolni*, *smiehom*, *smiešna*, *viek*, *biedni*, *mnienju*, *pripoviedati*, *dielom*, *obiesti* itd. Očito je da se njegova grafijska konvencija razlikuje od tradicije iliraca i Zagrebačke filološke škole koji su taj glas bilježili grafemom *ě* te da se Gjalski priklanja odlukama Pravopisne komisije iz 1877. U priređivačkome je izdanju svaki digraf *ie* zamijenjen trigrafom *ije*, odnosno dugi jat piše se onako kako to nalaže i današnja grafijska norma hrvatskoga standardnog jezika: *uvijek*, *bijela*, *sijeda*, *riječ*, *prijestolni*, *smijehom*, *smiješna*, *vijek*, *bijedni*, *mnijenju*, *pripovijedati*, *dijelom*, *obijesti* itd.

U polaznom se ulomku uočava još jedna grafijska specifičnost, a to je bilježenje glasa *đ* digrafom *dj* u prijedlogu *medju*, što je također u skladu s odlukama Pravopisne komisije iz 1877. Potvrđuju ga i brojni drugi primjeri u zbirci: *unidju*, *mladje*, *mladji*, *uljudjenosti*, *zarudjeni* itd. Sović (1985: 50) ističe da Gjalski u svim svojim djelima dosljedno bilježi glas *đ* digrafima *dj* i *gj* te da tek pretkraj života počinje usvajati grafem *đ*. Zanimljivo je da u priređivačkome izdanju taj grafijski uzus nije mijenjan, odnosno nije usklađivan s današnjom grafijskom normom, što ste vidi i u citiranu ulomku.

Budući da se uz grafijsku razinu usko veže ona ortografska, spomenut ćemo i nekoliko razlika između ortografskih konvencija u prvome i priređivačkome izdanju Gjalskijeve zbirke *Pod starimi krovovi*. Devetnaestostoljetne se rasprave oko pravopisnih pitanja mogu svesti na suprotstavljanje ilirskoga načela „Govori za uši, a piši za oči!“ Karadžićevoj maksimi „Piši kao što govoriš!“ (Jonke 1965: 16), odnosno na ilirsko davanje prednosti etimološkomu pravopisu pred vukovskim fonološkim pravopisom. U prvome izdanju *Krovova* Gjalski njeguje etimološko pravopisno načelo ne provodeći u pismu rezultate glasovnih promjena kao što su ispadanje suglasnika i jednačenje po zvučnosti. U uvodnome je odlomku primjer za poštivanje etimološkoga načela „Piši za oči!“ oblik *sablastnimi*, u kojemu se u skupu *stn* prema fonološkome pravopisnom načelu gubi suglasnik *t*. Riječ je o glasovnoj promjeni determiniranoj položajem glasa u riječi, što znači da je u govoru nikako ne možemo izbjeći jer je uvjetovana građom našega govornog, artikulacijskog aparata. Dakle ne možemo izgovoriti jedan za drugim glasove *s-t-n*, zbog čega će *t* ispasti. Razlika između fonološkoga i etimološkoga pravopisa upravo je u tome da će prema fonološkome pravopisu rezultat te glasovne promjene biti zabilježen i u pismu (*sablasnimi*), a prema etimološkome neće (*sablastnimi*). Kao što je već rečeno, u prvome izdanju *Krovova* Gjalski slijedi etimološku ilirsku pravopisnu tradiciju i zadržava *t* u pismu, dok je u priređivačkome izdanju ista riječ napisana prema suvremenome umjerenom fonološkom pravopisu, pa se ispadanje suglasnika *t* bilježi i u pismu. Niz drugih primjera iz prvotiska dokazuje da Gjalski ne bilježi ni rezultat jednačenja po zvučnosti: *izprava*, *uzklik*, *predpotopni*, *izticala*, *izkazati*, *bilježke* itd. Ponovno je riječ o fonološki uvjetovanoj glasovnoj promjeni, odnosno onoj koju ne možemo izbjeći u govoru. Kad se dva suglasnika različita po zvučnosti nađu jedan pokraj drugoga, prvi će se asimilirati s drugim. U svim navedenim primjerima riječ je o kontaktu prvoga zvučnog i drugoga bezvučnog suglasnika i u svim se primjerima prvi suglasnik u govoru obezvučuje: *isprava*, *usklik*, *pretpotopni*, *isticala*, *iskazati*, *bilješke*. I ponovno je razlika između fonološkoga i etimološkoga pravopisa u tome da će prema fonološkome pravopisu rezultati te glasovne promjene biti zabilježeni u pismu (zato u priređivačkome izdanju stoji *isprava*, *usklik*, *pretpotopni*, *isticala*, *iskazati*, *bilješke*), dok prema etimološkome pravopisu neće biti zabilježeni.

3. Morfologija

Vratimo li se uvodnim ulomcima iz Gjalskijeve zbirke, nakon participa *pripoviedao* u ulomku iz prvotiska odmah ćemo zamijetiti stariju sklonidbu sintagme *o davnih zgodah* koja je u priređivačkome izdanju podudarna s današnjom normom i glasi *o davnim zgodama*. Taj nas primjer dovodi do razine na kojoj su najuočljivije razlike između prvotiska i priređivačkoga izdanja, a to je promjena sklonjivih riječi, odnosno – šire – morfologija. Da bismo jasno ilustrirali razlike između devetnaestostoljetne ilirske i suvremene standardne morfologije, istaknut ćemo sve primjere starije sklonidbe imenica, pridjeva i zamjenica u citiranim ulomcima. U ulomku iz prvoga izdanja Gjalskijeve zbirke *Pod starimi krovovi* nailazimo na starije oblike imenica i pridjeva u lokativu množine (*o davnih zgodah, o davnih mislih i davnih časovih*) i na starije oblike imenica, pridjeva i zamjenica u instrumentalu množine (*uspomenami i ideali prošlosti*; *medju timi sablastnimi sjenami, medju bezdanimi crnimi kutovi i onimi* (...) *junaci svojimi*). Svi su ti oblici izmijenjeni u priređivačkome izdanju i usklađeni s onodobnom, a i današnjom morfološkom normom (*o davnim zgodama, o davnim mislima i davnim časovima*, *uspomenama i idealima prošlosti*; *medju tim sablasnim sjenama, medju bezdanim crnim kutovima i onim* (...) *junacima svojim*).

Gjalski je imenice, pridjeve i zamjenice u prvome izdanju *Krovova* sklanjao uglavnom prema *Osnovi slovnice slavjanske narěčja ilirskoga* Vjekoslava Babukića iz 1836. koja se smatra prvom općenacionalnom gramatikom po kojoj se hrvatski jezik učio pedesetak godina, „a jezik koji je Sabor proglasio službenim 1847. upravo je jezik koji je opisan u njoj" (Tafra 2013: 83). Isto je tako sklonidba obrađena u *Slovnici Hèrvatskoj* (*Dio I. Rěčoslovje*) Antuna Mažuranića iz 1859. Ako je suditi prema morfologiji, Gjalski je u prvome izdanju *Krovova* doista umnogome slijedio ilirce i Zagrebačku filološku školu, što se konstatira svaki put kad se govori o jeziku prvih njegovih izdanja. Navodimo još neke primjere koji to potvrđuju: Dmn. *mladim ljudem*, *krupnim šalam*; Lmn. *u svečanih narodnih odorah*, *o svojih starih znancih*; Imn. *pred frakovi i crnimi kaputi*, *sa naprednimi principi*. No zanimljivo je da je morfološku praksu svojih jezičnih uzora Gjalski iznevjerio upravo u najprepoznatljivijemu padežu, genitivu množine, po kojemu su pripadnici Zagrebačke filološke škole često pogrdno nazivani ahavcima. Naime u Babukićevoj i Mažuranićevoj gramatici imenice I. i II. sklonidbe imaju u genitivu množine gramatem *-ah* (*jelenah*, *selah*, *ženah*), a imenice III. sklonidbe gramatem *-ih* (*kćerih*, *zapovědih*). Prosječnomu hrvatskom govorniku koji se ne bavi filolo-

[1] Dakle primjer *pokraj klupah* izvornomu govorniku hrvatskoga jezika zvuči prepoznatljivije nego primjer *među onimi junaci svojimi*. O genitivnome gramatemu *-ah* kao najpoznatijemu hrvatskom morfološkom arhaizmu v. Kapetanović 2004.

gijom množinski genitivni gramatem *-ah* vjerojatno je jedini poznati oblik starije hrvatske sklonidbe, zbog čega uživa status najpoznatijega hrvatskog morfološkog arhaizma. U prvome izdanju *Krovova* nailazimo, doduše, na množinski gramatem *-ah*, ali ne u genitivu, nego u lokativu množine II. sklonidbe (npr. *na klupah*, *na galerijah*, *o predrasudah*). To je u skladu s Babukićevom i Mažuranićevom morfologijom, no u genitivu množine Gjalski ne rabi taj prepoznatljivi gramatem. To se vidi i u našemu polaznom ulomku gdje stoji: *pod dojmom tih starih misli, starih zgoda i starih priča*. Da je Gjalski dosljedno sklanjao imenice prema staroj sklonidbi, genitivne bi sintagme imale ovakav oblik: *tih starih mislih, starih zgodah i starih pričah*. Sović (1985: 82) ističe da je Gjalski pisao *-ah* u genitivu množine samo u svojim neobjavljenim đačkim radovima, ali i ondje nedosljedno. U objavljenim je tekstovima u tome padežu uvijek bilježio *-a*, dok je stare gramateme dosljedno rabio u dativu, lokativu i instrumentalu množine, i to do otprilike 1900.[2]

Kolebanje između dvaju tipova sklonidbe, kao i kolebanje između dviju pravopisnih koncepcija u tekstovima hrvatskih realističkih autora odraz je širih rasprava o temeljnim problemima hrvatskoga književnog jezika u XIX. stoljeću. O tim su se problemima vodile burne polemike više od pola stoljeća započevši 1836. u ilirskome krugu i završivši tek s pobjedom vukovaca na samome prijelomu stoljeća. Jonke (1965a, 1965b) ističe da se konflikt razvija oko dviju osnovnih koncepcija: jedne koja rješava pitanje zajedničkoga književnog jezika za sve Južne Slavene i druge koja rješava pitanje zajedničkoga književnog jezika samo za Hrvate i Srbe. Koliko je svaka od tih koncepcija imala svoje povijesno opravdanje u određenome trenutku, dokazuje činjenica da je veliki hrvatski slavist Vatroslav Jagić neko vrijeme bio pristalica jedne koncepcije, a potom se priklonio drugoj koncepciji. Na morfološkoj se razini konflikt razvija između zagovornika starijih množinskih gramatema (G *ženah*, D *ženam*, L *ženah*, I *ženami*), za koje se zalažu ilirci i pripadnici Zagrebačke filološke škole, te Karadžićevih novoštokavskih oblika (G *žena*, DLI *ženama*), za koje se zalažu vukovci. Stoga je lako zaključiti da izborom starijih množinskih oblika Gjalski iskazuje lojalnost ilirskoj tradiciji i Zagrebačkoj filološkoj školi.

Međutim usudili bismo se nagađati o još jednome razlogu prevladavanja stare sklonidbe u djelima K. Š. Gjalskoga do početka 20. stoljeća. Svoju ćemo tezu uvesti usporedbom primjera starije sklonidbe iz prvoga izdanja *Krovova* (1886.) s primjerima iz priređivačkoga izdanja iste zbirke (1996.) i naposljetku s prijevo-

[2] I u prvome izdanju *Krovova* valja primijetiti neke nedosljednosti. Uz stare oblike u DLImn. može se naići i na nove, pa umjesto starih oblika za Imn. (*s*) *laktovi* i (*s*) *rukami* nalazimo nove oblike *laktovima* (str. 154) i *rukama* (str. 167).

dom tih primjera na suvremeni zagorski – uže zabočki – kajkavski govor. Budući da je autorica ovoga rada izvorna govornica donjostubičkoga kajkavskog govora koji je sklonidbeno ekvivalentan zabočkomu kajkavskom govoru, svoju će kajkavsku kompetenciju iskoristiti za oblikovanje kajkavskih ekvivalenata Gjalskijevim sintagmama.

U ulomku iz prvoga izdanja *Krovova* pojavljuje se stariji oblik imenica u instrumentalu množine:

(...) *začaran* ***uspomenami*** *i* ***ideali*** *prošlosti*.

U priređivačkome izdanju ti su oblici usklađeni sa suvremenom hrvatskom morfološkom normom:

(...) *začaran* ***uspomenama*** *i* ***idealima*** *prošlosti*.

U današnjemu zabočkom kajkavskom govoru ti oblici glase ovako:

(...) *začaran z* ***uspomenami*** *i z* ***ideali*** *prošlosti*.

Posve je očito da su oblici iz prvoga izdanja *Krovova* identični suvremenim zabočkim kajkavskim oblicima koji se nisu promijenili od Gjalskijeva vremena, što znači da je i Gjalski u svojemu organskom zabočkom kajkavskom govoru rabio iste množinske oblike kakve i danas rabe zabočki kajkavci. Dakle na temelju navedenih primjera jasno je da je sklonidba imenica u zagorskim kajkavskim govorima Gjalskijeva i današnjega vremena sličnija staroj ilirskoj nego suvremenoj standardnoj hrvatskoj sklonidbi.

Evo još jednoga primjera iz citirana ulomka iz prvoga izdanja *Krovova*:

(...) *medju* ***sablastnimi sjenami*** *i* ***onimi junaci svojimi***.

U priređivačkome izdanju stoji ovako:

(...) *medju* ***sablasnim sjenama*** *i* ***onim junacima svojim***.

U današnjemu zabočkom kajkavskom govoru bilo bi ovako:

(...) *med* ***sablasnemi senami*** *i* ***onemi junaki svojemi***.

Samo su imenički gramatemi iz prvoga izdanja *Krovova* u navedenome primjeru posve identični zabočkim kajkavskim gramatemima: instrumental množine II. sklonidbe ima gramatem *-ami* (*sjen-**ami*** : *sen-**ami***), a instrumental množine I. sklonidbe ima gramatem *-i* (*junac-**i*** : *junak-**i***). Pridjevski i zamjenički gramatemi, *-imi* : *-emi*, u istome se padežu minimalno razlikuju (*on-**imi*** : *on-**emi***, *svoj-**imi*** : *svoj-**emi***). Svejedno, ponovno se uočava veća morfološka sličnost između prvoga izdanja *Krovova* i zabočkoga kajkavskog govora nego između prvoga izdanja *Krovova* i suvremenoga hrvatskog standardnog jezika.

Upravo bismo se zato usudili reći da Gjalskijevo inzistiranje na starijim mno-

žinskim oblicima u prvome izdanju *Krovova* nije motivirano (samo) lojalnošću prema ilircima i Zagrebačkoj filološkoj školi nego i njegovim organskim kajkavskim govorom čija je sklonidba bliža ilirskoj nego standardnoj hrvatskoj morfologiji. To se očituje prije svega u činjenici da mnogi zagorski kajkavski govori i danas čuvaju obličnu razliku između dativa, lokativa i instrumentala množine, što je bila specifičnost i ilirske sklonidbe, dok su u standardnome jeziku ti padeži sinkretični, odnosno imaju isti gramatem. Ilustrirat ćemo tu razliku sintagmom sastavljenom od pridjeva i imenice.

	HRVATSKI STANDARDNI JEZIK	ZABOČKI KAJKAVSKI GOVOR
Dmn.	(prilazim) vrijedn-**im** težac-**ima**	vriedn-**em** težak-**em**
Lmn.	(govorim o) vrijedn-**im** težac-**ima**	vriedn-**e** težak-**e**
Imn.	(razgovaram s) vrijedn-**im** težac-**ima**	vriedn-**emi** težak-**i**

Ako je nekomu govorniku materinski govor zabočki kajkavski, njemu je oblična razlika između dativa, lokativa i instrumentala množine inherentna, pa bi se i za Gjalskoga moglo pretpostaviti da je izborom starijih padežnih gramatema zapravo birao morfologiju blisku svojoj materinskoj.

Iz perspektive morfološke tipologije i univerzalijâ u vezi se s opisanim trima množinskim padežima valja pozvati na ljestvicu fleksijskih padeža kojom se sažimaju pravila o formiranju padežnih oblika te njihovu raspoređivanju, nastajanju i nestajanju (Blake 2001: 156; Marković 2013: 264). Evo kako izgleda ta ljestvica:

NOMINATIV > AKUZATIV > GENITIV > DATIV > LOKATIV > INSTRUMENTAL > OSTALI PADEŽI

Čitamo je i tumačimo ovako: svaki desni padežni oblik podrazumijeva postojanje lijevoga od sebe. Ili ovako: padeži nestaju zdesna nalijevo. Primjerice padežni sustav njemačkoga jezika dolazi do dativa, odnosno ima prva četiri padeža s ljestvice, a hrvatski padežni sustav dolazi do pretposljednjega stupnja, do instrumentala. Svojevrsno nestajanje padeža zdesna nalijevo ilustrira upravo situacija u hrvatskome standardnom jeziku gdje se instrumental, lokativ i dativ množine sinkretiziraju, a „uz malo povijesne sreće, već bi se bili i potpuno izjednačili" (Marković 2013: 264), odnosno sveli bi se na jedan padež. Iako hrvatski standardni jezik tako pojednostavnjuje sklonidbu, izjednačavanju spomenutih triju množinskih padeža opiru se mnogi kajkavski govori čuvajući njihovu obličnu razliku. Mogli bismo reći da na taj način čuvaju starije morfološko stanje hrvatskoga jezika, što je analogno argumentu kojim Stjepan Ivšić (1996) opravdava kvalificiranje nekih kajkavskih govora kao „konzervativnih". Naime Ivšić dijeli kajkavske govore na *konzervativne* (zapadno od crte Varaždin – Zagreb) i *revolu-*

cionarne (istočno od te crte), pri čemu konzervativni govori čuvaju stariji akcenatski sustav, a revolucionarni se govori od njega otklanjaju. Zagorski se kajkavski govori – uz mnoge druge kajkavske govore – mogu stoga smatrati dvostruko konzervativnima jer starije stanje čuvaju i u akcentuaciji i u morfologiji.

Osim posebnosti u sklonidbi imenica, pridjeva i zamjenica u polaznim ulomcima možemo primijetiti još jednu morfološku posebnost. U prvome izdanju *Krovova* Gjalski tvori prvo lice jednine kondicionala prvoga glagola *slušati* normativno neprihvatljivim aoristnim oblikom glagola *biti*, odnosno umjesto standardnoga oblika *ja bih slušao* nailazimo na oblik *ja bi slušao*. U priređivačkome je izdanju taj lapsus ispravljen u standardni i s normom usklađen oblik *ja bih slušao*. U kajkavskim su govorima, kao i u današnjemu razgovornom hrvatskom jeziku uopće, svi nenaglašeni aoristni oblici glagola *biti* svedeni na oblik *bi*; samo standardna norma razlikuje oblike *bih*, *bi*, *bi*, *bismo*, *biste*, *bi*. Iz te se paradigme vidi da drugo i treće lice jednine te treće lice množine imaju isti oblik *bi*; njima su suprotstavljeni različiti oblici za preostala tri lica (*bih* za prvo lice jednine, *bismo* za prvo lice množine i *biste* za drugo lice množine). Očito su se – u skladu s lingvističkim načelom analogije – duži oblici izjednačili s kraćim i u paradigmi prevladavajućim oblikom. Gjalskijevu spontanu uporabu oblika *bi* za prvo lice jednine aorista možemo smatrati i kolokvijalizmom i kajkavizmom koji je u priređivačkome izdanju lektoriran i usklađen s morfološkom normom hrvatskoga standardnog jezika.

4. Leksik

U polaznim ulomcima nailazimo na dvije leksičke jedinice koje su izmijenjene u priređivačkome izdanju: arhaizmi *pako* i *toli* zamijenjeni su oblicima *pak* i *toliko*. Veznička partikula *pako* fonološki je arhaizam; u priređivačkom joj je izdanju ispušten stari navezak *-o*. Prilog *toli* morfološki je arhaizam nastao dodavanjem čestice *-li* pokaznoj zamjenici *to*. U standardnome jeziku tomu je priložnom arhaizmu ekvivalentan zamjenički pridjev *tolik* izveden dodavanjem sufiksoida *-lik* pokaznoj zamjenici *to*. Srednji rod toga zamjeničkog pridjeva, *toliko*, konverzijom postaje količinski prilog. U priređivačkome izdanju *Krovova* nailazimo na mnogo sličnih intervencija i sve idu u smjeru dearhaiziranja leksičkih jedinica iz prvoga izdanja i njihova zamjenjivanja suvremenim ekvivalentima (npr. *kano – kao*, *kanda – kao da*, *nješto – nešto*, *njekake – nekakve*, *njeki – neki*, *njekoč – nekoć*, *njekoliko – nekoliko*, *jošte – još* i sl.).

5. Još jedna usporedba i zaključak

Svjesni burne jezičnopolitičke situacije u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. sto-

ljeća, odlučili smo pregledati još jednu prozu objavljenu iste godine kod istog izdavača – dakle 1886. u Matici hrvatskoj u Zagrebu – kako bismo ispitali jesu li izdavači u to vrijeme rigidno zahtijevali pravopisno i gramatičko unificiranje svih svojih izdanja ili su autorima dopuštali da sami izaberu svoj stvaralački kôd. Iste te 1886. Matica hrvatska objavila je kratki roman *Ksanta* dubrovačkoga književnika Ive Vojnovića (roman je potpisan pseudonimom Sergij P.). Jezik te proze proučili smo na svim razinama na kojima smo u prethodnim poglavljima ovoga rada analizirali Gjalskijev jezik, pa iznosimo najzanimljivije rezultate te analize.

Na razini ortografije najuočljivija je razlika u odnosu na Gjalskoga to da se Vojnović opredijelio za fonološki pravopis, pa dugi jat piše trigrafom *ije* (npr. *razlijegao se*, *cijele*, *razumijevamo*, *stijene*, *Rijeke*, *cvijetom*, *uvijek*, *slijedila*, *smijeh*, *miješale*) te u pismu bilježi rezultate jednačenja po zvučnosti (npr. *raspoznao*, *istrošeni*, *rastvara*, *iščezavala*, *otkuda*, *rastegnutim*, *raskrečene*, *rastvorenim*, *raspravljali*, *opkoliše*) i ispadanja suglasnika (npr. *izvjesnim*, *bolesnice*). U vezi s morfologijom lako se primjećuje da Vojnović sklanja imenice, pridjeve i zamjenice onako kako se sklanjaju u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku, odnosno da u njegovoj prozi nema nikakvih ostataka stare sklonidbe. Evo nekoliko primjera koji to dokazuju: sintagme koje bi u lokativu množine u prvome izdanju Gjalskijevih *Krovova* glasile *na svojih lakih razmahanih krilih* i *po svih pučinah*, u dativu množine *našim goram*, a u instrumentalu množine *med kamenitimi niskimi ogradami* i *pred crkvenimi vrati* u *Ksanti* glase ovako: *na svojim lakim razmahanim krilima*, *po svim pučinama*, *našim gorama*, *med kamenitim niskim ogradama* i *pred crkvenim vratima*.

Očito je da su iste godine kod istoga izdavača objavljivana djela u kojima nailazimo na potpuno oprečne ortografske i gramatičke prakse. Na temelju filološke analize objavljenih knjiga i izdavačke politike Matice hrvatske tijekom 1880-ih iznosimo nekoliko zaključaka.

Prvo, u posljednjim dvama desetljećima XIX. stoljeća još uvijek nije završena standardizacija hrvatskoga jezika, a dvije glavne suprotstavljene struje u tome su procesu predstavnici Zagrebačke filološke škole, čiji su pogledi na hrvatski jezik bliži Gjalskomu, i predstavnici hrvatskih vukovaca, čija je jezična politika bliža Vojnoviću.

Drugo, Matica hrvatska bila je liberalan izdavač i rukopise svojih autora nije usklađivala s pravilima samo jedne od suprotstavljenih filoloških struja, nego je dopuštala svojim autorima različite pravopisne i gramatičke uzuse.

Treće i najvažnije, pitanje je zašto je jezik prvoga izdanja zbirke *Pod starimi krovovi* K. Š. Gjalskog iz 1886. mijenjan u kasnijim izdanjima. Je li to bila svojevoljna odluka priređivača, urednika i izdavača koji su agresivno intervenirali u izvorno autorovo pismo, korigirali ga i usklađivali s aktualnom standardnoje-

zičnom normom te tako okrnjili autentično autorovo pismo i prikrili jasno pripovjedačevo jezičnopolitičko pozicioniranje? Držimo da to ipak nije bilo tako. Naime Gjalski je 1912. u vlastitoj nakladi počeo objavljivati svoja *Sveukupna djela*. Prvi svezak toga niza zbirka je pripovijedaka kojom smo se bavili u ovome radu i koja je već tada nosila naslov *Pod starim krovovima*. To znači da je sam autor 26 godina nakon prvoga izdanja redigirao svoj tekst, a sva se kasnija priređivačka izdanja oslanjaju upravo na to izdanje zbirke. Dakle i Šicelovo priređivačko izdanje iz 1996. identično je autorskomu izdanju iz 1912., što znači da priređivač nije ni na koji način mijenjao originalan autorov jezik i stil. Možemo se samo zapitati zašto je autor nakon 26 godina odlučio temeljito redigirati svoja ranija izdanja. Vjerujemo da je na tu odluku utjecala jezičnopolitička situacija u Hrvatskoj. Naime u međuvremenu je dovršena standardizacija hrvatskoga jezika u skladu s postavkama hrvatskih vukovaca, što je verificirano i trima osnovnim jezičnim priručnicima objavljenima na prijelomu stoljeća: *Hrvatskim pravopisom* Ivana Broza (1892.), *Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tomislava Maretića (1899.) i *Rječnikom hrvatskoga jezika* Ivana Broza i Franje Ivekovića (1901.). Očito je da je Gjalski prihvatio takav standardizacijski tijek u kojemu su načela Zagrebačke filološke škole ostala u XIX. stoljeću, a načela hrvatskih vukovaca postala temeljem oblikovanja suvremenoga hrvatskog jezičnog standarda.

Izvori

Gjalski, Ksaver Šandor. 1886. *Pod starimi krovovi. Zapisci i ulomci iz plemenitaškoga svieta*. Zagreb: Matica hrvatska.

Gjalski, Ksaver Šandor. 1912. *Pod starim krovovima. Zapisci i ulomci iz plemenitaškoga svijeta*. Zagreb: Naklada piščeva.

Gjalski, Ksaver Šandor. 1996. *Pod starimi krovovi*. Priredio Miroslav Šicel. Zagreb: Matica hrvatska.

Vojnović, Ivo [Sergij P.] 1886. *Ksanta*. Zagreb: Matica hrvatska.

Literatura

Babukić, Vjekoslav. 1836. *Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga*. Zagreb: [s. n.].

Blake, Barry J. 2001. *Case*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Ivšić, Stjepan. 1996. *Jezik Hrvata kajkavaca*. Priredio Josip Lisac. Zaprešić: Matica hrvatska.

Jonke, Ljudevit. 1965a. Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću. *Književni jezik u teoriji i praksi*: 9–25. Zagreb: Znanje.

Jonke, Ljudevit. 1965b. Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik Hrvata u XIX. stoljeću. *Književni jezik u teoriji i praksi*: 27–57. Zagreb: Znanje.

Kapetanović, Amir. 2004. *Arhaizmi u hrvatskom jeziku*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski

fakultet.

Marković, Ivan. 2013. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.

Mažuranić, Antun. 1859. *Slovnica Hèrvatska. Dio I. Rěčoslovje*. Zagreb: Vlastita naklada.

Sović, Ivan. 1985. *Jezik Ksavera Šandora Gjalskog*. Zagreb: Školske novine.

Tafra, Branka. 2013. Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012). U: Vjekoslav Babukić. *Osnova slovnice slavjanske naréčja ilirskoga*. Zagreb 1836. Pretisak: Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega, 2013: 81–177.

Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

DEVELOPMENT OF KSAVER ŠANDOR GJALSKI'S NARRATIVE LANGUAGE

By Tatjana Pišković, Zagreb

Summary

This paper compares the orthographic, morphological, and lexical features of the language in the first edition of the short story collection Pod starimi krovovi *(1886) by Ksaver Šandor Gjalski with those in the edition published 110 years later (1996). Based on the analysis of the same excerpt from the short story "Illustrissimuus Battorych" in the two editions, linguistic units that were altered in the 1996 edition compared to the first edition are identified. The observed differences in orthography, morphology, and vocabulary between the two editions of the same collection of short stories aim to shed light on the motives and reasons behind the editing of the original text. The study also seeks to demonstrate that the editors of Gjalski's collection did not arbitrarily alter the author's language; rather, the changes were made by the author himself due to sensitivity to the historical moment and significant shifts in the development of the Croatian standard language, as well as due to his loyalty to his organic Kajkavian idiom.*

Keywords: Ksaver Šandor Gjalski, Croatian language, short story collection Pod starimi krovovi, *orthography, morphology, vocabulary*

(Prijevod na engleski: Autorica)

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42'282 : 341.31 : 050 Kaj (497.5)
Primljeno 2025-03-17
Prihvaćeno za tisak 2025-03-30

KAJOM[1] DOMOVINSKOG RATA: KAJKAVSKA PRODUKCIJA ČASOPISA *KAJ* U TEMATSKOM I VREMENSKOM KONTEKSTU DOMOVINSKORATNE ZBILJE [2]

Emilija Kovač, Čakovec

Sažetak

Cilj je rada istražiti profiliranje časopisa KAJ tijekom Domovinskoga rata budući da je tovremena zbilja cjelokupnom djelovanju postavila specifične prioritetne zadatke. Tema rata i kontekstualne društvene problematike intenzivna je i sveobuhvatna. Preokupacija njome prelazi službene okvire trajanja rata (1991. - 1995.) te se rad bavi i neposrednom postratnom produkcijom naznačujući neke kontinuitete u korpusu kajkavske književnosti, prvenstveno poezije.

Budući da KAJ samim svojim postojanjem trajno preispituje „jaki" jezični sustav (standard) afirmiranjem njegovih „slabih" elemenata (supstandard), za nj' ratna situacija donosi samo nominalnu razliku: nastao s idejom-misijom obrane slabijeg/Drugog, tj. kajkavske sekvence hrvatskoga identiteta, u novom kontekstu predmet je obrane cjelovit nacionalni kompleks kao slabiji. U opusima analiziranih autora, koji djeluju i izvan „Kajevih" okvira, razgovijetan je kontinuitet ideja i djelovanja – ustrajavanje na metaforici tmine, „kmice, tmice", noći... ne samo kao obilježje trenutka nego kao dominantno obilježje kajkavske poezije i modernističkih i (post)modernističkih stvaralačkih praksi.

Ključne riječi: intertekstualnost; kajkavština, „kajom"; postmodernost; tradicionalizam, ratno pismo

1. Kontekst: socijalni i poetološki (stanje rata, program i djelovanje *KAJA*)

Domovinski rat, koji traje od 1991. do 1995. godine, dodiruje sve razine društva cjelovito i snažno i utječe na strukturiranje života. Njegova osnovna dvojnost

[1] *Kajom* = jedinica mjere za prisutnost kajkavskog elementa, Božica Pažur, *Divina* (u *Manutekstura*, Zagreb, 2005.)

[2] Rad je iznesen 2011. na znanstvenom skupu u Krapini. Za ovu je priliku proširen opaskama o aktualnoj kajkavskoj produkciji na temu Domovinskoga rata s namjerom da bude dostupniji zainteresiranom čitateljstvu.

(anakronost i modernost: označen je kao prvi postmoderni rat na tlu Europe[3]) čitljiva je i u kontekstu KAJA, časopisa za književnost, umjetnost, kulturu - osobito u poetičkom (tradicionalističkom i postmodernom) tretiranju tema jake zbilje vremena. Pozicija i program *Kaja* u tom momentu funkcioniraju kao dvostruko Drugo: prvotno Drugom - kajkavštini kao dugo marginaliziranom jeziku, pridružuje se aktualno Drugo - tema Hrvatske kojoj se poriče pravo na autonomnu nacionalnu opstojnost kao prioritetno. U vrijeme svekolikog glasnog angažmana, preslagivanja i preispitivanja i unutarnacionalnih i eksternih odnosa, KAJ je uporan i dosljedan u prakticiranju svog programa računajući na kategorijalnu univerzalnost vrijednosti koje afirmira.[4]

2. Prilozi s temom rata u časopisu KAJ tijekom trajanja Domovinskog rata : pregled

Cjelovitih djela kojima je nedvosmislen i denotativan referent ratna zbilja nema mnogo, no njihovo je predstavljanje kontinuirano, od prve do zadnje ratne godine. Navodimo kronološki slijed takvih djela:

1991., br. 2/3: - dijelovi ciklusa *Puna vusta zemlje* (Stanislav Petrović) i ilustracije Hrvoja Šercara uz pjesmu *Vu čoveku*;

- vinjeta istog autora uz ciklus pjesama *Molitva za mučenike* (Ivica Jembrih)

4: - ciklus pjesama *Čudovišča hodiju vu Kroacije* (Blanka Dovjak-Matković)

5/6: - pjesma *Pred novim zutra: anno domini* 1991. (Ladislav Radek, ciklus *Reči rieč*);

- esej *Znanstvenik u ratu* (Đurđica Cvitanović);

- uredničke čestitka za Novu godinu 1992. (objavljena i kao posebno izdanje/separat: *Kip domovine****)

1992.; br. 1/2: - esej-apel *Svako je zdanje spomenik kulture* (Tomislav Premerl);

- fragmenti recenzije Zorice Rajković u povodu izlaska knjige Stjepana Hranjeca *Zipka horvatskog cvetnjaka*;

[3] „To je prvi POSTUTOPIJSKI I POSTMODERNI RAT na tlu Europe", Dubravka Oraić-Tolić, *Proizvedeno u Hrvatskoj*, u *Književnost i sudbina*, Zagreb, 11.

[4] Zanimljivo je spomenuti da su kajkavštinom propisali i nekajkavci kao iskazom stava i opredjeljenja za nesumnjivo hrvatsko (npr. Borivoj Radaković: „Postoje tri jezika u Hrvatskoj, a kajkavski je jedan od njih. Ja na njemu pišem. Ja sam štokavac, ali štokavski standard je preoran. Osim toga danas su štokavci jedna invazivna polugangsterska struja i ja se borim protiv nje tako što sam odabrao svoj jezik, a to je kajkavski", Radaković, 2002.

- fragmenti ciklusa *Ožiljki i stigme* (Miroslav Dolenec Dravski)
3: - pjesme s natječaja za dječje stvaralaštvo *(Domovina, Neju dugo*)
4: - ciklus pjesama *Europa brez mača* (Zvonko Kovač)
- ciklus pjesama *Za navek* (Magdalena Kolar Đudajek)
- dijelovi recenzije zbirke Stanislava Petrovića *Hrbet soncu* (*Alkemija intimne mitologije*, Denis Peričić)

1993., br. 1: - ciklus pjesama *Četiri ratna lista v mesecu sušcu, 1992. leta* (Blanka Dovjak-Matković)
- ciklus *Jezuši* (Božica Jelušić)
5/6: - ciklus pjesama *Idu strahi* (Denis Peričić);
- pjesma *Moja molitv*a (Ankica Vnuk); pjesma *Ždere me vreme* (Mišo Vrhovec)

1994., br. 1: - fragmenti pjesama *Europi, Kapla* (Stanko Petrović, Kloštar Ivanić)
2/3: - pjesma *Antimurale cristianitatis* (Ivan Čehok)

1995., br. 1/2: - dijelovi ciklusa *Duša je jena dodrta hiža*: *Jezuši* (Božica Jelušić)
3: - pjesma *Requiem* (Tomislav Ribić)
4/5: - recenzija djela Miroslava Dolenca Dravskog, u povodu smrti (Ernest Fišer)

U funkciji velike uvertire, u prvoj ratnoj godini, pojavljuje se esej Đurđice Cvitanović (91./5-6), a kasnije će uslijediti nastup nekoliko ovjerenih i jakih autora (Zvonko Kovač, 92./4, Božica Jelušić, 93./1 te 95./1-2, Denis Perčić 93./5-6), čije ćemo priloge, smatrajući ih izuzetno važnim svjedocima vremena i estetskim činjenicama, popratiti interpretacijom. Naravno, u cijeloj priči posebno važno mjesto ima stav urednika (Ernest Fišer i Božica Pažur), upisan globalno u koncepciju glasila, a povremeno osjećajući potrebu za očiglednijim očitovanjem.

2. a. Interpretacija važnijih priloga

Godište 1991.

a) Urednički rez

I prije direktne tematske aktualizacije jake zbilje uočljiva su očitovanja (anti) ratnog angažmana, i to na razini uredničke koncepcije priloga (glavni i odgovorni urednik – Ernest Fišer, operativni urednik – Božica Pažur). Prvi snažni, važni i dalekosežni intencionalni urednički komentari implicirani su rano i vrlo jasno čitljivi. Rukopis urednika uvijek je upisan u sam probir materijala (i moguću narudžbu), no postoje i mjesta eksplicitnijeg očitovanja.

Hrvoje Šercar

Prve naznake promišljanja tema jake zbilje javljaju se u dvobroju 91./2-3, i to u obliku iluminacija koje prate tekstove. Dakle, reakcija je promptna i adekvatna situaciji. Te prve naznake očito su urednički rez: pjesma *Vu človeku* (Stanislav Petrović) nije tematski izričito ratna, pridružena vinjeta (Hrvoje Šercar) ilumina-

Hrvoje Šercar

cijskoga je karaktera, tj. motivski i ugođajno dobro prati tekst, ali sadrži asocijacijski potencijal koji usložnjuje neposrednu pjesmom predočenu „priču".

Ekspresivnošću dodirujući/aktivirajući Krležine infernalne vizije kojima završavaju *Balade Petrice Kerempuha* (motiv *stekloga pesa),* ilustracija dovodi u vezu dva prostora i dva predraća (premda je zbivanje u Hrvatskoj u to doba, po svojim manifestacijama i po dijelu teorija, već bilo rat).

Slično funkcionira i vinjeta istoga autora uz Jembrihov tekst *Ti si znal*: *Stjepanu Radiću za 120-letnicu.*

Premda je još vezanija uz sadržajni sloj svoga „predloška", u kontekstu vremena ona dobiva i značenje izvanliterarne usmjerenosti (smrt s kosom poveznica je vremena o kojem i iz kojeg se govori: 1871. / 1991.). Sinergijska snaga teksta i slike, postignuta uredničkim postupkom, postaje snažan znak koji aktualizira zbilju (Domovinki rat) kroz govor o Drugom (Radić). Uostalom, povijesne teme uglavnom i funkcioniraju kao naglasci suvremenih momenata ili kao podloga na kojoj se stvarno stanje jasnije iščitava.

Urednički je potpis i način završavanja godišta (br. 5/6) pomno oblikovanom čestitkom. Supostavljanjem triju *Kipova domovine* (Pavao Štoos - *vu početku leta 1831*., A. G. Matoš - *188** te Antun Bonifačić - *1945.*) nedvosmisleno se sugerira paralelizam situacija i očekivanje reakcije. Vizualizacija Ivana Lackovića Croate (koji surađuje u definiranju vizualnog profila KAJA tijekom cijeloga godišta) i u ovom je segmentu najeksplicitniji dio „priče" o suvremenosti: šaka puna zemlje-krvi, devastirana crkva sa slomljenim križem opća su mjesta i tipične slike/simboli Domovinskog rata.

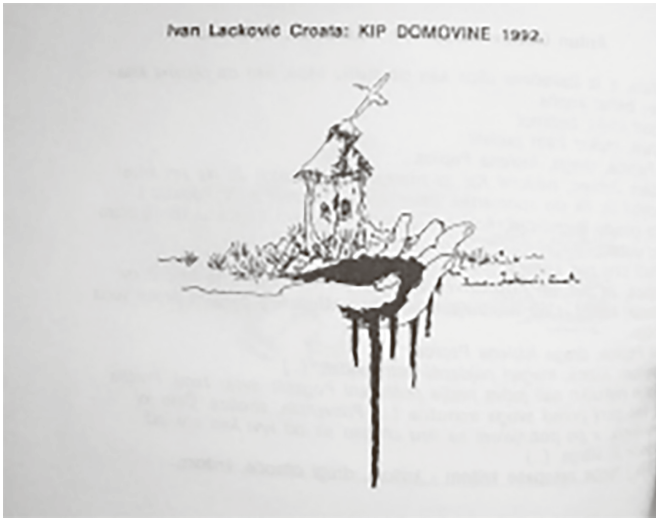

Ivan Lacković Croata

2. b. Tekstovi

Uz spomenute uredničke intervencije i u tekstualizaciji je zamjetna orijentacija na osluškivanje uznemirenog bila vremena. Rat se, doduše još ne eksplicira, no njemu odgovarajuće semantičko polje jasno je upisano u tekst. Petrovićeva slutnja zla i besperspektivnosti (*črni krič, bič vulice, svaja, kak da nemamo zutra* – pjesma *Nič dobroga,* 1991./2-3) izazivaju nelagodu svojom direktnošću i okrutnošću. Oblikovani su kao metafore (zapravo sinegdoha: princip dio za cjelinu), no tako karakteristično probrani da u zbiru svih odrednica nedvosmisleno prepoznajemo konkretni rat kao zbiljski referent (npr., njegova retro odrednica,[5] tj. prepoznavanje neriješenih pitanja prošlosti kao pokretača: *počel je luov zmed ljudi* / *z dna prešloga doba*).

Jembrihov upis konteksta u spomenutom ciklusu manje je direktan. Njegovo pozivanje na rodoljublje kao moralnu obavezu (*Gdo ne ljubi zemlju svoju / tuđinec mu i serce žmiče, / i zastavu mu svoju / zapiči vu dvorišče*, pjesma *Kaj je ljubav kriva*) može se čitati na univerzalističkoj razini, no nadnevak (6. 4. 1991.) obvezujuće usmjerava na aktualizaciju, moguće i nužno čitanje unutar konteksta upisanog trenutka.

Ciklusu Blanke Dovjak-Matković *Čudovišča hodiju vu Kroacije* (br. 4) rani je eksplicitni upis ratne zbilje. U tradicionalistički oblikovanom diskursu (oblik soneta s pravilnim rimarijem) izriče se strepnja i zatečenost zbivanjem. Stanje je sagledano kao dio tragične niske hrvatske povijesti (*tuga starinska, Horvacka zopet ratuje),* čime se aktualizira ideja povijesti kao košmarnoga ponavljanja.

U smislu označavanja vremena i angažmana posebno je važan esej Đurđice Cvitanović *Znanstvenik u ratu* (91./5-6), oblikovan kao sugestivna priča o smislu i konstruktivnim načinima otpora s područja kulture. Upornost, promišljenost, strpljivost i vjera u ono što se radi - recept su uspjeha i program odgovornog angažmana u vremenu krize, a djelovanje s njima u skladu nužnost i dio profesionalne odgovornosti. Kao povjesničarka umjetnosti, Đurđica Cvitanović definira rat kao kulturocid: ukazuje na promišljeno uništavanje važnih spomenika u Hrvatskoj (i to hrvatskih), što je identificirala kao specifičnost toga rata. U takvom, kulturocidnom ratu, prema zakonu akcije i reakcije, mjesto i posao znanstvenika i umjetnika i umjetničkih glasila dobivaju posebnu važnost postajući specifičan oblik otpora i obrane. Držimo da takav stav dobro korespondira s načelnim programom *Kaja*.

Treba u tom broju spomenuti i pjesmu Ladislava Radeka *Pred novim zutra*. Tip iskaza je asocijativan, višeznačan, slikovit, bez direktnog referiranja na rat kao stvarni događaj. Pjesma je sinteza i valorizacija godišnjih zbivanja: usmjeravanje

[5] Retrogradni aspekt Domovinskog rata upisuje npr. Tarik Kulenović („Jebote, ustaše i četnici. Kako retro. Kao da je ustala vojska mrtvih", *Jeleni na kiši*, 101).

na danteovske vizijske konstrukcije sugestivnim slikama (*devet peklenski točeri*) ratnu stvarnost ne denotira nego asocijacijski upisuje. Motiv infernalne ugođajnosti sugerira i krležijanski sloj, čime se mnogo direktnije približava aktualnim zbivanjima. Ostali dijelovi pjesme udaljuju se od konkretnosti: nižu se slike koje sugeriraju negativne, iznevjeravajuće aspekte zbilje (*smrdeče, žgeče, pikeče; strašno nevarno se kaj je vrelo / je bilo kiselo*). Apokaliptičnost je natuknuta motivom pelina (*človek se ščučuril / z pelinom žile zapunil*).

Računajući s višeznačnošću poetskoga teksta, držimo da su konstruirane slike dovoljno sugestivne da ih možemo interpretirati kao (djelomični) upis ratne zbilje.

Godište 1992.

U dvobroju 1/2 Tomislav Premerl objavljuje kratki esej-apel *Svako je zdanje spomenik kulture*, osobito interesantan jer svjedoči kontinuiranje, unutarnju koherentnost i urednički mar u tretmanu aktualne teme. Suradnici KAJA se očigledno čitaju, razumiju i suglasni su u osnovnoj orijentaciji. Ovaj esej nastavak je i afirmacijska replika na esej Đurđice Cvitanović. Premerl je mnogo emotivniji pa su, u skladu s tim, njegove teze kontrastirajuće i simplifikacijske. Rat vidi kao sukob crno-bijelog, kulture i nekulture. Važnije od njegovih iskaza o ratu je plediranje za brigu o kulturi (kultura kao imanentno ljudsko; uništenje kulture je uništenje čovjeka: genocid = kulturocid), u čemu naznačuje i naše unutarnje nedostatnosti, izlazeći tako iz kontrastnog okvira mi – oni = dobro/kultura – zlo/nekultura.

Zvonko Kovač svoj doprinos temi daje ciklusom *Europa brez mača*[6] ostvarenim u izvandomovinstvu (podnaslovna odrednica – *Zagreb/Göttingen*). Fantazmagorija i morija domovine upisana je u svaki segment ciklusa tvoreći nadrealnu priču od niza slika ugroženosti i nelagode (*stojim v kriku, sila mi je ščoat, najže pono spreplašenih žen, glavobolja me pritiska*) koje se kumulativno nadograđuju iz pjesme u pjesmu. Kroz cijeli se ciklus dosljedno održava atmosfera ugroženosti, apsurda, straha, i to bez identifikacije razloga, pa onda i bez naznake rješenja. Označuje samo poziciju ugroženog subjekta koji, u stanju bespomoćne zgranutosti i bez mogućnosti djelovanja, razvija zastrašujuće asocijacije slikama kojima se značenje proširuje u vremenu (krležijanskim *meglenim daljinama* asocira se povijest na društvenoj razini problema), ali u njima su sadržana i sasvim osobna, psihološka značenja (djeluju destrukcijski i šokantno u sasvim privatnom smislu, što je čitljivo u slikama fizičke nelagode: *rastrgli su mi štriku, pimpača pod nuož*). Razornost zbilje ostvaruje se i na simboličkoj razini: npr. pozitivni poten-

[6] Objavljen fragmentarno: 3., 5, 11., 12, 23., 29., 30. i 40. dio ciklusa.

cijal Uskrsa osporen je semantizacijom crvenog, boje novorođenog Krista-nade, kao krvi). Tonuće *vu nebitek, vu pekel,* ništenje egzistencijalne svrhe jedina su subjektu misliva perspektiva.

Pišući iz odsutnosti, iz odmaka (Zagreb – Göttingen), Kovač uspostavlja paralelu/kontrast Hrvatska – svijet, aktivirajući staru, ali u kontekstu nepotrošeno bolnu, misao o ravnodušju i nezainteresiranosti Europe (Europa: *brez plača, brez mača, pona smeha* – Hrvatska: *peh, toga, smert i gnojišče*). Moguće izmirenje kontrasta u naznačenoj novoj zori (*Zorja bou, oj, / Europa, nam domovina bou*) problematizirano je postupkom ponavljanja usklika: kroz potencijalni optimizam, moguće semantiziranje usklika kao izraza afirmacije (*oj, Europa*: trostruko ponavljanje uzvika *oj!*), suzvuči naricaljka, tužbalica, ojkalica kao vapaj zbog gubitka onog što je bitno.

Kulturološke paralele (mataforizacija Hrvatske kroz sliku *Guernice nove*, XI.), supostavljene raznorazinske slike (*Veronikin robec – atomski vihor, nepostojanje i nebitek*) konvergiraju istoj točki - besmislu. Stanje domovine označuje se kao noćna mora u koju su upisane činjenice stvarnosti, a taj spoj proizvodi nadrealne konstrukcije.

U skladnoj naraciji Kovačev stih kumulira bitne, tople točke svoga života koje se, u kontekstu *Europe brez mača*, u superiornoj hladnoći prostornog konteksta, transformiraju u destruktivne (*čerlene črešnje* postaju *kervave*, dječja igra i užitak postaju prijeteći: *guotimo se z črešnjami*).

Krležijanske intelektualističke i fonološke slike (*megle, Vuzem s kervavim Kristom, Guernica nuova*) kombinirane su s gotovo naivnim pučkim (*zvonjenje na stran, grlica guče, hajdinska kaša, žganci*) i aktualnim ratnim (*Dubrovnik v jognju, morje vu karvi vri, vuojaki maršierajo*, *duše zarobljene, snehe oskvrnjene*).

Ovaj ciklus, kao svojevrsni novi *Planetarijom,* sasvim sigurno bit će upisan u vrh hrvatske (anti)ratne književnosti, tim više što širinom svog zahvata i slojevitim asocijacijama nadrasta trenutak i situaciju koji su ga inicirali. Promišljanje nacionalnih kontinuiteta i, osobito, odnosa prema širem kontekstu, ciklusu daje dimenziju univerzalnosti uvodeći ga u niz od nekoliko sličnih ostvaraja koji temu postavljaju meritorno i bez patetike (Mažuranić, Krleža).

Izuzetno interesantnim i svakako spomena vrijednim držimo i dva objavljena i na natječajima dječjeg stvaralaštva nagrađena rada na temu Domovinskoga rata,[7] koji svjedoče koliko je tema aktualizirana u svim segmentima stvaralaštva i o naporima da se društvo uopće senzibilizira za nju kao bitno egzistencijalno pitanje.

[7] Nenad Kovačićek, 5, razred, Zabok*, Domovina*: Trava žuta, / zemlja zgoreta, /roža kervava, / šenica neobrana…

Martina Ferk, 6. razred, Radoboj, *Neju duge*: Samo pucaju, / hbijaju, / rušiju, / hvužigaju. / Onda pak se / male počivleju / i nazaj / pucaju, / hbijaju… / A neju duge!

Godište 1993.

Temu patnje i stradanja Božica Jelušić direktno i konotacijski ispisuje kroz lik Krista. U *Kaju* 93./1 objavljuje sedmerodijelni sonetni ciklus *Jezuši*, koji će kontinuirano dotjerivati i usložnjavati.[8] Konkretizacijom je najobremenjeniji sonet *Pregnanici mole Jezuša*, dok soneti *Pred raspelom* i *Božična molitva Jezušu* upisuju temu parcijalno i asocijacijskim proširivanjem (završni tercet *Na svet nemilostiven, okoren / zrovan, zbantuvan i nepokoren, / znovič karv kaplje z otprte rane*/ - „*Pred raspelom*", te stih *iščemo vračtvo sprotivu zloče – „Božična molitva Jezušu"*). *Pregnanci* su oblikovani kao niz ekspresivnih slika u dijaloškom okviru: patnja Raspetoga (*Na križoputju Ti visiš sam*) vs. patnja pregnanaca (*Mi pregnanci smo, trpeči, sami*), ogledanje i prepoznavanje vremenitoga u vječnome. Pjesma traži, i nalazi, mogućnost nadvladavanja infernalnog (*Gdi kucaš, najdeš joko zastrto: / vu njem su pozoji, kače, pijavke*) ulaskom u prostor sklada i meta-vrijednosti, predstavljenih bijelim (*ponjava snega*) i temeljnim (dom i domovina: *Vmrti nam daj na našem*). Neprepuštanje očaju i ostajanje u sigurnom prostoru osobne etike i estetike omogućuje Božici Jelušić poetski govor koji ima potencijala ostati svjež i izvan svoga konteksta.

Ciklusom *Četiri ratna lista v mesecu sušcu, 1992. leta* (br. 1) iznova se javlja Blanka Dovjak-Matković. Eksplicirane poruke, budničarski optimističan ton kao kontrast strašnoj zbilji, Bog i svetost domovine (Domovine) motivi su koje autorica oblikuje tradicionalistički (vezan rimovan stih), s akcentima pučkog izraza i povremenim gotovo naivnim poetičkim rješenjima. Znatnija novina je svojevrsna oda braniteljima (*Horvackim branitelima*). Versifikacijski jednostavna, bliska pučkom iskazu i predvidljivom rimariju (*stekel – pekel, fala - dala, mira - duplira*) i sintagmatici (*braniteli, pošteni dečki, naj vam bo navek fala, Domovina bu vam blagoslova dala*) prenosi emociju čija aktualnost u tom trenutku nikako ne dolazi u pitanje. Četvrti listek (*Vrni se kčerka*) također je motivski novina: obraćanje iseljenoj Hrvatskoj, kojim se nastoji animirati i prizvati ta važna emotivna i moralna energija.

Denis Peričić ciklusom pjesama *Idu strahi* (br. 5-6) tematizira okrutnost i nasilje u različitim modusima (egzistencijalni, ljubavni, domoljubni). Otisak Hudoga kao metafora zla nezaobilazni je dio znakovlja kroz koje se osmišljava

[8] *Kaj* 1993./1 objavljuje ciklus od sedam soneta*: Pred raspelom, Pregnanci mole Jezuša, Ob polnočni vuri, Molitva Jezušu za lehku smrt, Kak se Križ nosi, Jezuš na snegu. Božična molitva Jezušu*; konačni profil ideja dosiže u zbirci *Nočna steza*, 1997., s ukupno 14 naslova: *Pred raspelom, Pregnanci mole Jezuša, Ob polnočni vuri, Molitva Jezušu za lehku smrt, Kak se križ nosi, Veronikin rubec, Den počinka, Jezuš na snegu, Obločec naše hiže, Božična molitva Jezušu, Ftiči popevaju Jezušu, Jezuš ide spod dundače, Rastov Jezuš, Horvatski Jezuš.*

život: otjelovljuje se u pejzažu – na tijelu zemlje (*Duble vu šašu, tam Hudi se skril*), na tijelu čovjeka (*Tetoverani čovek I.*), u prakticiranju ljubavi (*Tetoverani čovek II.*). Ostavljenost čovjeka *v kmici* u kontekstu općeg razaranja kakvo se događa u zbilji (*Krvava bajka*) proizvodi strah. Agresivne slike zbilje prati i jezik koji se, primjereno, otvara vulgarizmu i slengu. Najdirektniji iskaz jake zbilje svakako je pjesma *Idu strahi,* koja povremeno sasvim denotacijski upisuje stanje konteksta (*ide rat / stekli idu / ljude klat*). Peričić, međutim, ne prepisuje stvarnost (ni doslovno ni u alegorijskom ključu): on razvija pjesmu asocijacijski uključujući u tekst raznomotivske fragmente tako da tekst promišljeno tvori višeslojnost i višeznačnost.

U svom posmodernističkom poigravanju poetičkim elementima, Peričić se igra i sa strahom relativizirajući ga (kao i svaku mogućnost apsolutnih ideja i vrijednosti) „zafrkantskim" pasažima. Njegov tekst ne pristaje na tematsku unifikaciju nego jednu temu upisuje u drugu (ljubav, socijalni/politički momenti, pejzaž, halucinantnost motivski su slojevi istoga teksta).

Posebno znakovitim mjestom ciklusa držimo motiv tetoviranog čovjeka. Njegovi potencijalni simbolički slojevi tek su naznačeni: sugestija tetovaže kao bolan i trajan upis ratne zbilje u tijelo (time i prijenos u psihu), u Peričićevom tekstu nije iscrpljen.

Unutar navedena opusa bilo bi interesantno razmotriti motiv tetoviranja (viđenog i kao oblik zlostavljanja) u paraleli s pjesmom Miroslava Dolenca Dravskog (*Ožiljki i stigme*, br. 1-2, 1992.). Na neki način Dolenec Dravski, pišući o povijesnim aspektima Hrvatske, anticipira mogućnost čitanja tetoviranja kao trag agresivnog upisa Drugog („*Po tebi Croatia, so spisani znaki),* i to recentnog (*Crnjafke so friške i podlevi jaki / kak da je tvoja povest počela vezdaj*", 11), što se može aktualizirati kao otisak rata.

Godište 1994.

Upise ratne zbilje u aktualnom su godištu povremeni i indirektni: iz prostora aktualnosti ta tema seli u univerzalno i upisuje se na općoj razini ulazeći u povijesnu summu trajanja…

Stanislav Petrović apostrofiranjem Europe i atribucijom *zamusana* (*Europi*), kao i sintagmom *steklena Horvatska* (*Kapla*) natuknuo je jaz i bolni nesklad/nerazumijevanje u odnosu mi – oni.

Taj isti odnos, ali u širokoj povijesnoj perspektivi, postavlja, prati i komentira Ivan Čehok u pjesmi *Antimurale cristianitatis:* vječnoj poniženosti i instrumentaliziranosti Hrvatske ne nalazi ishoda (*Tak kak jesmo služili bumo na vieke viekov. /Amen! I bumo kuš*).

Godište 1995.

U prvom svesku (br. 1/2) od relevantnih priloga izdvajamo ciklus *Jezuši* Božice Jelušić, koji je svojevrsni nastavak ciklusa iz 1993./1. Ističemo sonet s akrostihom *Hrvatski Jezuš* (11, kasnije naslovljen akrostišnom sintagmom) zbog eksplicitnosti upisa konkretne zbilje. Označujući situacijski okvir stihovima „*Horvatske suze, žveplene, peču. / Orsagi šute, ko ribe glenjive. /…/ Europska trulež, smrad zverinjaka*" sasvim sigurno konotira staru temu odnosa Hrvatska – Europa, s jasnim naznakama konkretnog vremena i prostora. Ostavljenost kao egzistencijalna povijesna konstanta Hrvatske i trajna postavljenost na slabo mjesto jednadžbe ponovila se u zastrašujućoj mjeri tragike.

U označju rata jasno je profilirana i pjesma *Requiem* Tomislava Ribića (br. 3), koju je nagrađivanjem (kao najbolju lirsku minijaturu) apostrofiralo povjerenstvo *XIV. Recitala suvremenog kajkavskog pjesništva Sveti Ivan Zelina*. Viđenje hrvatskog pejzaža kao polja križeva (*Hiža do hiža / križ do križa*) nadilazi uobičajeno promišljanje života kao privremene datosti i nužno uvodi u interpretaciju teksta okružje rata.

Radovi s fragmentirano upisanom temom rata

Uz akcentirane – slojevite i pretencioznije radove, ima tekstova koji na prostodušan, sentimentalan i budničarski način oznakovljuju svoju uznemirenost (1992./4: Magdalena Kolar Đudajek, *Za navek*, 1993./5-6: Ankica Vnuk, *Moja molitva,* 1993./5-6: Mišo Vrhovec, *Ždere me vreme*). Oni su znakovi vremena koji dokumentiraju zbilju i razlike u skali njena doživljavanja. Uključujući ih u svoj format, KAJ strukturiranje prostora kulture postavlja kao temu poetičke polemike: i tradicionalistički i moderan, i aktualan i univerzalan, i larpurlartistički i apelativan tekst može biti i jest dio estetskoga prostora ukoliko poštuje neke njegove osnovne pretpostavke.

Specifičan oblik upisa tragova rata jesu i objekcije u okviru recenzija. Ti upisi nisu samo elementi u procjeni referentnih tekstova nego su autorska svjedočenja stava i svijest o vremenu. Spomenimo kao ilustrativne momente zamjedbu Zorice Rajković u recenziji knjige Stjepana Hranjeca *Zipka horvatskog cvetnjaka* (*U ova tragične ratne dane svjedoci smo planskog i sustavnog zatiranja hrvatskog kulturnog identiteta. Srećom, Međimurje nije među nejteže stradalima, ali i ono pati na mnoge načine. Čujemo da se Međimurci na svim frontovima. Njima i svima drugima braniteljima Hrvatske autor je posvetio ovu knjigu*", 1992./1-2, 132) ili Denisa Peričića, koji recenzira zbirku *Hrbet soncu* Stanislava Petrovića („*rat nije predmet deklarativne angažiranosti, gromkog domoljublja. /…/ Za takav, zasad uglavnom još rijedak pristup u ratnoj domoljubnoj hrvatskoj lirici uopće, potrebno*

je mnogo suptilnosti, ukusa, i istančanog poetskog nerva; Alkemija intimne mitologije, 1992./4, 96).

Upisom tragova aktualnih zbivanja držimo i iskaz Ernesta Fišera unutar eseja posvećenog djelu Miroslava Dolenca Dravskog, u povodu njegove smrti: opaska o naglašenosti nacionalnog i domoljubnog (istaknuta tipografski, kurzivom) svakako je motivirana nakanom da se referira na aktualnu zbilju („Stavljajući, dakle, svojevrsni *znak jednakosti* i međusobne zavisnosti između *života i zavičaja* /…/ svakako se trajno upisao u povjesnicu Podravine /…/ opsesivnom privrženošću prema svom *hrvatskom zavičaju* /…/ on će ostvariti neke od najljepših stihova u suvremenom hrvatskom kajkavskom pjesništvu domoljubne provenijencije", 8).

Nužno je spomenuti da je na stranicama KAJA objavljen niz tekstova koji asocijacijski podrazumijevaju aktualizaciju zbilje. Takvim naročito držimo trobroj 1993./2-3-4, koji je posvećen 100. obljetnici rođenja Miroslava Krleže, kao i obilježavanje 900. obljetnice Zagrebačke (nad)biskupije (1994., br. 4/5; osobito su važni radovi Ante Sekulića *Poklisar mira i uljudbe* - u povodu Papina dolaska u Hrvatsku, te Ante Milinovića *Dubički arhiđakonat Zagrebačke biskupije*, povijesni znanstveni rad čiji se posljednji dijelovi referiraju na ratnu stvarnost - sve do Daytonskog sporazuma). Obrada velikih nacionalnih i povijesnih tema sasvim su sigurno afirmacija nacionalnih kulturnih dostignuća, no takvi su projekti opća i trajna praksa *Kaja*, a ne tek znak vremena.

Harcuvanje se na stranicama *Kaja* kao i u obzoru kojega je on dio, u projektima koje inicira i provodi *Kajkavsko spravišče*, nastavlja jer tema rata svoja obuhvatnija i kompleksnija promišljanja doživljava s vremenskim odmakom. Radi se o priči koja sasvim sigurno zaslužuje poseban okvir za koji smo ovim izlaganjem, držimo, otvorili put.[9]

[9] Navodimo niz kasnijih posebnih izdanja *Kajkavskoga spravišča* koja upisuju rat kao osnovni tematski sloj: knjiga Đurđice Cvitanović *Turopoljske ljepotice,* 2008. (poglavlje *Ratna razaranja i obnova*); zbirka pjesama Vladimira Poljanca *Popevke od harca pravednega*, 2006.; zbirka Denisa Peričića *Tetoverani čovek*, 2000.; dijelovi zbirke *Manutekstura* Božice Pažur, kao i dijelovi zbirke *Štorga* Božice Jelušić; pjesme iz posebnog izdanja *KAJ & Ča, prožimanja i perspektive*, 2004 (npr., pjesme Denisa Peričića *Gda mesec gledi kak kosa kosi*, Zvonka Kovača *Senjam kak domovina vu sniegu spi*, *Kak velka hiža iliti kakti vupanje* te Ernesta Fišera *Oblaki, ponoreli glagoli)*, kajkavske stihove hrvatskih branitelja (ciklus Josipa Maruščeca-Rokine *Zaplesala, zaiskala* 3/2003.); *Kajev* natječaj za kajkavsku prozu rezultira i povremenim upisima ratne teme (Željka Cvetković, 5-6/2006. *Sedmi kluč*), kao i natječaj za hrvatski Književni putopis (Zvjezdana Jembrih: *Voćin,* Kaj 4-5/2007.).

3. P. S. (Postratno stanje): Informativne opaske o rezistenciji i kontinuitetu *kajoma* rata u hrvatskokajkavskoj književnosti

Brojni autori-kajkavci koji oblikuju ratnopisamski diskurs, u kritični period ulaze sa zrelim, ovjerenim, ispisanim poetikama. Kajkavština se kao diskurs prkosa, otpora, upisivanja muke, oblikuje, stjecajem socijalnih okolnosti, dugovremeno i kontinuirano (nemoguće je ne podcrtati Krležin neprocjenljiv doprinos ekspresivnosti jezika *Baladama Petrice Kerempuha),* tako da je stvorila sve elemente nužne za profiliranje *kajoma rata*. Zahvaljujući tome, cijeli kompleks tovremenog stvaralaštva održava (i odražava) već poznate poetičke i svjetonazorne naglaske, štoviše – nastavlja ih ispisivati i u postratnom razdoblju. Opredjeljenje za kritičnost, bunt, oslanjanje na tradicionalne (usmene, pučke) koncepte književne i kulturološke vrijednosti kao na autoritet čijom se snagom i postojanošću svjedoči osobni iskaz, uvjeti su za prakticiranje poetike interferencija, intertekstualnih dodirivanja, koja će biti prepoznatljiva strategija postratne kajkavske poezije. Postratni *kajom* tako u interesu najznatnijih autora-kajkavaca ne gubi na intenzitetu i napreduje u smjeru postmodernističkih koncepata.

Zbirka *Tebi, Erato* Zdenke Maltar sadrži pjesme s vrlo eksplicitnim otvaranjem domovinskoratnoj temi (*Harcuvanju vični*, *Nikaj ti o meni, mrzlo sonce, Črna oprava žametna)*. Podnaslovnom dopunom pjesmi *Nikaj ti o meni, mrzlo sonce* (*Zmisel na apokalipsu Vukovara, na dien 18. sesvečaka 2008. leta*) te dominantnim leksemima (*puščava*, *čemer, črnina, puriflam, muklina, zmržjenost*), rat je upisan kao sjećanje, no ne predano zaboravu nego, logikom transgeneracijske traume, transferirano u dijelove osobnosti za koje zaborav ne postoji, u podlogu psihološko-identitetne osnove čovjeka/generacije, u iskustvo koje definira oblik postojanja, u ovom slučaju – u tjeskobu, u bol, odvojenost, tugu.[10] Najemotivnija pjesma *Črna oprava*, uz već spomenute elemente, oblikuje kao važno mjesto strukture zanimljivu minijaturu – kipca, sličicu/fotografiju sina iz vojske uz ogledalo ili vjenčanu sliku roditelja, koja je opće mjesto ambijentalnog uređenja interijera ruralnih dijelova Hrvatske (*Vu viđale fteknuti kipec, / liepi dečko po vojaški opravljen*). Diskretni upis posvete (*Spomenek na Leto Gospodje...*) s efektnim minus-postupkom na ključnom mjestu (izostavljanje godine vojnikovanja) vrlo sugestivno otvara prostor narativu koji generira ekspresiju. Slika je od sasvim intimne, obiteljske važnosti, no u konkretnoj strukturi vrlo provokativno, ali i vrlo suptilno, aktualizira motiv rata, gubitka, tragedije... razloga za viđenje života kao spominjano kajkavskopoetsko *črno*, *nuoč.*

Tomislav Ribić u zbirku *Američki sen* upisao je i naš domaći, nacionalni san. Naravno, u skladu s Ribićevom poetikom (upisivanje „dramatičnih psihopatološ-

[10] Držim da bismo trebali, uz pojam traume, i termin za pozitivni psihološki moment proizveden procesom transferiranja sjećanja.

kih situacija suvremenoga čovjeka"),[11] radi se o ironizaciji i distopijskom viđenju svijeta i njegova kontinuuma, u kojem je san zapravo mora. U tom smislu Ribić je poveo „nezatrt, ali osuvremenjen dijalog s književnom i kulturnom /.../ tradicijom (mahom s Krležom)."[12] Povijest je data kao niz *requiema* i *črnih meša* za koje nema adekvatnog jezika (cijela knjiga započinje ciklusom *Splesniveli jezik*). U dijelu koji nas najviše zanima (ciklus *Horvatska traumatologija*), taj se jezik – u želji za svjedočenjem gotovo neizrecivo strašnog – otima osnovnim pravilima nužnim za uredno sporazumijevanje rasipljući se u nizove znakova: na prvi pogled radi se o nerazgovijetnim nizovima, no nakon intervencije recipijenta-tragača za smislom, koji organizira ponuđeni zapis na osnovi temeljnih pravila jezika, poruka je jasna (*sisiritiližusisiritiližusisiritiližu / igledijujezušanakrižupaksiritiližu*; Requiem I.). U pejzažu krcatom križeva, vragova i njihovih dvojnika u kajkavskim legendama (pozoji), u eliotovskoj pustoj zemlji, čovjek je sveden na primordijalne životne impulse najprimitivnijega tipa – drmanja, pijanog, bezumnog plesa (*Vrag kriči: / Drmaj / drmaj tanec / tanec / Marš pijanec / marš pospanec / Drmaj, drmaj tanec /Se je kmično ništ ne rodi*; Vražji tanec).

Božica Jelušić tijekom ratnog perioda javila se s nekoliko knjiga izrazito snažno i indikativno korespondirajućih s idejama vremena i događanja. *Meštri i meštrije* te *Jezuši* zbirke su s vrlo razgovijetnim motivima i idejama (anti)ratnog i predajnog upisa. Utjeha je čovjeku u datim okolnostima slika Jezuša – nadmoćnog patitelja, jakog pomiritelja, buntovnika prihvaćanjem... kojeg je posvojila iz prakse tradicionalnog života.[13]

Ernest Fišer također je svoje viđenje aktualnih zbivanja 90-ih vrlo osviješteno artikulirao i neposrednim angažmanom u realnom vremenu, ali i s odgodom. Vrijeme nastanka pjesama što ih je u knjizi *Macbeth na fajruntu* predao publici malo „ohlađene", znamo tek okvirno. Taj podatak ne smatramo bitnim pa nećemo tragati za faktografijom. Bitno je za temu što u nizu pjesama (proza i stih) nastavlja svoju prepoznatljivu temu gorčine i napora koji ne dosiže cilj, ili – recimo – bunta koji se urušava u se ostavljajući lirskog subjekta u egzistencijalnoj samoći – ali ne i idejnoj i emotivnoj praznini. Posebnost je Fišerovog diskursa intertekstualno promišljanje situacije, tako da u njegovoj pjesničkoj dionici rezoniraju i Krleža, i Jelušić, i Zvonko Kovač.

Ciklusi *Cajngeri življenja (Pohvala tihom slogu, 1979. - 2003.)* te *Garestinske luči i kmice (Novi i najnovejši versi, 2004. - 2013.)* obiluju motivikom angela, pekla na zemlji, kmice, molitvenih tonova. Npr., pjesma *Europa, mater naša* oblikova-

[11] Peričić, „Kajkaviana ribichiana", predgovor *Američkom snu*, str.7.

[12] Ibid, 3-9.

[13] O njenoj tovremenoj poeziji vrlo je osebujan osvrt „Kajkavski gartlic Božice Jelušić" napisao (kajkavštinom) Zdravko Seleš markirajući kontinuitete njena pjeva.

na je kao litanija: dugi odlomci prekidani s repetitivnim nizovima-refrenima (*Europa, nigdar zišla s puberteta / brez korune, vrieme samopozablenja/ mater naša/ vu nadrima hrepenenja)*, a završava molitvenom formulom *Amen.* Moguće ju je, na razini takve strukturiranosti, dovesti u vezu s nekolicinom Jelušićkinih *Jezuša.*

Pozoj kao metafora/alegorija zla, infernalnog, nesvjesnog destruktivnog, čest je motiv, uz Ernesta Fišera, u poeziji Valentine Šinjori, Božice Jelušić. Posebne je pozornosti vrijedna ideja o vremenu i životnim cikusima, osobito ideja o stoljetnom umijeću umiranja: Fišerova *Meštrija hmiranja, vrieme pozablenja* (*Tak meštrija hmiranja uspešno posluje: jednak v bajtama ciganskim kak i v palačama garestinskim.*) korespondira s *Pozojom* B. Jelušić (*Kaj je ars vivendi, navuk od življenja/ kaj turne podiže za vreme dojduče? /.../ O ars moriendi gruntaj, bistroglavec, / Kaj krunu joj nosi Pozoj – potiravec.*).

Od takvih intertekstualnih postmodernističkih mjesta spomenimo i skepsu u preispitivanju (ne)postojanja pozitivnog uporišnog mjesta, orijentacije koja nudi perspektivu, odnosno naznačimo nepovjerenje prema onome što je Mažuranić nazvao *svijeta pucima ostalim*, a koje u našim uvjetima podrazumijevamo pod pojmom Europa. U Fišerovom viđenju Europe u pjesmi *Europa, mater naša: Kmica povsud okoli nas* (*Kmica je povsud okoli nas /.../ Europa spi – strah nas za nju veže,/ čuk zopet popeva, prelečeju tenje*) zrcali se Kovačeva ideja iz *Europe kakti velke hiže*[14] *(Europa samo čkomi iliti nerazumno berboče. / Z naših horvatskih stran Europa prelepo zgledi. / Kak velka hiža iliti kakti vupanje. A ni tak. I nigdar več ne bu tak.).* Izrazita sličnost, a razlika u nastanku tekstova (Fišerova je iz *Garestinskih luči i kmici* – označeno nastajanje *2004. - 2013.*, a Kovačeva iz 1980.) jedan je od argumenata na kojima temeljimo tezu o dugovremenoj prisutnosti „kajoma" rata/bunta/umijeća poniranja u *kmicu*, kao odrednici kajkavskoga poetskog jezika. Kmičnost, tu konstantu kajkavskog poetskog prostora, koju možemo motriti kao kontinuiranje i nadograđivanje krležijanskih intonacija,[15]u novije vrijeme teorijski ozbiljno i uvjerljivo elaboriraju, npr., Ivo Kalinski, (*Anatomija kmice ili umjetnina teksta – zanos i tjeskoba,* 2004.) i Ivan Kutnjak (*Nečastivi u snu ponoćne Hrvatske.* Čakovec 2013.).

[14] Prvotno objavljena u časopisu *Oko*, 29. svibnja-12. lipnja 1980., str 13; kasnije u zbirci *Korelacije* (Rijeka, 1982.) te *Vrnul se buom* (Čakovec 2001.). Takva nam preplitanja motiva i njihove elaboracije, koja sigurno pozivaju na temeljitije bavljenje njima, potvrđuju ideju o upisanosti teme trpljenja (kmica, pozoj, Jezuš) u temeljnu odliku kajkavske poetike.

[15] Tema *kmice* kao *locus kajkaviane* također je dostojan posebnog istraživanja, od usmenosti do postmoderniteta.

4. Zaključak

Rad analizira odgovor *KAJA* i kajkavskog književnog prostora na vrijeme i temu Domovinskoga rata. Ne teži se iscrpnom i točnom ispisu/opisu tekstova kojima je referencija *rat*: i bez točnoga izračuna vidljivo je kako takvih tekstova nema mnogo, no kvantifikacijske parametre ne držimo dostatnim kriterijem za valoriziranje i ozbiljnost tretiranja teme. Prilozi su frekventniji i eksplicitniji u ranijim ratnim godištima (1991./1992.). Često se odlikuju povišenom budničarskom intonacijom, povremeno i emotivno snažno obojanim reakcijama, a kasnije se oblikuju kao estetički promišljenije strukture, iskaz profiliranih, stabilnih osobnih poetika/osobnosti. Kontinuitet i suradničkog i uredničkog bavljenja temom pokazuje da je *KAJ* i te kako svjestan situacije i važnosti angažmana u konkretnim okolnostima. Svojim tempom izlaženja[16] časopis ne može ukorak pratiti događanja (taj zadatak odrađuju publikacije „kraćega daha" – dnevnici i tjednici) nego zadatak oblikuje kao dugotrajnije praćenje teme, i to afirmacijom probranijih priloga. *Kajom* rata u književnosti očigledno nije znak samo tematiziranog vremena nego jedna od komponenti kontinuiteta kajkavskoga kulturnog prostora, sastavnica mnogo kompleksnije teme načela zla i njegovih manifestacija, koju možemo pratiti od usmenosti do postmodernoga vremena, s posebnim, nenadoknadivim udjelom Miroslava Krleže i diskursa *Balada Petrice Keremuha*.

5. Ispis pjesama aktualiziranih u odjeljku 3. P. S. (Postratno stanje)

Zdenka Maltar

Črna oprava žametna

Hiža škriple po svem.
V jormaru duha tuftena,
i črna oprava žametna,
kak nuoč,
kak dihanje.

Vu viđale fteknuti kipec,
liepi dečko po vojaški o(t)pravljen.
Spemenek na Lieto Gospojne...
drugo se zbrisalo.

Kaj je duha spram dihanja?
Navijena vura z sfrkani cajgeri,

[16] KAJ nastoji održati kontinuitet izdavanjem šest brojeva, uglavnom u tri sveska.

kukuvača plehnjata,
neprijeta, nezagočena.
Nišči ne zna kaj se potlam zgodilo.
Ne vupam glasno zozvati,
zuta, hojdim na prsti,
hiža škriple po svem.
Na meni oprava tva,
črna, žametna.

Vu šlinga pozablena gombašnica.
Črna oprava kak nuoč,
gliboka, naša nuoč...

(Sv. Ivan Zelina 2010.; *Tebi, Erato*, 2012.)

Nikaj ti o meni, mrzlo sonce

(Zmisel na apokalipsu Vukovara,
na dien 18. sesvečaka 2008. leta)

Nikaj ti o meni, mrzlo sonce,
ja nojsim ime, zamočanu muklinu,
vu srcu krta zaprieti den,
i zvon vu mem selu, memljivu daločinu,
pozableni dom moj.

Pred zorju, vu ranje i zmržjeno blato,
gda jognjeno cvietje več je cvelo,
na me je lice prhnul bieli metulj,
i nebo je bilo dimeče, bielo.

Gdagda se zbiram vu trepeči tenji,
spavalec sem v deteli i ftičji vabeči poj,
roka kaj koči, veter kaj zove,
pričin il negde,
pozableni to dom je moj.

Nikaj ti o meni, mrzlo sonce,
mehenj je vanjkuš vu kamenu vrel,
vupri se v kmici, podiši,
drienek pred hižu precvel, pozableni dom moj.

(Sv. Ivan Zelina 2009., *Tebi, Erato*, 2012.)

Zvonko Kovač

Kak velka hiža iliti kakti vupanje

Europa kak čipkasti otok zgledi.
Europa ni morje, ni zrak. Niti zemlja ni.
Europa samo čkomi iliti nerazumno berboče.
Z naših horvatskih stran Europa prelepo zgledi.
Kak velka hiža iliti kakti vupanje.
A ni tak. I nigdar več ne bu tak.
Vupanje smo mi, kulko smo zvun i kulko smo mi.
A niti smo zvun, a niti smo mi.

(*Oko*, 29. svibnja - 12. lipnja 1980., str 13; *Korelacije,* 1982.; *Ogenj reči: Antologija hrvatskoga kajkavskoga pjesništva,* KAJ 19 (1986) 4-6, 263-266.; . KAJ 31 (1998), 3-4, 10-19., V. tekst Jože Skoka, str. 3-9; *Jučer je bilo sutra*, 2023.)

Ernest Fišer

Europa, mater naša

Na mojim je rokama zadriemala. Noč, zelena i sama, se gibleju njejne prsi, skečiju v šuplini Svieta, kakti vu glažu samine bradavke lubavnice. I lasi je njejne raskuštral veter, zatemnjeni zgorec, na sve štiri strani, se čutiju svetla dalšin, dihanje narodov, sen kontinentov.

Europa, nigdar zišla z puberteta!

Pavuki, kače i strele nebeske, tabori, korote, zveličenja, kervavi svetki i trudni petki - zdaj v zlati su kolajni stali: zgromleni v sebi, kak v starim lisinam znucana slova, skončana v goloči - nekaj od jognja, nekaj od norosti človečje.

Europa brez korune, vrieme samopozablenja!

Prehajamo poskrivečki črez gluha stoletja, krepavamo mudno, brati po majčinskem mlieku, ampak i brati po noži, Diogeneši musavi, brez početka i konca, a odnavek na jenem mestu, kak da se i nesmo zbudili, kak da jošče senjamo v žalosti, čist zmotani, praf zgubleni pod zvezdami.

Europa, mater naša!

Od lubavi same vre nam zdižeš galge, od vsega predobrega, masno vuže za dukše uzdanje, friškoga črva v črleni jaboki. A dolgi nas pot čaka, trdi posel i steze

neznane, jena fajn sprekluvana misel vu turobni noči življenja. Morti pak me itak fkajuvleju joči? Se to zemla otpira ili blesiče Aleluja?!

Europa, vu nadrima hrepenjenja!

Drfčem v kurvanjski kmici, hulim i konem, a lefku noč velim Noči, lefku noč vsem kalnim i bolečim riečima našim, zavetuvanim, stvarnejšim i od samega skončanja. Lefku noč domovini, lefku noč vumrli ženi, i piščancim' njenim, i listju kaj sponova mlado dozrevle, i cvetju kaj se v meni smeje. Amen.

Meštrija hmiranja, vrieme pozablenja

Ars moriendi: meštrija hmiranja kakti vrieme pozablenja. Zimica nas steple vusred let, veter zgorec hoble i cvinguli, čvrčki čvrčiju, a sonce se vuprlo po svoje osi. Nigdi sence niti hlada! Hodimo bosi, zasopljeni i škuri, iskajuč slubodu i v reštu, zahrčkani v nemoguče. Prežmeknjeni znutra, ne znajuč kaj bu zutra...

prekesno je za soze, premudno za spovedanje pravice, zaman liepe rieči kaj se ne čujejo, a furt se rabiju, kak i molitve brez ufanja. Tak meštrija hmiranja uspešno posluje: jednak v bajtama ciganskim kak i v palačama garestinskim, takaj odnavek v dušama človečjim, znucanim od brig i terha dušogutja.

A na golom poceku skupne nam Europske hiže i 21. stoletja, v jeni knjigi starinski, zdrukanoj po hrvatski, z drhtečom je rukom spisano na fajtni margini:

Sloboda od navek popeva
z onima kaj je nemaju
i po bielom ju svietu iščeju,
vu tugi i hrepenenju
kakti vsagdašnjem življenju.

Sloboda se nikom ne daruje,
niti ne kupuje. Ak bu treba
bumo kričali do neba,
prave krivce kaštigali,
a za slobodu hmirali...

(*Macbeth na fajruntu: Sabrane i nove kajkavske pjesme*, 2013.)

Božica Jelušić

Pozoj

Kaj je *ars scribendi*, pisanja meštrija,
koja kudeljaša v svilu preobrača?
V hudo vreme jada, zdihavanja, plača,
peklenski nam Limbuš pod nogama zija.
Tu, v kervavi kmici, kaj buš s perom roštal?
Za fruštuk nas zutra bude Pozoj koštal

Kaj je *ars vivendi*, navuk od živlenja,
kaj turne podiže za vreme dojduče?
Ogorki zežgani, vuglenje goruče:
nit v slovu nit v žitku nema zveličenja.
To je steza Smerti, put bez povernjenja
gdi Pozoj pozoblje cela pokoljenja.

Gda kruto čemerna probudi se kača,
rugoba smerdeča, gnjilotrb žvepleni,
tu gnoj i karv teču, i vojsk rastopljeni
pokopiču v šaki grintava je plača.
O *ars moriendi* gruntaj, bistroglavec,
Kaj krunu joj nosi Pozoj – potiravec.

(Nočna steza,1997.)

Tomislav Ribić

Requiem I.

Jezuš na križu
grešni dole gmižu
pekleni jeziki se poližu
hudi jemle hižu
Jezuš na križu
kaštige ih ne stižu
Jezuš na križu
si si riti ližu

sisiritiližusisiritiližusisiritiliž
igledijujezušanakrižupaksiritiližupaksiritiližu
paksiritiližuimečejurižuimečejurižuoženilibi
jezušazvragomnakrižu

Vražji tanec

Veter je raščehal zemli lice
vrag ni zašel z prasice
pak se pari, pak se plodi
zemla kmicom se porodi

Se se drma, trese
ziba
svetlo žmiga
cucek z repom
več ne miga

Idu vragi
i kaštiga
zver krv riga
Boga? Ni ga.

Se se drma, trese
tanec
nese
ruši

Vrag kriči:
Drmaj
drmaj tanec
tanec

Marš pijanec
marš pospanec

Drmaj, drmaj tanec
Se je kmično ništ ne rodi

gda vrag kolo vodi
strah klopara, vu nama ruži
gdi ste, gdi ste muži

Zadrmajte jake
naj vrag vidi kaj je tanec
drmaj
TANEC

(*Američki sen*, 2002.)

Valentina Šinjori

Leta Gospodnjih devedesetih

(*Otprite oblok da vidim*
koje je stolječe vuni!, ***B.P.***)

Po obloku razjokane brazdice rose
Lampa na stolu, spoda Beja, kmica,
Brige ščeranje kesni cajt odnese,
Mir se pomalem čez steklo smica.

Lica su vu meni skrita od mene
Zginutih ljudi, jafkanja puno.
Zebeju njihove nade prižgane,
Čez zaprti oblok ščipa notkurno.

Proza življenja zakoračila v pesmu.
Svet se negde kala, negde su jutra.
Kervavi mesec vu neljudi skriti.

Reč se bojim pustiti jasnu,
zvuna peče, žari od znutra,
Kristuš se z decu joče pribiti.

(1992.; objavljena: Kaj, 1997., 3-4, 3-10., *Jutrešnji blues*, 1999.)

Literatura:

KAJ: godišta 1991. 1992., 1993., 1994., 1995.
Važniji brojevi: 1991/ 2-3; 1991./ 4; 1991./5-6, 1992./4; 1993./5-6

Bagić, Krešimir. „Poezija nasuprot beznađu", *Kolo* 4, 2019.

Fišer, Ernest. *Macbeth na fajruntu, Sabrane i nove kajkavske pjesme, 1978. - 2013.*, Matica hrvatska, Zagreb 2013.

Jelušić, Božica. *Nočna steza*, Đurđevac 1997.

Kalinski, Ivo. *Anatomija kmice ili umjetnina teksta – zanos i tjeskoba,* POU Sv. Ivan Zelina, 2004.

Kalinski, Ivo. "Vrsne pjesnikinje kajkavskog izričaja", *Kolo* 1-2, 2012.
https://www.matica.hr/kolo/469/vrsne-pjesnikinje-kajkavskog-izricaja-25289/

Kutnjak, Ivan. *Kajkavski peterolisni capriccio*, Mala biblioteka Ignaca Kristijanovića, knj. 41, Kajkavsko spravišče, Zagreb 2011.

Kovač, Zvonko. *Korelacije*, Rijeka, 1982.

Kutnjak, Ivan. *Nečastivi u snu ponoćne Hrvatske,* Čakovec 2013.

Kuzmanović, Mladen. „Ernest Fišer, Macbeth na fajruntu, Sabrane i nove kajkavske pjesme, *1978. - 2013.*" https://www.matica.hr/knjige/macbeth-na-fajruntu-1041

Maltar, Zdenka. *Tebi, Erato,* N. Marof, 2012.

Oraić-Tolić, Dubravka. *Književnost i sudbina*, Zagreb, 1995.

Radaković, Borivoj. **„**Moj jezik zove se kajkavski", *Bulevar,* intervju, 14. 06. 2002., https://govori.tripod.com/kajkavski_jezik.htm

Ribić, Tomislav. *Američki sen,* Varaždinske Toplice 2002.

Seleš, Zdravko. *Kajkavski gartlic Božice Jelušić, Kaj,* 54 (2021), 3-4; https://hrcak.srce.hr/file/396781

Seleš, Zdravko. *Kajkavska poetska meštrija Božice Jelušić*, Podravski zbornik, 26/27, 2000.; (PDF) Kajkavska poetska meštrija Božice Jelušić

Skok, Joža. O identitetu i modernitetu kajkavske lirike Zvonka Kovača. (V. izbor pjesama Z. Kovača, str. 10 - 19). *Kaj*, 31 (1998) 3-4, 3-9

Varjačić, Marijan. "Čudo jezika : Glosa uz kajkavsku liriku Ernesta Fišera", *Kaj*, 56 (2023), 3-4, 3-11, https://hrcak.srce.hr/315247/; usp. *Kolo* 3/2023

Varjačić, Marijan. „Kajkavski svjetogled Božice Jelušić: Pjesništvo kao ingeniozno sjećanje", *Kaj*, 52 (2019), 5-6, 17 – 30; https://hrcak.srce.hr/file/340663

THE "KAJOM"[1] OF THE HOMELAND WAR

The Kajkavian Production of the KAJ Periodical in the Thematic and Timeline Context of Homeland Wartime Reality

By Emilija Kovač, Čakovec

Summary

The goal of the article is to research the Kaj journal's profiling during the Homeland War since the reality of the times put forward specific priority tasks in respect to overall proceedings. The subject of war and contextual social issues is intense and comprehensive. Preoccupation with it goes beyond the official war duration time (1991 – 1995), and so the work deals with immediate post-war production, indicating certain continuity in the Kajkavian literature corpus, especially that of poetry.

Due to the fact that Kaj with its mere existence permanently reviews the „strong" language system (standard language) by affirming its „weak" elements (substandard), the war situation brings only a nominal difference: created with the idea-mission to defend the weaker/Second, i.e. the Kajkavian Croatian identity sequence, the defence subject in the new context is the overall national complex as the weaker one. In the works of the analysed authors who are acting outside the Kajkavian language boundaries, the continuity of ideas and functioning is articulate – insistence on the darkness metaphor, "kmica, tmica", night… not only as the mark of the moment in time, but as the dominant characteristic of Kajkavian poetry; the modernist as well as (post)modernist creative practice.

Key words: intertextuality; Kajkavian dialect; „kajom "; postmodernity; traditionalism; war writing

[1] *Kajom* = measure unit for the Kajkavian element presence (according to: Božica Pažur, *Divina* in *Manutekstura*, Zagreb, 2006)

POLUSTOLJETNA POVIJEST: *AZ,BUKI VJEDI… GLAGOLJA ROČ*

(monografija Katedre Čakavskog sabora Roč)

Elena Grah Ciliga, Buzet

U svom „gradiću sunca, slobodnih ptica i ljudi dobre volje“, u predvečerje 4. srpnja 2024. godine, Katedra Čakavskog sabora Roč predstavila je monografiju kojom je obilježila i zaokružila veliki jubilej – 50. godišnjicu djelovanja udruge. Knjigu su predstavili autorica Mirjana Pavletić, urednik Vladimir Pernić, grafički urednik David Ivić, Ana Pernić i Elena Grah Ciliga.

Monografija ročke Katedre donosi pregled ostvarenih rezultata koji su od nemjerljivog značaja za ročki kraj i cijelu zajednicu, djelo je to koje je spoj znanja, mudrosti i iskustva, koje su pripremili, uredili i oblikovali umjetnici riječi i kreativni vizionari čvrsto utkani u sadržaj koji knjiga donosi, koji su „živjeli“ Katedru. Kada monografiju pripremaju umjetnici riječi i kada je to monografija u kojoj oni predstavljaju sadržaj koji je dio njihove biti, sadržaj s kojim su bili isprepleteni, tada dobijemo knjigu koja ima dušu, iz koje progovara riječ i duh vizionara koji su entuzijazmom i srcem stvarali polustoljetnu povijest koju knjiga donosi.

Monografija nosi naslov „Az,buki vjedi… glagolja Roč“. Samim odabirom naslova metaforički i simbolično autorica, aktualna predsjednica ročke Katedre, Mirjana Pavletić naglasila je osnovnu nit na kojoj je ročka Katedra tkala svoju povijest od početaka – a to su glagoljica i glagoljaštvo.

Riječ je o reprezentativnom izdanju koje privlači pozornost već svojim grafičkim oblikovanjem, skladom fotografije i teksta. 376 stranica monografije opremljeno je s više od 600 fotografija na kojima se isprepleću i spajaju prošlost i suvremenost i time nam istovremeno s tekstom kazuju svoju priču. Tiskana je u tiskari Grafomark u Zagrebu, a na naslovnici ima detalj freske iz crkvice Sv. Roka – Apostola Filipa.

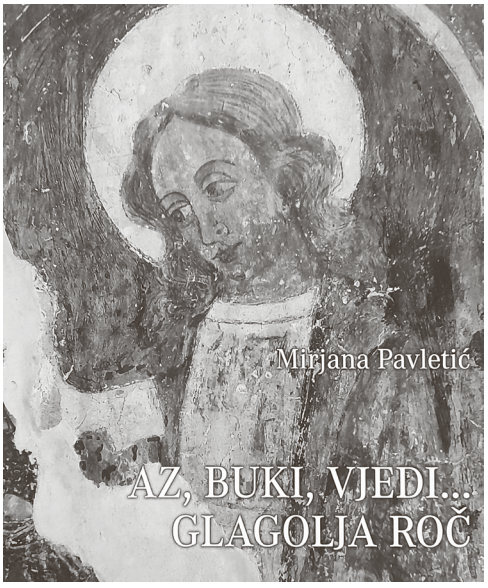

Naslovnica ročke monografije, autorica: Mirjana Pavletić

Sadržaj monografije podijeljen je u tridesetak poglavlja raspoređenih u devet dijelova/cjelina. Ono što treba prvo izdvojiti vezano uz knjigu i način oblikovanja sadržaja jest to da svako poglavlje započinje lirski - pjesmom koja nas tematski, metaforički i simbolično priprema i uvodi u tekst koji slijedi. Svaka ta uvodna pjesma (moto) koja nas uzvišenim poetskim izričajem uvodi u sadržaj, čini se poput male himne koja svečano slavi sadržaj koji nam slijedi. Tako poglavlja započinju pjesmama Vladimira Pernića, Zvana Črnje, Vladimira Nazora, Miroslava Sinčića, Jakše Fiamenga, Tomislava Milohanića Slavića, a jedno poglavlje najavljuju i dvije narodne pjesme.

Na samom početku, u poglavlju pod zajedničkim naslovom „Zlatna kruna nad ročkom Katedrom", nalaze se dva uvodna teksta: *Riječ urednika* Vladimira Pernića i *Uvod* autorice Mirjane Pavletić. Nakon uvodnih riječi autorice i urednika monografiju otvara cjelina koja nosi naslov kao i sama monografija: *Az,buki vjedi… glagolja Roč.*

U prvih dvadesetak stranica knjiga nas smješta u vrijeme i prostor, monografija započinje tekstovima koji donose kratku povijest Roča i Huma, govore o glagoljici, glagoljaštvu u Istri s naglaskom na ročko-humski glagoljaški krug. Donosi nam popis najznačajnijih sakralnih knjiga pisanih glagoljicom, a koje su vezane uz Roč i Hum, osnovne informacije o njima te popis glagoljskih natpisa u Roču i popis glagoljskih natpisa u Humu, s osnovnim informacijama o njima.

Zanimljiv je u knjizi i odabir naslova pojedinih cjelina. Simboličnim naslovom pod nazivom *Iskoni bê slovo*, riječima Ivanova evanđelja, započinje u knjizi cjelina koja govori o izvorima, počecima Katedre donoseći i pisani trag, dokumentaciju na kojoj se temelji rad Katedre.

Prvo poglavlje u ovoj cjelini govori o počecima Čakavskog sabora, krovne udruge svih katedri nakon kojeg slijedi poglavlje *Najmanji grad na svijetu* o pokrenutoj inicijativi obnove i revitalizacije Huma koju je zagovarao glavni tajnik Čakavskog sabora Zvane Črnja. Tekst tako donosi i detalje svečanosti upriličene 4. lipnja 1972. godine održane u Humu, na kojoj je Hum službeno prozvan „najmanjim gradom na svijetu", kada je Hum dobio slogan koji ga je brendirao u narednom razdoblju i koji ga prati do danas. Vrijednost i bogatstvo monografije jesu upravo detalji, poput navedenog, a koji trajno svjedoče o presudnom trenutku značajnom za cijelu sredinu, detalji koji ostaju zabilježeni na jednom mjestu i dodatno su obogaćeni fotografijama koje kao svjedočanstvo vremena skladno zaokružuju sadržaj poput ranije spomenute slike Huma iz davne 1972. godine.

Iz teksta posvećenog osnutku Odbora za revitalizaciju Huma – kao posebnost može se izdvojiti cjeloviti tekst *Prijedloga programa revitalizacije Huma koji je usvojio ovaj Odbor 1972. godine*. Nadalje, saznajemo i o potrebi osnivanja užeg Pododbora za obnovu Huma koji je bio sastavljen od ljudi koji su radili na ovom prostoru.

Katedra Čakavskog sabora Roč svoju je djelatnost započela aktivnostima i programom obnove Huma te organizacijom Ročkog glagoljaškog bijenala; tako sljedeći tekst u poglavlju *Čuvarica kulturnih i tradicijskih vrijednosti* donosi kratak presjek svih aktivnosti ročke Katedre od početaka do danas.

Izraz koji je odabran kao naslov nove cjeline ponovo govori sam za sebe: *I tako storeno bê*. Završna formula srednjovjekovnih tekstova odabrana kao naslov cjeline simbolično naglašava i podcrtava veličinu svakog od realiziranih projekata Katedre. Ova cjelina u knjizi govori o rezultatima i programima realiziranim u organizaciji ročke Katedre, najveća je cjelina u knjizi – na 170 stranica – gotovo polovici knjige prikazuje realizirane projekte, aktivnosti, programe Katedre tijekom proteklih pola stoljeća. O veličini realiziranih projekata nije potrebno govoriti. Dovoljno je samo nanizati rezultate, a kojima je posvećeno zasebno poglavlje, ponekom i više tekstova. Unutar cjeline *I tako storeno bê* predstavljeno je petnaest ključnih projekata Katedre iza kojih stoji kontinuitet provođenja i realizacije.

U cjelini se nalaze sljedeća poglavlja: *Tom malom gradiću u pohode dođi* (posvećeno obnovi i revitalizaciji Huma), *Od slova do grada* (posvećeno Aleji glagoljaša uz opis svakog obilježja donosi zanimljive fotografije bilo iz faza gradnje ili svečanosti njihova otkrivanja, kao i nacrte, skice i fotografije maketa pojedinih

S predstavljanja monografije; autorica M. Pavletić – u sredini

obilježja). Slijede: poglavlje posvećeno Ročkom glagoljaškom bijenalu, *Va našin Humi naš samanj* (poglavlje posvećeno Danu Huma), poglavlje koje donosi ceremonijal svečanog otvaranja gradskih vrata Huma te poglavlje koji predstavlja sadržaj izbora humskog župana *na leto dan* (tekst donosi i popis svih župana Huma od 1977. do danas kao i scenarije prvog obnovljenog izbora župana Huma iz 1977. te iz 1998.). *Cviće mi polje pokrilo* naslov je poglavlja posvećenog Smotri narodne glazbe i plesa Buzeštine, a *Eliksir don Vidaua, gospodina v Humi* poglavlja posvećenog biski. Posebno poglavlje govori o obnovi Roča. Poglavlje pod nazivom *Prijatelji Roča Roču na dar* posvećeno je projektu pokretanja udruge „Prijatelji Roča" koja je djelovala od 1994. do 2001 godine donosi i popis umjetničke produkcije realizirane kroz osam susreta/simpozija zahvaljujući kojima je Roč postao svojevrsna galerija na otvorenom.

Osim umjetnina koje su oplemenile eksterijer Roča, manje umjetnine našle su svoje mjesto u Galeriji „Ronz" kojoj je posvećen sljedeći tekst (*Ročka čuvarica umjetnina*), a koji donosi i popis cijelog fundusa te galerije.

Poglavlje *Vita, vita, glagolita* posvećeno je projektu glagoljske tiskare i izrade replike Gutenbergova tiskarskog stroja te svim aktivnostima koje je ovaj projekt iznjedrio dalje, a to su dokumentarni film i knjiga „Bela karta – črno slovo" te „memorabilije", promotivni materijali i suveniri kojima je autor Frane Paro.

Katedra Čakavskog sabora Roč bila je organizator i pokretač manifestacija kojima se promovirala glazba i glazbala, tako slijede tekstovi: *Bajsi po Istri* (u Buzetu, Humu, Draguću) posvećen susretu svirača bajsa i pratećih instrumenata,

Z vijulini sopu muškardini koji govori o susretu svirača violina i pratećih glazbala te poglavlje *Puli ugnjišći v Roče* posvećeno istoimenoj manifestaciji.

Cjelina *I tako storeno bê* završava poglavljima *Godine, desetljeća, stoljeća* (u kojem je predstavljeno osam obljetnica koje je obilježila Katedra Čakavskog sabora Roč - od 500. obljetnice hrvatskog prvotiska Misala po zakonu rimskoga dvora, 1100. obljetnice Metodijeve smrti, i dr.) i tekstom *U dobrom društvu* posvećenom ustanovama i udrugama s kojima je ročka Katedra usko surađivala i realizirala brojne programe (Željezničarsko kulturno-umjetničkom društvu „Renato Pernić" Roč, Katedri Čakavskog sabora Buzet, Kajkavskom spravišču Zagreb te ročkom Područnom odjelu Osnovne škole „Vazmoslav Gržalja" Buzet, a koja je rezultirala utemeljenjem Male glagoljske akademije Juri Žakan Roč).

Slijedi cjelina *Štampa naša gori gre* posvećena izdavačkoj djelatnosti ročke Katedre. U toj je cjelini predstavljeno osamnaest knjiga i publikacija kojima je Katedra Čakavskog sabora Roč bila izdavač ili suizdavač, te jedan film.

Dvama kapitalnim izdanjima Katedre, koje zaista možemo smatrati draguljima na Katedrinoj zlatnoj kruni, posvećena je posebna cjelina. Cjelina *Dva misala – dva kapitalna izdanja* ima dva poglavlja: poglavlje o luksuznom faksimilnom izdanju Misala kneza Novaka iz 1368. i poglavlje o luksuznom faksimilnom izdanju Misala po zakonu rimskoga dvora iz 1483. godine.

Osnovne podatke o povijesti Katedre saznali smo već u cjelini *Iskoni bê slovo*. Nova cjelina *Leto do leta, pol stoletja*, cjelina je koju otvara lenta vremena s ključnim projektima Katedre, a donosi nam detaljnu kronologiju svih aktivnosti Katedre od početaka (1973.), s osvrtom na 1968. i 1972. godinu, do 2023.

Posljednja cjelina u monografiji *Dobri muži i žene, prijatelji humski i ročki* donosi biografije, kako ih je autorica nazvala, *zaslužnika*: akademika Zvana Črnje, akademika Josipa Bratulića, akademika Želimira Janeša, akademika Branka Fučića te profesora Frane Para.

Slijede biografije predsjednika Katedre: Josipa Cerovca, Mirjane Pavletić i Vladimira Pernića, popisi članova: Odbora za obnovu Huma, Pododbora za obnovu Huma te vanjskih suradnika, prijatelja i počasnih članova, popis članova Katedre, Udruge Prijatelja Roča, aktivista, volontera i donatora, popis udruga, društava, institucija, donatora i medija.

Posljednje poglavlje *Iz medija* donosi fotografije pedesetak novinskih isječaka kojima je bilo praćeno djelovanje ročke Katedre. Monografiju zaključuju sažetak (na hrvatskom, engleskom i talijanskom jeziku), popis izvora informacija te zahvala.

Iščitavajući monografiju i promatrajući slike koje nas vraćaju u prošlost zaista se nevjerojatnim čini koliko je djelovanje ročke Katedre promijenilo sliku Roča i Huma te koliko pojedinci, vizionari i lučonoše mogu napraviti za svoju zajednicu.

Danas govoriti o zavičajnosti, važnosti baštine, čuvanju običaja i tradicije, revitalizaciji povijesnih jezgri, obnovi spomenika – možda nije novina, no – imati viziju i uspješno je graditi u jednoj maloj sredini tijekom pola stoljeća te dosegnuti rezultate koje imamo danas – zaista zaslužuje zlatnu krunu koju je ovom monografijom dobila ročka Katedra.

To detaljno i sveobuhvatno djelo trajno je svjedočanstvo velikih rezultata ročke Katedre. Prikaz je povijesti Katedre i njezinih brojnih postignuća, sinteza svega učinjenog u organizaciji i pod kapom Katedre Čakavskog sabora Roč, ali i čuvar sjećanja na sve one pojedince koji su za takve rezultate zaslužni.

Monografija nadilazi samu povijest jedne udruge. Ovo nije samo monografija ročke udruge već djelo koje prikazuje kulturnu povijest cijele zajednice Roštine i Humštine, kulturnu povijest ovoga kraja koju bi trebao poznavati i s kojom bi se trebao ponositi svaki njezin žitelj.

Realizaciju još jednog velikog i zahtjevnog projekta Katedre Čakavskog sabora Roč najbolje zaključuju riječi i izrazi koje su u oblikovanju monografije, ne bez razloga, simbolično odabrali autorica i urednik:

„Az, buki vjedi… glagolja Roč - I tako storeno bê".

IMA MORA, NEMA MORA

*Judita Kovač, Kandern (Njemačka)**

Sjeverno more ili Njemačko more rubno, jedino pravo europsko more, a u trenutku našeg dolaska na njegovu obalu – nije ga bilo. Vrijeme je oseke i voda se neće vratiti još kojih šest i pol sati. Tako će biti i idućih nekoliko dana: svaki put kad dođemo na obalu, bit će vrijeme oseke i pronaći ćemo samo blatni plićak. Kad to dugo očekivano more konačno dođe, hladno je. Hladno je i kopno: nalazimo se usred zone niskoga tlaka zraka zvane Luciano, jesen već počinje, sredina je kolovoza. Dan kasnije Luciano će proizvesti pijavicu koja će u obliku tornada opustošiti istočnofrizijski Berumerfehn kod Auricha, u našoj neposrednoj blizini. U Nordenu, tako se službeno zove grad u kojem, na proputovanju po njemačkoj sjeverozapadnoj obali, ostajemo tri dana, najprije kupujemo odjeću otpornu na kišu i vjetar.

Smješteni smo u hotelu, gdje svaki dan i večeramo. Konobarica je Švabica (Njemica iz Švapske, pokrajine na jugu Njemačke) i sa svojih četvero djece ovdje živi već dvanaest godina. Konobar iz Dortmunda, koji je došao tek prije sedam tjedana, kaže da vrijeme i nije loše. Savjetuju nam da svakako pozatvaramo prozore jer dolazi nevrijeme, pa bi mogle u sobe ući muhe, kojih se kasnije ne bismo mogli riješiti. U Nordenu na putu za Muzej istočnofrizijskog čaja, prolazimo uz raskošnu vijećnicu pored koje je, u još ljepšoj zgradi, smještena općina Menonita.

* U ovom dvobroju, u prvom nastavku, objavljujemo nagrađene radove sa 17. Hrvatskog književnog putopisa i istoimenog natječaja, koji su (tradicionalno, u sklopu Dana Franje Horvata Kiša) 2023. raspisali Kajkavsko spravišče iz Zagreba, te UKS *Franjo Horvat Kiš* iz Lobora i Općina Lobor. Prema izboru stručnoga suda (tada u sastavu – dr. sc. Ivo Kalinski, predsjednik, dr. sc. Emilija Kovač, dr. sc. Božica Pažur i Darko Raškaj, pjesnik) putopisi su to vrsnih autora i autorica: Judite Kovač, Igora Šipića, Tomislava Šovagovića, Božice Jelušić, Tomislava Marijana Bilosnića, Zdenke Maltar i Nade Vukašinović. Objavljujemo i osvrt Emilije Kovač, voditeljice putopisnoga programa Kajkavskoga spravišča, na putopise prvih troje nagrađenika prema ocjeni stručnoga povjerenstva. *(Op. ur.)*

Radi se o kršćanskoj vjerskoj sljedbi nastaloj u 16. stoljeću koja je poznata po strogo pacifističkim stavovima, za koju „rat i razaranje nemaju opravdanja ni pod kakvim okolnostima". Većina sjevernonjemačkih Menonita jesu Nijemci iz Rusije – ali, to je duga priča.

Recimo koju o istočnim Frizima, kad se već nalazimo u istočnoj Friziji. Oni su oduvijek voljeli čaj. Nekad je poboljšavao močvarnu meku vodu za piće, a bio je, iz istih razloga, i dobra topla zamjena za pivo. Istočnofrizijski crni čaj mješavina je različitih crnih čajeva, čak do dvadeset vrsta, bez dodatnih ili umjetnih okusa. Pravi istočnofrizijski čaj samo je onaj u kojem su različiti crni čajevi miješani u istočnoj Friziji. Ljubav prema čaju rezultirala je čajnom ceremonijom Teetied, za koju je potrebno vrijeme, ali je vrijedi doživjeti i ponavljati. Cijeli proces ide ovako: najprije prokuhajte meku vodu i ulijte je u prethodno zagrijani, lijepo oslikani čajnik, u kojem čeka nekoliko žličica pravog istočnofrizijskog čaja – koliko šalica vode, toliko žličica čaja te još jedna, za čajnik. Nakon dvije, tri minute, komadić šećera Kluntje malim hvataljkama smjestite u sredinu lijepo oslikane porculanske šalice, koja je previše mala za velike nordijske ruke. Kada u nju ulijete vrući čaj, santa šećera tiho pucketa, a za još malo čarolije, napitku dodajte oblake bež boje, Wolkjes, koji se prave od vrhnja. Oni stvaraju zabavne ukrase koji plivaju površinom. Ali čekajte, ostanite mirni i ne miješajte masu. Sačuvajte u svemiru male šalice tri svijeta čaja: kremasti, gorki i sladak, na kraju. I pazite! För Oostfreesen – of Mann of Froo – dree Koppkes Tee, de hören daarto: za istočnog Frižanina - bilo muškarca, bilo ženu – idu tri šalice čaja. Pa zato, samo polako, tri šalice su istočnofrizijski zakon: popiti manje od toga je nepristojno. Žličica ne služi za miješanje, nego njenim polaganjem u šalicu možete pokazati kad vam je čaja stvarno dosta. Kako se čaj ne bi ohladio i prebrzo popio, čajnik postavite na mjedeni grijač orijentalnog izgleda, u kojem gori lučica. Čaj se poslužuje u tri popodne, ali i u jedanaest ujutro, a ponekad i u devet navečer... ili bilo kad, kad dođu gosti. Simpatično, zar ne?

U Muzeju čaja prikazane su i različite druge ceremonije pripravljanja čaja po ostalom svijetu. Tako se, primjerice, u Rusiji crnom čaju dodaje limun, u Maroku zelenom čaju menta, a u Tajvanu se Oolong čaj više puta nadolijeva i ispija satima. Na izložbi nalazimo čajnik kakav imamo kod kuće, Utah Teapot, čiji je dizajn nastao trodimenzionalnom kompjutorskom animacijom 1975. Nalazimo i dizajn „biblijskih" bijelo-plavih pločica, kojima smo u našoj kupaonici prekrili stare. I vrata naše kuće u južnoj Njemačkoj također su iz Frizije. Bivša vlasnica, koja ih je dala ugraditi na švarcvaldskoj kući, ima vikendicu na frizijskom otoku Föhr. Pa mi smo skoro polu-Frizi!

Hodamo po obali, močvarna je i hladna, puše vjetar. Kombinacija soli i joda dobro miriše, a već su Rimljani znali da neptunis omnia sanat, tj. more liječi sve.

Od vjetra, zraka i vode oživljavaju žlijezde, a more u sitnim kapljicama dopire do svake kožne pore. Nakon tog napora u Dormunu uživamo u čaju i domaćoj hrani: mliječnoj riži s cimetom, Rote Grütze (pasirano crveno voće) i komadu torte s vrhnjem. U Greetsielu, šesto godina starom gradiću u kojem je vrijeme stalo, kupujemo poklone, uglavnom čaj. Prije no što ćemo jednu noć prespavati u Bremenu, pristajemo još i u Jeveru, gdje kupujemo mjedeni grijač za čajnik. Na putu nas prelijeće borbeni zrakoplov iz vojne baze NATO-a u Wittmundu: u toku je evakuacija Afganistana. Zrakoplov je toliko glasan da nam uši otupljuju, a zemlja se trese. Pristajemo u Wilhelmshavenu i u Dangastu na Jadebusenu, velikom morskom zaljevu, morskom lječilištu i sjedištu kolonije umjetnika, slikara i pisaca, izuzetno popularnom početkom prošlog stoljeća. Ovdje je nasip niži jer je zaljev zatvoreniji pa mi se i more čini manje opasnim. Program za turiste u Dangastu je bogat. Početkom ovog stoljeća neki ljudi bježali su od talibana, a drugi od svakodnevice pa idu na odmor s tečajevem slikanja i pisanja u Dangast.

Bremen me oduševio, možda jednostavno zbog toga što nisam ništa očekivala. U hotelskom lancu, gdje ostajemo jednu noć, na žalost, ne nudi se Ostfriesentee već samo English Breakfast. Posebno je dojmljiv bajkovit kvart Schnoor. Prije nego što trajektom prijeđemo preko Elbe, pristajemo na plaži zvanoj Döse kod Cuxhavena. Ovdje je pijesak drugačiji, a i more izgleda ljepše. Možda jer su plaže nasipane, možda jer sunce izlazi iza oblaka? Možda jer posuđujemo Strandkorb, koš za plažu u obliku školjke, koji se zadnjom stranom okrene prema vjetru da se unutra na jastucima može na miru čitati? Nakon vožnje trajektom žurimo na sljedeću plažu, Böhl kod St. Peter-Ordinga, morsko sumporno lječilište. Mora opet nema, tako da je i igralište na plaži na suhom, dok je za vrijeme plime potopljeno. Husum nas oduševljava lukom i šarenim kućicama, iako je u Njemačkoj poznat kao „sivi grad", prema Theodoru Stormu, pjesniku iz Husuma, koji ga je opjevao.

Sljedeća destinacija, gdje ostajemo nekoliko dana, zove se Nordstrand. Ime znači sjeverna plaža, a zapravo se radi o ostatku otoka Stranda, koji je u 14. i 17. stoljeću rascijepan olujnim plimama. Otok je naknadno zaštićen nasipom, tako da umjetno nasipana plaža graniči sa zelenom livadom. Razgovaramo s još jednom Švabicom, koja dolazi iz istoga grada kao i moj Švabo. Ona već četrdeset godina dolazi ovamo. Iako ne razumijem kako netko može dolaziti uvijek na isto mjesto za odmor, razumijem zašto je odabrala ovo: na Nordstrandu svijet je u redu, nema turista, ljudi su opušteni i sve je nekako ležerno. U keramičkoj radionici uz koju je vezana mala galerija čuju se zvukovi gitare koji me podsjećaju na bretonsku melodiju, onu koju sam čula prije devet godina u dućanu sa suvenirima u blizini Mont-Saint-Michelea. Trio Dragseth iz Husuma pjeva Herbst auf der ganzen Linie. Tekst je napisao Erich Kästner, a ja volim Kästnera. Kupujemo sat s brojevima na frizijskom: een , twee , dree… Prodavačica kaže: „Doma učimo frizijski,

ostalo učimo vani". I ona je fering, frizijski jezik s otoka Föhr, naučila od bake. Pitamo je kojim je jezikom razgovarala s gospođom ispred nas. "Nordstrander", kaže ona. „Ovdje svako selo ima drugi dijalekt". Ručamo u njemačkom restoranu, kamo odlaze samo mještani. Ako u Njemačkoj hoćete dobro jesti, idite u njemački restoran u koji ne ulaze turisti.

Zadnjih šest dana putovanja provodimo s prijateljima na otoku Syltu, na krajnjem sjeveru. Oni svake godine dolaze ovamo. Slično kao svugdje do sad, ovdje ima mnogo programa za turiste – od vođene šetnje u plićak za vrijeme oseke i mladog mjeseca, preko joge na plaži, do zoološkog vrta i muzeja s temom plime i oseke. U muzejskoj kući nekadašnjeg kapetana, gdje će se naši prijatelji-suputnici godinu dana kasnije vjenčati, prikazana je svakodnevica života na Syltu. Prozor kuće iznad pisaćeg stola gleda na more, koje ovdje, na otoku, s morske strane osekom ne odlazi u nedostižnu beskonačnost.

Silke von Bremen u vodiču Gebrauchsanweisung für Sylt prikazuju situaciju tijekom turističke sezone sredinom prošlog stoljeća. Djeca su morala iseliti iz dječje sobe koja bi se dala gostima pa su cijelo ljeto bili stranci u vlastitom domu, bez slobodnog vikenda jer je subotom (i danas) smjena gostiju. Kvadratni metar stambenog prostora na Syltu košta 35 000 € pa nije čudo da ta djeca danas, kad su odrasli ljudi s obiteljima, te kuće prodaju jer ne mogu isplatiti jedni druge i biti vlasnici cijelog prostora. Devedeset posto današnjih kupaca nisu sa Sylta: mladi, koji bi se angažirali za otok, u poslovno i slobodno vrijeme, odlaze. Silke von Bremen navodi predviđanje da će za trideset godina na Syltu stanovati samo 15 000 stalnih stanovnika. Teško je i onima kojima treba stan jer rade na otoku ili se hoće vratiti: stanarine su neplative, a stanovi se dugotrajno ne iznajmljuju. Tako su nikle stan-garaže, tj. sobice za iznajmljivanje u potkrovlju ili „stanovi u suterenu", koji su zapravo vlažni podrumi. I mi živimo u kulisi za turiste – iza grmova krumpirove ruže u ultramodernoj kući, u kojoj je nekoliko soba smješteno ispod zemlje, s umjetno osvijetljenim šahtovima umjesto prozora.

Naravno da se ovdje sve plaća. Taksa za plažu, parking, dnevna karta za otočni lakat List na krajnjem sjeveru otoka. Jedan dan međunarodnim trajektom putujemo na danski otok Rømø pa uz kartu dobivamo naljepnicu za auto i kupon za tabak, za kupnju jedne kutije cigareta bez carine.

Danska otočna obala je drugačija: ovdje možemo parkirati na plaži, pijesak je prirodan, nasipa nema. Rømø se širi, dok se Sylt sužava. Njemački su znanstvenici istraživali pijesak i zaključili da materijal koji se vjetrovima i djelovanjem mora odnosi sa Sylta i onaj koji se, zbog tih gubitaka, nanosi na nj nije isti. Godišnje Njemačka plaća skoro 15 milijuna eura za preko dva milijuna kubika nanosa pijeska, nakon svake zime, kako Sylt ne bi nestao.

Razmišljam o Sjevernom moru... Iako mi to nitko ne može potvrditi, objaš-

njavam si da na njemačkom zato postoje dvije riječi za more: das Meer i die See. Dok je das Meer za mene ono more koje poznajemo, prozirno i plavo, die See je ovo more s pijeskom, ovo sivo more, ovo koje dolazi i odlazi i ostavlja ogromnu aromaterapeutsku šetnicu. Ali nije sve do mora, ljudi su ugodni, ceremonija čaja simpatična, hrana dobra i pogledi lijepi. Tako, da me netko pita hoćemo li opet tamo, rekla bih: može! Ali ne na Sylt. I ne baš za vrijeme ljeta – jer to more nije more. Malo ga ima, malo ga nema.

(Prva nagrada stručnoga suda za književni putopis)

U POTRAZI ZA STRIDONOM

Igor Šipić, Split

Putujem na Pulske dane eseja. Još od vremena gimnazijske francuske književnosti zavolio sam taj književni žanr, nekako, obnavlja moje stanice zapele u gradskom autobusu, čini me slobodnim, neovisnim, lutalicom svevremenim, spremnim na iznenađenja, ugode i razočaranja. Ovaj put, nadam se, neće ih biti, višesatno putovanje do Pule osvježit ću stankom, mojim prvim posjetom Motovunu, drevnoj *Montoni*, „gradu u gori". Tisuće godina nikad nikamo ne odlaze, naviknute na samoću, sljubljene sa svojom zemljom, samoopstojne i samodopadne, uče druge da dolaze k njima. Za mojih putovanja Istrom ta neopisiva kompozicija povijesti uvijek je ostajala po strani. Nije u pitanju nepravda, nešto je drugo stalno bilo brže: vozilo, katamaran, godine, vrijeme...

Nije jednostavno do Motovuna, kao u svaku intimu, i ovdje moraš duboko zagrepsti. Jednom sam tražio vezu iz Ližnjana i Pule i istom odustao. Bez osobnog automobila pouzdati se u javni prijevoz veliki je rizik. Nije na čast turizmu, ali valjda se danas tako brane endemi, udaljiš ih od očiju javnosti, očuvaš identitet i zamisliš tu čarobnu noć birokracije. Nezamisliva carstva leže iza crnog vela sve dok ne raskriješ to lice šume i shvatiš da nisi izgubljen. Pred tobom se odjednom ukaže predmnijevani ocrt plana Stvoritelja: tako će izgledati Eden, prvi pjesnik skladat će *Pjesmu nad pjesmama* na ramenima vinogorja, maslinici će podržavati Gilgameša.

Ne, to ne mogu iz automobila u pokretu, gasim motor i izlazim. *Foto point*, piše na informativnoj ploči uz cestu, ali ja hoću potpunu, kompetentnu slobodu, ne mogu pisati esej obuzdan tuđom brigom. Okruženje je očaravajuće ne samo zato što mislim da sam neki zalutali relikt bajkovitog doba već i stoga što ne prepoznajem lice porote. *Guilty or not guilty*! Ne, nije kriv, Harry Potter je slobodan, nitko nije tako nevin slavom pod oblake. Motovun se doista doimlje gorostasnim, kraljevskim tumulom listopada koji me prati i potiče mir što se spustio među

razbacane brijegove Zrenjštine; povijajući se usjecima maglica, spajaju se u vlasišta crvenkastozlatne i kestenjaste crnogorične šume. Ovdje su umrle Alpe, zadnji izdisaji preobraziše se u pobriježje, meki trbuh božice, Icom je nazvaše.

Da, predmnijevam, nije sve dopušteno u Edenu, pa me ne čudi što domaće vlasti pozivaju na red i poštivanje. Uredno parkiram na za to propisanom mjestu uzdolja, danas znanog kao Gradiciol, i počinjem se uspinjati Podgrađem. Trodioba uspona posljedica je modernih vremena i zna biti čak i dosadna u prvim metrima. Gotovo je nebitna za antiknost uličica *Grada u gori*. Svjestan sam bedema njihove patološke mirnoće kad svi odu, nikad ne gube volju za životom. Šteta, ne postoje odličja za takav napor. Nema veće nepravde od izgubljenih sati, kad ono osluškuješ korake, a nadaš se prepoznat ćeš u starcu lice djeteta. Nasreću, mali je to gradac, a svu bol suzbija zapadna strana nekadašnje utvrde. Suočiti se s njom znači da moraš ostati pribran i ne dopustiti vizuri da u hrvanju s prirodom otme od tebe slabijeg kako bi još više rasla u očima ljudskosti. Da, o tomu razmišljam na toj „zidini" što je uvijek pravila razliku između Boga vjere i Boga *filozofa*. I, da budem iskren, nisam je pronašao. Ni s ovog mjesta.

Volim slobodu, bez vodiča sam, intuitivan, pa valjda stoga i izbijam na vrsne znamenitosti bisera istarske arhitekture, što može biti dokazom njegove planske gradnje. Ne vidim drugog razloga mom prvom kontaktu na zapadnoj strani zidine. Pogled na nečujnu Mirnu, na motovunsku šumu hrasta, majku imperijalnih mirisa crno-bijelog svijeta tartufa, s Istarskim Toplicama, Zrenjštinom za leđima, ponovno me razuvjerava u slučajnosti teorije sila. „Realni se svijet iscrpljuje u onome što jest, a božanski u onome što jest i što je moguće, a još zbiljski nije" – reći će Ruđer. Bistro-kafe kao da tu ima monopol na duše putnika, pomišljam ispijajući *cappuccino* na otvorenoj terasi trga koji zapravo uvjetuju svojim položajem renesansna Gradska vrata i Gradska loža. Nosi ime Josefa Ressela, izumitelja brodskog vijka i redovitog gosta Motovuna. Eto, ne živjeti, ploviti se mora!

A kad smo već kod te sentence, onda ne bilo kamo već na sjeveroistok, *pod lebićem ol garbinom*, gdje iz obrisa horizonta pokušavam izbistriti zvonik Zrenja, nesuđenog *Stridona*, rodnog mjesta sv. Jerolima; vidljiv je od Oprtlja i Buzeta. Kažu da sreću valja zaslužiti, a ja sam na poklon dobio sjajnu i hrabru Milotićevu knjigu[1] – „*Zrenj i sv. Jeronim*". Otvara nove reperkusije u sporu oko antičke ubikacije *Stridona*. Jednostavno, ne stoji činjenica da nema prapovijesnih gradina na području Zrenja. A i zbog čega uopće toliki lokalpatriotizmi kad danas dostupan Vatikanski tajni arhiv čuva sve ono što nam je prava istina opsjena. Čovjek je progovorio u sporazumijevanju, ne u egoizmu. Uostalom, možda će opet jednom pastir izgubiti kozu, što bi Istri i priličilo, na svjetlo dana izaći *Stridonski spisi*.

[1] I. Milotić, Zrenj i sveti Jeronim, Oprtalj, 2006.

Sve upućuje na Gradinje i Istarske Toplice, za čijim leđima vjerojatno ni golema prapovijesna špilja s napuštenim kamenolomima nije slučajem nazvana *Halleluyah*! „Povijest je ovdje itekako prisutna, ali, nažalost, prikrivena i pritajena... netko je ovaj kraj sasvim opravdano nazvao inspirativnim prostorom.“[2] Hoće li izaći na vidjelo krivotvorine *dalmatinskih* povjesničara i svjesno preinačavanje koncilnih isprava? Da, Dalmatinac sam, i oprosti im Bože, ali pobornik sam *istarske teorije* smještaja *Stridona*. *Arsia* je bila granica, zašto ne Mirna na njenom plovu od Roča do obala Novigrada, starog *Neapolisa*? I baš tu, kod Istarskih Toplica, i izvora sv. Stjepana, postaje idilično utišana. Kakvim me i samoga čini dok razmišljam o neumjerenoj povijesti rodâ u stalnom odlasku i stalnom vraćanju. Hoće li sve završiti kako je i počelo, voćem sa *stabla života* s kojim će muža počastiti njegova žena?

Prolazilo se vjetrometinom Zrenjštine, od zapada k istoku, i s istoka na zapad, rušilo se, a nikad se zaustavili nisu, od Gota do Mletaka, od carstava do monarhija, svatko u svojim kandžama. *Neću ispustiti sumporna vrela svetoga Petra na kojima Karni liječe svrab od kojega su česte i raširene smrtnosti*.[3] Tako je Henrik Paladije u djelu *Historia de Friuli* opisao Istarske Toplice pod liticom, koju narod zove *Gorostasom*, divovskim bezdanom. Osamdesetpet metara ambisa otvorit će se poput knjige i u nju se upisati legendom čedna pastirica i dobra djevojčica Marija pod optužbama za nemoralno odlučivanje. „Ako sam grješnik, pusti me da umrem skočivši u ponor, ako nevina sam, pustite da mi voda teče pod nogama da liječi ljude.“ Skok je preživjela i od tada je to mjesto izvor ljekovite vode. Volim te redovničke metode uljuđivanja barbara.

Kako je mudra ta stijena uz Mirnu, što ju narod nazva *fra Jurom*. Možda sam zato sad ovdje, u gaju zagrobne tišine, na diku crnog zrnja Zavičaja kojemu glagoljaši klicahu kao *Hrvatinu, diki cijele naše Hrvatske*.[4] Kao da munje razotkrivaju istinu u ljudskoj slabosti, gledam u taj pronos motovunske šume i zapisujem poput *Jure*. Misli me stalno vraćaju na sudbinu nesretne djevojke. Stvoritelj se pobrinuo, ljudska smo bića i nismo, mi *sapiensi*, evoluirali, istina, stara *Aquileja*, redovito je udaljena na dan jahanja. Tamo, u smjeru sjeverozapada, vjerojatno je sve zbog sunca.

Kažu, u davnini je do Motovuna dopiralo more. Da, baš tako ćutim ovaj dan, kao veliku lađu u koju je Noa pospremio čitavi živi svijet, a ja mu sad proturječim malim srcem. Osnažje zavičaja pokopalo je mnogo svojih smrtnika. Plaćali su Koloni, daćama i tijelom, padalo je na zemlju crno perje, neki prokletnik dovikivao je iz daljine: *zemljo, tamna i teška, zemljo što čuvaš tamno, teško ćutanje*.[5]

[2] Isto: 2006.
[3] Isto: 2006.
[4] Isto: 2006.
[5] A. G. Matoš, Oko Lobora, 1907.

Nije Matoš daleko od istine, sve je u božanskoj metafizici. Životi ljudi u rukama su najudaljenijih. Ako je nešto oduzeto svijetu onda je to moć nevidljivog. *Oblaci, teški, crni, zabrinuti oblaci. Oblaci kao misli, a pod oblacima i u oblacima gluhonijema, mrtva Ivančica*.[6]

Obrecnem se, terasa kafea vrvi posjetiteljima, jedan smijeh me vrati u stvarnost. Mlada krasotica sva od brončanog sjaja u očima, poput tek pristiglih svježe mirisnih levantinskih mirodija luke Malamocca, širi neku navrlu uzbuđenost, kao da sve u njoj živi s prvim otiscima. Dlijeto obično udari svoj kamen gdje treba; malo je reći da je tada sve napola. Možda su upravo tako Zrenj i Motovun dijelili pogled što bi ugodilo Tommasinijevim tvrdnjama o ostatcima kaštela južno od Zrenja. Novigradski biskup bi barem morao znati pravu istinu o *Stridonu*.

Ljudi to obično vole, crtaju, prekrajaju, osvajaju, ali s granicama se nije igrati. Jerolimov biograf, Dominicus Vallarsius, sve će ih zadužiti zapisom: „*Stridon*, mjesto Jerolimova rođenja, postojao je na onom potezu između Akvileje i Emone prema Julijskim Alpama, na mjestu gdje su se prema staroj podjeli s onim granicama spajale Panonija i Dalmacija, odnosno onaj njezin dio koji se tada nazivao Liburnijom.“ Tko zna, možda bismo trebali do Siwe, Delfa, kako je to nekoć radio Aleksandar... pitati proročicu, što bi o svemu sveta geometrija!?

Utišanost Mirne učini mi se načas nekim pokrivačem doline, tu nešto nužno uvijek propituje prvo sporadično do sebe, širio se čudan osjećaj ritma života. Premda i sâm „pakao“, ni u jednom od Danteovih krugova patnje nije stao; seljaci se vraćaju iz polja, vinogorja i maslinici konačno će predahnuti. Magare je kasalo podnoseći svoj teret. Za njim vlasnik, podiže pogled i prekriži se. Taj prizor bi me možda i vratio u stvarnost, ali ja to više ne želim. Želim umrijeti muški, u mitu trenutka kad smo ustanovili što to postoji među nama ljudima – ljubav, najdublji osjećaj za drugo biće! Uz obalu rijeke ive su tužne, ali se međusobno hrabre.

Pogledom u sunce shvatim, dan je dobrano odmakao. Motovun se ne može istumarati, najradije bih mu naslonio glavu na pupak i usnio. Volim te jastrebovske epizode povijesti i prošlosti iz kojih izbija ta silna rijeka uguranog u prirodne tokove svijesti, sjedinjenost poput poveza čija znatiželja izjeda zavezane oči.

Pogledavam na sat, vrijeme koje sam namijenio zapadu na izmaku je, ustajem i *voltom* (u kojem je konoba *Volat*), stižem na središnji Trg Andrea Antia; nazvan je po renesansnom skladatelju i tiskaru nota iz 15. stoljeća rođenom u Motovunu. Trgom dominiraju barokna crkva sv. Stjepana s tornjem-kulom i Komunalna palača iz 12. stoljeća. Sad još bolje razumijem Milotićev zahtjev za istinom – inspirativnost prostora nije samo umjetnička dekadencija već je i bilo jednog naroda, njegova volja za opstankom, poput skršene debelokožne masline,

[6] Isto: 1907.

kao stari trs kad se drži svoga korijenja. Gdje god da prođeš ovim gradom osjetit ćeš moćnu ruku sebe. Promatram to ovdje na kratkoj udaljenosti od zidina do ovog trga gdje sjedim pod razgranatom krošnjom.

Uz župne crkve znao se saditi crni dud, ali ovdje to nije moguće. Prije svega, nema djece, nemaš komu ocrniti brkove, niť će komu pod nokte crnilo. S druge strane, dud je, kažu, dojilja. Kad ga posjekoše između župne crkve *Stridona* i crkvice, razgranat na obje strane, piše župnik Biago Sterlichio,[7] ispustio je sok nalik mlijeku u tolikom obilju da ga se moglo skupljati u posude. Vidje kako bijela tekućina nalik mlijeku štrca iz njegova posječenoga korijenja. O, da, zaboravih na dud! Za posjeta gradišćanskim Hrvatima Koljnofa, na krajnjem zapadu Mađarske, tijekom predvečernjih šetnji znao sam se vraćati crnih ruku i usana. Od vremena Nádasdyja u tom mjestu snažno raširen biva kult Gospe Loretske, Crne Bogorodice. Uz njenu župnu crkvu, prema jugu, proteže se aleja crnih i bijelih dudova. Sve što sam joj obrao, vratih joj u posvećenoj pjesmi „Put dudova". Jednostavno je, naučiš se nositi s ubojicama prostora, postao sam pjesnik.

Zamišljam, kako je to moglo izgledati, u parapetu Gradskih vrata još su očuvani otvori; panika, vrelo ulje, vrući katran, kamenje, bacani su na neprijatelje. Zidine su podizane s vremenom u dva prstena. Prvi iz 13. i 14. stoljeća opasavao je *Grad u gori*, drugi pak, kasniji, Podgrađe. Svaki sa svojim unutarnjim i vanjskim Vratima. *Koliko li gorostasne volje i napora trebaše za zidanje takvog grada! Kakvi visoki kameniti Babonići se morahu rađati u onoj visini, dignuti među orlušine pokornim kmetskim rukama*.[8]

Prilazim sjeveroistočnom uglu obzide, prostor se širi u mali prostrani „vrt" namijenjen potrebi filmofila Motovunskog filmskog festivala. Ovdje se ne može protratiti vrijeme, zidine tjeraju na meditaciju. „Riječi su precijenjene", napisala je Robyn nakon što je s tri deve i psom prohodala 2700 km Zapadne australske pustinje prije nego će ugledati Indijski ocean. Taj ekstrem otpora na čovjeka civilizacije ovdje je zbijen u jednu opsjenu: odajući tajnu „izgubljenog grada", odagnaje želju za govorom. Jedini resurs Apsoluta je pustinja, sliči mi na čarobnjakovu opservaciju zeca i cilindra. U tom kontekstu riječi jesu precijenjene. I ovaj grad pod oblacima tako su zidali. Penjao sam se i ušao s juga, sad se spuštam i izlazim na sjeveru. *Kalom* ću kraćim dijelom kroz tipičnu muskulaturu Mediterana: kamenom oplošen pločnik, raznovrsna cvijeća i cvjetni aranžmani u većim i manjim pitosima pred vratima kuća, od cikladskih azurnih do vertigo zelenih boja drvena okna. Stješnjenost je tolika da tek mistralima pušta slobodu prolaska sa zapada. Suvenirnica, pristala zavučenoj simpatičnosti, podsjeća na splitski geto i još jedno ljeto za nama. Dopunit ću zbirku gradova na kućnom

[7] Isto: 2006.
[8] Isto: 1907.

frižideru. Osim što privlači, magnet zna biti itekako fotogeničan.

Kojih stotinu metara niže *kala* se širi u lokalnu cestu, vodi zaobilazno do podanka brda. Hodam a proosjet zapada ne popušta. Muči me pitanje: zašto je Nazor odabrao upravo Motovun za pisanje *Velog Jože*? Povjesničari književnosti morat će otrpjeti moj „zapad". Prosto, ne vidim Nazora na istočnoj strani zidine, pod kojom se sada Podgrađem vraćam do automobila. Na istoku Sunce nije više od jajašca u susretu sa sjemenom, sve drugo, porod, rast, Ereb, u rukama je zapada.

Potraga za *Stridonom* potaknula me da silno počnem razmišljati o „iskonskom grijehu". Postati poput Boga, klica je svih budućih grijeha čovječanstva. Globalistička konzumeristička kultura zrela je za veliki *reset*. Evo nas, tu smo, svih osam milijardi, idemo sve iz početka: „U osmi sat dana Adam i Isha (Žena) su došli u intimu... zajedno su se popeli na krevet i ostavili ga četvero." Jack je najprije dobio sestru blizanku, a potom se rodio Ilja. Prvi je ispirao zlato, drugi je gradio brane. Kasnije će ih rušiti i tako prirodi vratiti oteto blago. „Tajno znanje o Adamu povezano je s tajnom Božanske kontrole nad svemirom. Pozvan je sjediniti s ljubavlju stvorenu narav s nestvarnom prirodom, bivajući u jedinstvu i istovjetnosti stjecanje milosti." Prolazi to kroz nas ljude, bibličare, onako, podcijenjeno. Nije li vrijeme revizije *Vulgate*, možda je nešto preskočeno mukom Jerolima, možda nešto pošlo po krivu!?

Na odlasku, neću zapaliti cigaretu, ne pušim od studentskih zagrebačkih dana, no zahvalit ću se Blaženoj Djevici Mariji „od Vratiju". Kaže legenda, pojavila se na stablu na mjestu gdje je tu u istoimenoj crkvi smješten oltar. I moja Gospa Sinjska, sva u bjelini stade nad bedeme, Turci se razbježaše. Za mnom, u nebo se uzdizao toranj Motovuna, siguran znak da pod njim počiva Hava – darovateljica života, majka cijeloga čovječanstva, Pastirica. *Naše žene su žene od ljubavi, i zato naš privatni život ima više poezije*.[9]

Ponovno u automobilu, šutim, ne palim radio, u dvojbi sam, da li uopće krenuti, neka sila vraća me natrag. Startao sam motor i odvezao se u smjeru Pule. Kroz staklo još jednom bacih pogled na Motovun. Najmanje je bitno gdje je *Stridon*! Ipak je to samo riječ. Tako sam se probio do istine, gore, s trona kraljevstva Mauzola.

(Druga nagrada stručnoga suda)

[9] Isto: 1907.

POMFRIT U AMSTERDAMSKOM RITU

Tomislav Šovagović, Zagreb

Amsterdam je golemi red za pomfrit. Tražim slikarstvo u toj kapitalističkoj besmislici, posve suprotnoj od Van Goghovih „Jedača krumpira". Nema mira nakon napornoga dana, umornih, a sretnih lica radničkoga naroda 1885. godine. Nema blagoslovljenoga siromaštva, zadovoljnih pogleda nakon napornoga radnoga dana, obiteljskoga zajedništva koje je veliki umjetnik tražio daleko od svojega doma. Nema osjećaja spokoja uz večernji obrok, ususret žuđenom počinku i nastavku mučnoga ovozemaljskoga ciklusa. Nema svetkovine hrane, brižnosti i dogovora oko sljedećih kućanskih zadaća, nema zadovoljstva malim unatoč nesretnom materijalnom usudu. Nema iskonske petrolejske lampe koja bdije nad malenim stolom okrjepe, žmirkajući kao putokaz naboranim licima, uhvaćenima u rijetkom, a potrebnom predahu. Nema srdačnoga suprugova osmijeha koji pruža praznu šalicu prema životnoj družici, darovateljici kave i mlijeka u prohujalom danu, očišćenom od dokolice i letargije. Nema vremena za depresiju, brzo će novo svitanje i svaka tuga iznova biti tjerana udarcima motike po trajno gladnoj zemlji. Nema ni žive ni mrtve prirode, slikâ na zidovima stopljenih sa životom, sa stvarnosti proživljenoga. Nema djevojčice koja posljednja čeka svoj red za mrvičak krumpira, nakon što se starija čeljad nahrani, prema nenapisanoj obiteljskoj hijerarhiji, odavno stranoj čovjeku koji svijet prilagođava potrebama najmlađih.

Ničeg Van Goghovog nema na ulici, samo pametni telefoni i glupi redovi, *sebići* naslikavanja koji sa žuljevitim rukama nemaju ništa zajedničkoga. Turizam je sav taj grad kanala i crvene četvrti, gdje se legalno gule krumpiri s bedara mladih mulatkinja, uhvaćenih *in flagranti* tik pred spravljanje pirea neznanom strancu, željnom utažiti eurima neodbijenu spolnost. Amsterdam je golemi red za pomfrit, ponavljam, čudeći se mješavini rasa i kultura u uličici koja vodi prema *Fabelu,* glasovitoj pomfritarnici napaćene suvremenosti. Napaćene od pustoga ispunjavanja nametnutih želja. Posve shvaćam slikara odsječenoga uha, jedini

način bio je oglušiti i ne čuti u onostranosti metež zbog kartonske porcije prženih krumpirića, obavijen majonezom tako da se i profesionalni ubojice u „Paklenom šundu" zgražaju nad nizozemskim nazovi specijalitetom. Neće John Travolta zaplesati, neće Samuel L. Jackson citirati psalme u sparnom subotnjem poslijepodnevu, obnevidjet će od dugačka reda koji se pruža preko mosta okomito na tvrtku pokojnoga modnoga stilista Karla Lagerfelda. Koji komad odjeće izabrati za čekanje oguljenih i u fritezi isprženih krumpirića, postoji li kroj idealan za dvosatno stajanje u redu radi obične porcije pomfrita, mijenjaju li oni siromašni Van Goghovi junaci svoj izraz kada ugledaju bogati Amsterdam danas? Kako je davno manualno sirotinjsko jelo danas multikulturalnoga središta Oranja postalo elitističkom zabavom, festivalom brze hrane, posred kanalskoga grada gdje ni ptica nema svoje mjesto sletjeti, u vrevi biciklista, fotografskih aparata i trominutnih čikova nervoze, jer svi bi svoju porciju htjeli sada i odmah. Kojim bojama osim pedeset nijansi sive oblikovati kolorit „čekača krumpira", kako naći osmijeh i idealnu gestikulaciju kod svjetine koja ne zna ni kako zasaditi, polijevati i prirodno dočekati rađanje krumpira? Pamti li tko skupocjenost petrolejske lampe, dječju bojazan da ne proliju dragocjenu tekućinu i ostanu u trajnom mraku, doziranom poput obećane svjetlosti sretnijih jutara. Do svega se dolazilo teže, kako mlađim naraštajima pojasniti snalažljivost otprije dva vijeka, svladavanje zaprjeka neusporedivih s „problemom" kratke mobilne baterije ili čak petominutnoga hodanja do trgovačkoga centra i kioska s preprženim ukrasima.

Amsterdam je limb 21. stoljeća, to beskonačno bludilište na dva kotača, silna, besciljna jurnjava, kupoprodajni ugovori, muzejske čekaonice, jadna Anna Frank i njezina trajno zatvorena kuća, nezaustavljeno nacističko mahnitanje, potkrovlje koje ne sluti u što će se jednom slobodni grad pretvoriti. Pisma koja su omogućila vjeru da jednom, negdje, mora postojati dobar čovjek – onaj kojemu svrha življenja neće postati prodati ili stajati u redu za krumpir. Na stranu fenomenološke analize, kapitalističko ropstvo donijelo je puko čekanje radi zarade (nimalo zabave) i sve što se može naplatiti u Amsterdamu – bit će izmjereno eurima i oduzeto od vašega računa. Čak i zrak miriše na jeftino, izmučeno ulje, zbogom čovječanstvu na putovanju prema gubilištu čistilišta. Zrak miriše na poraz svakog seljačkoga truda, pregaženoga industrijalizacijom, otetom od zemlje. I vjetrenjače se okreću u smjeru pomfrita.

Redovi za upoznavanje povijesti pivarske proizvodnje u *Heinekenu* smiješni su nasuprot krumpirskoj subraći, kronologija obrade hmelja ustupila je mjesto drugačijim slikama današnjice, baš kao i golemi plakati-pozivnice na Vermeerovu izložbu. Nijedna slika prošlosti nije jača od turobnoga prezenta, ma kako se tješili izletnicima uz prljavu vodu amsterdamskih kanala, ili pogledima iz turističkih brodica na drevne kuće koje, priča se, dostižu cijenu od 40 milijuna eura. Sve i

da katarski šeici plate nogometne zvijezde (a plate) za njihovo jedinstveno i precijenjeno umijeće (zanemarimo da je vrijednost mjerljiva potražnjom) svejedno lebde upitnici nad glavama – jesmo li ipak brojčano pretjerali u materijalnom svijetu. I može li kupac bogate, crvenim opekama optočene kuće, mimo reda i rasporeda doći do svoje porcije krumpirića? Ili i on mora poniženo stati kao i svaki drugi dobrostojeći turist i dočekati svojih pet minuta nezasoljene delicije, riskirajući salmonelnu bolest uslijed tone nepodnošljivoga izabranoga preljeva, osunčanoga zloćudnim bakterijama – koje za razliku od čovjeka uvijek imaju dovoljno vremena. Ipak, nevjerojatno je da putnik namjernik nema mjesta sjesti ni na pločnik. Turski bazar usred nizozemskoga šetališta, dječji vašar umotan u raznobojne krpice, bižuterija, pištolji, dresovi, cika i vika, kafići ispunjeni do posljednje stolice, recepcioneri kao u boljim hotelima stavljaju na listu za čekanje, bez ključa ili sobne kartice. Tehnologija je skratila čekanje, čini se, svuda osim u Amsterdamu. Beskonačna poljana „jedača krumpira", skrivena od humanosti.

Misli je nemoguće preusmjeriti i pred Van Goghovim muzejom, redovi i ovdje nadvladavaju želju vidjeti uživo boje nekadašnje stvarnosti. Linijom manjega otpora biram kartaški suvenir, memorijske kartice s motivima glasovitih djela, solnica da u miru doma svoga lakše zasolim i zapaprim ručno nasječeni krumpir, večeru siromašnoga samostalnoga umjetnika, sve začuđenijega pred putopisnom građom sastavljenom od lanaca živih stvorenja, dobrovoljno prisiljenih na čekanje. Pognute glave, kao suncokret uhvaćen u zamku rajnske teglenice, odabirem hodanje kao jedini izraz slobode namrijetoga zatočeništva, pazeći na bicikliste koji su ovdje jedini uvijek u pravu, oslobođeni silaska s ljubimca na semaforu, jurcaju kao da kasne na dogovoreni ljubavni sastanak, koncert, kao da ih druga strana neće čekati ako mrvicu prikoče. Amsterdam je golemi red za pomfrit, iznova podsjećam ogledajući se prema objektima svih fela, zadimljenim montažnim kućicama, štandovima skucanima preko noći, pa koracima iznova do staklenih carstava s vrećom krumpira u izlogu, retro kič koji nikomu nije pretjerano važan, kad sve je špica, važno je biti viđen i pojeden, objavom na društvenim mrežama, dokazano *Made in Netherlands*, kako drugačije, samo da sav taj viralan svijet spozna važnost oguljenoga krumpira, nasmijani konzumenti i njegovo kraljevsko visočanstvo – *potato*. Vjerojatno je problem u meni koji to ne može razumjeti, iščekivanje male i velike porcije obogaćene kućnim preljevom, drvena viljuška s dva oštra zupca koja precizno pogađa rahlo krumpirovo osakaćeno središte, zalogaj u hodu, jer svi smo napravljeni *to go,* da se nikada ne stane i nestane u gužvi vikendaškoga naselja, u kolonama milijuna različitih, a istih. Svijet izjednačenih vrijednosti, onaj u kojemu su crkveni tornjevi i dućani sa seksi igračkama samo kadar vrijedan naplaćene ulaznice, dok jednom, uskoro, na red ne dođe i sam zrak – na naplatu.

Kako uopće naći nadahnuće u bojama istoga, uniformiranoga, nepoderivoga kapitalističkoga (ne)uređenja, u silikonskim grudima, kada većina muškaraca frizurom nalikuje Neymaru, a žene kao Lady Gaga u visokim štiklama na kockastim pločnicima, praćeni pogledima sredovječnih japanskih bračnih parova, onih koji stvarnost mjere u pikselima, a imaju i pravo, osobito ako ništa nije stvarno, neka barem bude ovjekovječeno tiho šumećom kamerom. Još malo i eto sutona nad Amsterdamom, nema vlati trave u ovoj popločanoj džungli, čak su i parkovi asfaltni, u zaustavljenim radovima preusmjerenih tramvajskih linija. Ako se komu učini da je pretjerano, neka ponese pokrivač i nađe jedno slobodno mjesto okruženo zaboravljenom lijanom praiskona, u jednom od tih parkova-gradilišta. U tom i takvom predvečerju nema ptičjega pjeva, samo šuštanje papirića nakon pojedenoga krumpirastoga obroka, odbačene zagorjele korice, miris majoneznoga grada i – laku noć, Amsterdame!

(Treća nagrada stručnoga suda)

HORTUS CROATIAE I DRUGE CVJETNE GREDICE

Božica Jelušić, Đurđevec

Međimurje s pravom nosi svoj gizdavi pridjevak *Hortus Croatia* iliti Cvijetnjak Hrvatske. Smješteno kao svojevrsna *insula,* otok među dvjema rijekama (a ne znaš koja ti draža, Mura ili Drava) obdareno je svim prirodnim darovima, koje jedan kraj može dobiti: vodama, zemljom, travom, šumama, trsjem, zelenilom, zdravim energijama, lijepim i krepkim ljudima i najdirljivijim *harmama*, koje međimursku *popjevku* čine neponovljivom. Ono živi pod kanjurovim krilom, dok prelijeće ovaj veliki letač iz bukove šume do mladoga hrastika, i titra u naletima dežđa koji vabi klena na skok iz zelenoplave vode kod staroga mlina u Žabniku.

Lukovice baroknih tornjeva, rumeni krovovi i municipalne zgrade, ukloplje-ne u kipuće zelenilo, od Domašinca do Martina na Muri, slika su koja se ne može konstruirati na platnu ni na staklu: ona spada u izvorni fundus krajobrazne auten-tičnosti i ljepote. Kad krene simfonija malih i velikih „cinkuša" u doba Angelusa, čovjekova se duša smiri i uroni u tihu kontemplaciju. U oblacima se smiješe naši domaći sveci: sveti Juraj, Rozalija, Josip, Nikola, Rok, Urban. Nije slučajno da je baš „Juraj zeleni" ovdje najomiljeniji svetac. Netko ga je nazvao „basnoslovnim i fantastičnim", što zaista i jest: vitez, junak, kopljanik, donositelj proljetne bujnosti i krepčine, koji će označiti kraj vladavine Zmaja na našem svijetu.

Različita su tumačenja o tome što Juraj probada: mračnu i grješnu čovjekovu podsvijest u kojoj caruje Nečastivi, da bi tako spasio kršćansku Crkvu. Nadalje, kažu, to može biti onaj tamni dio naše naravi, koji nas vazda vuče prema poro-ku i grijehu, što se samo čistom vrlinom pobjeđuje. Treće sam objašnjenje, nešto kompliciranije čula u Gradišću, od jednog doktora-zanesenjaka, koji je sklon jun-govskoj i antropološkoj simbolici. U podzemlju, veli on, caruju tvorbeni elementi, vatra i voda, ključni za stvaranje života. Vatru treba obuzdati, a vodu dovesti na površinu, da bi postala svojinom ljudi, koji potom grade pravu civilizaciju. Stoga je koplje zapravo provodnik, *cijev,* i kad je zmaj „proburažen" i svladan, voda

dolazi, natapa zemlju, omogućava rast i razvoj na površini.

I zaista, tragajući po Međimurju za najljepšim vrtovima, *gartlicima,* ružičnjacima, za najzelenijim oazama gdje drveće, grmovi i cvijeće žive u harmoničnom poretku i slozi, uvijek ćemo nailaziti na tu „jurjevsku komponetntu": vodu, zelenilo, virilni duh, pobjedu nad kaosom, u korist cvjetnosti, lijeposti, ljupkosti. „Lepi moj vrtek ograjen, ves si mi cvetjem zasajen", kako veli stara pjesma, omiljena u Međimurju. I tako pođosmo u potragu, tragom najljepših mirisa, tragom edenske vibracije na međimurskoj karti svijeta.

VALKAJEVI U ŽELEZNOJ GORI: TAJNE ZMAJEVOG VRTA

Železna gora uzdiže se 300 metara iznad Štrigove i okolnog okružja. Pogled s njenih kota seže do Slovenije, Mađarske i Austrije, pa za lijepa vremena, kažu, može se „dobaciti" i do Alpa. Zrači veoma snažnim teluričkim energijama: govori se da u njoj ima željezne rude, da je sastavljena od golemog, veoma tvrdog kamenja i da „leži na vodi". Dakle, zaista je pogodna za stanište mitskog „pozoja", kojemu je po legendi glava ispod crkve sv. Jeronima na brijegu, a rep pod crkvom sv. Magdalene u dolini. I premda Međimurci svoga Pozoja smještaju na još neke lokacije (pa i u sam Čakovec!) čini nam se da je ovaj Pozoj Železnogorski najuvjerljiviji. On ima dobre i loše aspekte: jednom izaziva potres, drugi put brani mjesta od vodene bujice. U svakom slučaju, relikt je prapovijesnog doba, u kome su se formirale životinjske vrste i svijet se dijelio na one koji će dočekati evolucijske preobrazbe i one druge, koji će na pragu „nove Zemlje" jednostavno odustati, poput dinosaura, od kojih mitski zmajevi uglavnom posuđuju oblike. Danas na ljuskavu i zelenilom impregniranu zmajsku kožu podsjećaju vinogradi, uredno posađeni po terasastom nadbrežju, lijepi i dekorativni, rodni, bogati, toliko da će postati glavni „adut" razvojnih planova i kontinentalnog turizma cijele međimurske regije.

S velikim uzbuđenjem kresnusmo u Zmajev vrt, koristeći jutarnji sat, kad se sunce još nije diglo i upeklo po cijeloj pokrajini. Željezna vrata na imanju otvara nam žustra, osunčana gospođa u crnom „topiću" i lanenim bijelim hlačama. Vedar pogled ispod naočala, lijep osmijeh. Želi nam dobrodošlicu. Predstavlja nam se kao Jelena Valkaj, keramičarka, gospodarica ovoga mjesta i majka Kristijana Valkaja, kreatora arboretuma. Njena nježna figura i otmjeno držanje opravdavaju šifru imena: Helena-Lijepa, koja je nekamo „sakrila" bar jedno desetljeće. Ili su kreativna snaga i polet, boravak na vitalnom mjestu, učinili tu magiju, pa iz ruku umjetnice izlaze figurice pune ljupkosti, održavajući gospođu Jelenu alertnom i nadahnutom.

Uz čaj na terasi govorimo o mladosti, o djetinjstvu u kome je na obiteljskom

veleposjedu jahala konja, o njenim profesionalnim godinama, kad je osnivala i vodila Odjel za dizajn keramike u čakovečkoj Građevinskoj školi. Njeni pedagoški dani i dani intenzivnog izlaganja u zavičaju i svijetu skladno su se nadopunjavali, a znanje o keramici stjecala je među slovenskim i hrvatskim majstorima zanata. Donijela je plakete i medalje s izložaba po Italiji, držala tečajeve i radionice, iskušavala glazure, naučila raditi kameninu. Danas u svojoj bijeloj, obnovljenoj kući, okružena stotinama figurica, zmajeva, ptičica, žabica, te unikatnog keramičkog nakita, provodi mirne umirovljeničke dane. Čita, razmišlja, kreira u zajedništvu sa snahom, veseli se Kristijanovim stablima i čeka glazbene događaje u Vrtu, kada ovamo dolaze najprestižniji operni pjevači s programom popularnih arija iz zalihe klasične glazbe. Valkaji vole i cijene operu, pa kao prava gospoda, koja žele odnjegovati tradiciju građanske klase, dijele svoje ushite s ljudima slična ukusa. Jednom godišnje u Zmajevu vrtu priređuju koncert na otvorenom, sve u svojoj režiji i organizaciji. Nije im teško vući koncertni klavir na brijeg do štrigovske crkve, niti postavljati kompletnu pozornicu u arboretumu. Sjedeći na travi, u hladu stabala, ove smo godine slušali Mozarta, a prošle splet napjeva iz najpoznatijih talijanskih i njemačkih opera.

Zanijeli smo se u razgovoru i već je visoko podne kad ulazimo u posjet stablima. Na uredno pokošenoj tratini stoje keramičke i metalne skulpture, sve u bajkovitom i mitološkom znaku. A stabla, u svojoj divoti, kao da poziraju, izazivajući uzdah divljenja. Već njihova imena, izgovorena jasnom i prikladnom intonacijom, tvore promjenu unutrašnje slike, obavijajući duh dragošću: *srebrnokovrčava korejska jela, španjolska srebrna jela, zlatnošareni smolasti čempres, atlanski cedar, kriptomerija, planinski mamutovac, stupasta tisa, davidovac, likvidambar, japanska trešnja, kuglasta robinia, crvenolisna lijeska, ginko, kuglasta akacija, obalna sekvoja, ukrasni javor, breze, magnolije, lovori.* I naše zavičajno drveće i egzote, žive ovdje u slozi, postavljene tako da u svakoj sezoni u vrtu vlada koloristički sklad, živost i vizualna atrakcija. Hodajući među tim stablima, sjetih se divnih stihova od Pounda do Milosza, Pupačića, Ujevića, Jesenjina, Julije Hartwig, Blage, Frosta, svih onih koji su tražili ponos stabala i utjehu stabala, znajući koliko je istine u tome da uljudba počinje na mjestu gdje čovjek svjesno i s nakanom sadi prvo stablo. Ovakav jedan arboretum, životni pothvat jedne obitelji i njenog najupornijeg izdanka, svjedoči da ima nade za svijet, ozbiljno načet ravnodušnošću, ignorancijom, depresijom i entropijom, što se poput crnih vrana kovitlaju iznad naših glava, prijeteći ljudskom rodu.

Nađoh svoje mjesto pod crvenim javorom, znajući da ću se ovamo vraćati. A za mudrost i dobre odluke, koje mi valja donijeti, ponijela sam kući malu kukuviju, sovicu zvanu Tyto alba, vrtno stvorenje, za koji gospođa Jelena reče da je „jedna od njenih prvih u stvaralačkim početcima." I zaista, njena darežljivost ravna

je ljepoti, unutrašnjoj i vanjskoj. Takva se bića ne sreću svakoga dana. U mislima joj zahvaljujem što postoji.

CVJETNA BAJKA KOD IVICE I MARICE

Zanimljiv, sadržajan i mirisan dan u međimurskom mi kalendaru: U Čakovcu na Jugu, kod Ivice i Marice Belavić. Raskoš cvjetova na rubljenim gredicama (opšiv od pokrivača tla), pretvorenih u svojevrsne žive tepihe, naše *širaze* koje sijeku prolazi i staze. U svakoj sezoni novi uzorak, na smjenu, kao izašao iz nebeske čistionice. Kad proljetnice ocvatu, dolazi ljetno cvijeće, a potom plodovi voćki, koje se slobodno prepleću s grmovima pokraj gredica. Ove godine bit će izvanrednih krušaka; sudim po savinutim i otežalim granama. Ovaj vrt kombinacija je cvjetnjaka („vrčaka“) i nekadašnjeg korisnog „povrtelja“ koji opskrbljuje obiteljsku kuhinju. To je vrlo čitko „vrtno štivo“ koje me vraća u moje pitomačko djetinjstvo. Drage i poznate sorte su tu, moje vrtne rođakinje: dalija, juka, ljiljani, gladiole, hortenzije, hibiskusi, ruže, gipsofila. Sikavica, albicija, lavanda, klematisi (čak u sedam boja!), glicinije, vučike, katruže, neveni, prkosi. Marica brižno njeguje i obrezuje, Ivica zalijeva, a vrt ljepotom zahvaljuje.

Pod terasom pijemo ukusan biljni čaj, dodajući mu med s borovim iglicama. Upoznajemo krasan mladi par umjetnika i intelektualaca: Nadja Bistrović, operna pjevačica školovana na Dunaju, i njen suprug, maestro Sohrab Kashev, Iranac s bogatom biografijom dirigenta i skladatelja, zapažen od najmlađe dobi među glazbenim talentima svoje zemlje. Njegovo ime znači „svijetao“ i „sunčan“, što i odaje cijela njegova pojava. Dirljive i odabrane rečenice o Iranu, odakle su nedavno doselili. Teške detalje ne spominjemo, nije red u prvoj posjeti. Mlada gospođa tečno govori farsi, spominje svoje projekte u obrazovanju mladih žena u Iranu. Nostalgija u glasu. Sohrab odobrava, motreći je krupnim, crnim i vlažnim očima punim odanosti. Pažljivo izgovara hrvatske riječi: u njega je uho muzikalno! Kroz razgovor se provlače planovi za budućnost. Ivica iznosi domaću šljivovicu, grlica guguće među granama bora nešto međimursko, baladeskno.

Za to vrijeme, cvijeće u čarobnom vrtu, čija imena Marica znade samo „po domaći“ i na starinsku, blagonaklono nam se naklanja, šapućući nešto u čast besmrtnog Omara Hajjama: *„ Jedanput mi slavuj u baštu dolijeće, / Kad se vino pilo i cvalo je cvijeće, / Pa zapjeva svojim jezikom: „Zapamti!/ Život koji prođe, vratiti se neće!“.* I u to ime dižemo čaše u zrak, prije časovita rastanka.

VRTLAR HARY U SVOM VLASTITOM FILMU

Jedan sjajan međimurski vrtlar živi na Okruglom vrhu, desetak kilometara od

Čakovca. Zove se JOSIP RADEK-HARY, vjerojatno po onom filmskom junaku, no njegov alat nisu pištolji, već krojačke škare i metar. Moja prijateljica zubarica preporuča ga riječima: „Taj ti zna sve potkratiti, porubiti, suziti i zakrpati, čudo jedno!". No Hary, vedar i krepak, nasmijan 70-godišnjak, krojačku je radnju prepustio sinu, a on je svakoga dana u godini u svom čarobnom vrtu. Šali se na tu temu: „*Spitavaju me jel idem često u vrt? Velim, je, kaj bi išel često, samo jemput dnevno i tam ostanem celi den!*". Vrt je velik, kao dva gradska parka u manjim gradovima, pa se zaista u njemu ima što raditi, u svim sezonama. Hary je ovdje zasadio i odnjegovao biljke-ljepotice, dostojne gospodskih perivoja i samostanskih klaustora. Recimo odmah da nije osobito selektivan: naći će se u njegovu vrtu čubar i paprat, hoste, „gumbeki i zvončeki", raznoliki kaktusi, ali i fine ruže, te raskošne hortenzije, kojima daje mnogo vode i hlada, pa ih nemilosrdno srpanjsko sunce ne uništava. Sadi ih u krug oko starinskih voćaka, pa krošnja dođe kao „kišobran", a najljepše su u kutu oko originalnog bunara s vitlom, gdje nalaze vodenu žilu.

Naš domaćin donosi pelcere sa svih svojih kretanja i putovanja, potom ih njeguje u dijelu vrta nazvanom „kindergarten" i raspoređuje po gredicama. To je njegovo načelo. Ne kupuje po dućanima i vrtnim centrima, nego skuplja i mijenja kod sličnih hobista i zanesenjaka. Na more ode s ručnim hladnjakom punim mesa s tiblice i drugih delicija, a vrati se sa nekoliko desetaka malih biljčica, koje će ugurati u pretince kofera i torbice za kozmetiku, pa se ukućani mogu samo naknadno ljutiti, kad su biljke već kod kuće i „na sigurnom". Valja reći da Hary sve radi svojim rukama i po vlastitim zamislima. U sjećanje na njegov prvi zanat, u vrtu ima mnogo starinskih šivaćih strojeva, pretvorenih u svojevrsne instalacije. Najljepše su udobne klupe, na kojima čovjek sjedne i meditira, dok ga sunčeve zrake miluju po koži i kosi. Ima i figurica, glinenih posuda, jedno mini-jezerce s lopočima, te dijelova umjetničke bravarije, poput ograda, stalaka i podložaka, koje Hary nalazi po sajmovima i staretinarnicama i donosi u svoje zeleno carstvo. Sve je ljupko i zaigrano, čovjek bi očekivao da iz nekoga kuta izleti Vila Zvončica, te nas posipa svojim čarobnim prahom i vrati u djetinjstvo.

Vrt se stalno dopunjava i izgrađuje, a Hary eksperimentira: obrezuje šimširove živice u geometrijske oblike, pokušava razviti bonsai-primjerke, križa i kombinira. Sve mu ide od ruke. Svoje umijeće rado pokazuje prijateljima, namjernicima i rodbini, koja se u njegovu vrtu skupi na roštilj u povodu godišnjica i rođendana. Povod ja lako naći, kad su ljudi dobre volje i otvorena srca. I da, valja reći za kraj da Hary zaista ima pravu umjetničku žicu: samouki je kipar, koji preobražava prirodnine u antropomorfne i zoomorfne oblike, maštovito se prostirući u svim pravcima. Također, on radi ljupke kombinacije rustikalnih likova u svakodnevnim scenama, a vješt je i portretist. Jedna izložba kao presjek kroz njegovo stva-

ralaštvo, pokazala bi Harijevu svestranost, čiji je izvor u nepatvorenoj životnoj radosti. Posve smo sigurni da bi se i njegove biljke tome svesrdno radovale.

GREDICA NA GRUNTU

Na Matulovu gruntu u Frkanovcu, gdje provodim svoje rezidencijalne dane, završavajući jednu ljetnu poetsko-grafičku mapu, postoji jedna gredica, ne veća od raširene plahte za bračnu postelju. Ograđena je letvicama, veoma bujna i raznovrsna, uzgojena po načelima organske poljoprivrede, ili kako bi to domaćini rekli „po našem Steineru". Malč od suhe trave sprječava korove da provale u vrt, loboda tjera štetnike, a malo zalijevanja i prihrana kompostom osiguravaju krasne plodove. Smijem uzeti sve što poželim: luk, papriku, rajčice i salatu, s kojima upotpunjujem svoje jutarnje i večernje obroke. Kod susjeda ima još malina i kupina, uskoro će biti jabuka i modrih šljiva, no čovjeku malih potreba i jednostavna ukusa, ovaj vrtek posve je dovoljan za cijelo jedno ljeto. Stalno mislim na Hamvasa, na njegove naputke o branju trešanja, na kuhanje povrtne juhe, pa u konačnici na one taljige, kojima rano ujutro vozi povrće na gradsku tržnicu, on, najpametniji čovjek svoga vremena, da bi se mogao prehraniti i pisati knjige, daleko od Budimpešte i zlobnih mediokriteta, koji mu ne daju disati.

Dakle, ja ustanem rano, gazim bosa po mokroj travi i stižem do ograde. Cijeli jedan val prelijepih raznobojnih uresnica, koje se još zovu i kosmosi ili cosmeae, nagnuo se s druge strane ograde. Dolaze očarane pčele, kukci, leptiri. Čuvenoga „plavca" nisam vidjela, premda je Matulov (Leptirov) grunt upravo njemu posvećen. Čitam da mu je stanište u obližnjim Bedekovićevim grabama, te da je zaštićen u ime bioraznolikosti kao rijetka i izumiruća vrsta. Uživam raskoš mirisa, svježinu, blizinu one „divljine" koja pomalo nestaje iz našega obzora. U Frkanovcu živi se selski, tradicijski. Većina biljaka naslijeđena je od prethodne generacije i one pletu svoju ruralnu priču, čije dijalektalne i provincijalne dijelove većina ljudi zaboravlja. Stari vrtni alati sele se u štagljeve i suše, kose hrđaju na gredi a od ranoga jutra, poput rojeva bumbara, drndaju dosadne kosilice, pretvarajući raskošne košanice u ostrižene „engleske travnjake" nalik glavama tupih skinheadsa. Neizbježni danak modernim vremenima.

Vraćam se u kuću prekrivenu slamom, hladovitu i zamračenu i pripremam svoj ritualni, polagani doručak: crni kruh, kosanu mast, čvarke i „turoš", kravlji sir s crvenom paprikom, dodajući tome sve što sam u vrtu ubrala. Pijem sok od bazge, gostim se borovicama i ostatkom gibanice od sinoć. U bilježnicu sam zapisala pjesmu o divljoj ruži, maloj „pasjoj ružici", koju sam spazila u živici, tijekom kratke šetnje prije vrućine. Zapravo, gledajući filozofski i estetski, s aspekta poklonjene ljepote, koju naša vrsta i nije do kraja zaslužila, ta nježna, ružičasta, cepelin-

ska ružotvorba, dostojna je mjesta krunskoga dragulja na nekoj kraljevskoj glavi. Sreća je što je kraljeva i kraljica danas srazmjerno malo, a svijet što je zahvaćen valom promjena i tranzicija, pa će ovo čudo završiti na reveru kakva potukača, ili će djevojčica crnih očiju zakititi njome svoju jedinu lutku, kad se skrasi na ležaju za jednu noć.

Ja ću je se sjećati, vjerujem u to, i kad udare prve jesenje kiše, pa kad stojeći kraj prozora sve vidim kroz koprenu, izmaglicu, iluziju. U kojoj šapatom kruže samo stihovi starog Krkleca: „*O, kasna ružo, ružo siromaha, pjesmo bez riječi, ružo, kaži meni: čemu tvoj miris, tamni, bezimeni, kad nesta lišća, plodova i zrnja…*“. Baš kao i svih međimurskih vrtova i gredica, koje su mi ovaj izlet i boravak učinile nezaboravnim.

2023.

(Nagrada Kajkavskoga spravišča / časopisa Kaj za književni putopis)

FATAMORGANA U ULICI CVIJEĆA

Tomislav Marijan Bilosnić, Zadar/Zemunik

U društvu Vile Hrvatice, koja se kao Primorkinja u Cordobi osjeća domaće, jer davni su joj preci ovdje našli iseljeničko utočište, i s malim Kraljevićem, krenuo sam u sefardsku, židovsku četvrt, a zabunom ušao u sporednu ulicu, u Ulicu cvijeća; pokazat će se, da sam bez vodiča i bilo kakvog drugog programa ulizao u mitsku, čarobnu turističku enklavu i atrakciju, koja se opet slučajem, jer bilo je podne, otkrila kao prolaz mira i spokoja, ulica s ljepotom i od ljubavi u kojoj sam poželio ostati.

Calleja de las Flores, uska je i vijugava poput bjelouške, s džamijom i tornjem katedrale u pozadini. Ulica je nešto šira od ramena zaljubljenog i ruku pod ruku priljubljenog para, da se prolaznici jedva mimoilaze. A mimoići se mora svatko tko zađe u ovu slijepu ulicu koja završava malim trgom i velikom osmerokutnom fontanom, gotovo pred oltarnom slikom Virgen de los Faroles na sjevernom pročelju Džamije. Očito na mjestu negdanjeg bunara fontana je izgrađena od starorimskih arheoloških ostataka, i danas je rashladište i odmorište putniku namjerniku, a još češće kakvom umjetniku s gitarom u zagrljaju ili flautom na usnicama.

Zaprepašćujuće, kako u Cordobi svoj u cvijeću, i slučajno izabrati još i ulicu koja će se nazvati cvjetnom, a ova to za naše dalmatinske, ne spominjući i ravnokotarske, vlaške prilike, doista rajska jest. Balkoni s ogradama od kovanog željeza, dvorišta, zidovi, sjene, hlad i pripeka, baš sve miriše, ispunjeno i okićeno cvijećem. A cvijeće teži nebu, suncu i zvijezdama, i nama ne preostaje ništa do pustiti oči da se tomu i same pridruže.

Ušli smo, dakle, u judejski kreč i maurski cvjetnjak, u andaluzijsku raskoš i ljepotu. Na svemu se istodobno osjeća, vidi i nudi slika povijesti i

danog trenutka. Bijeli zidovi kao gole kosti crnog bika oglodane suncem. U prozoru obješen mjesec. Mjesečarske sjene sve razgolićuju i zakopavaju se u zemlju. Vodoskoci cvijeća. Zvjezdano nebo u dvorištima. Na vratima blješti sunce. Usred podnevne žege u hladu i nad sjenama ulice prostire se Kumova slama. Cvijet karanfila uz dvorišni zid kao jarčeva krv na dovratcima judejskih kuća u doba progona. I Crveno more cvijeća, valovito poput one praiskonske crvene haljine koju je htjela Eva, za tren postaje plavo, otvara se zvončić po zvončić, modri zvončići pokrivaju tlo, uspinju se uz kamene stube, vise i padaju iz posuda na balkonima. I Eden postaje zelen, baš kao svilena haljina Ciganke koja mi nudi stručak ružmarina, i to onaj koji je upravo odbio voštani Japanac, koji se rastapao na srpanjskom suncu snimajući baš svaki cvijet, sve što je prolistalo i procvjetalo i slavom ovjenčalo svaki kamen, svaki zid, svaku krhotinu, sve što postoji u ovoj ulici.

Već na prvoj postaji, u prvom dvoru veličine kakvog predsoblja, bio sam zaprepašten stotinama geometrijski poslaganih lončića od terakote sa cvijećem, ovješenih po zidovima i balkonu, kao i onih na ulazu u kuću poslaganim po dvorištu, koji su tvorili girlande, vijence cvijeća što se spušta s visine i onoga koje se penjalo s poda i stremilo uvis, dižući se iznad prozora prema olucima na krovu. Dakle, ovako izgleda raj. Así es como se ve el cielo. هذه ام تبت ودبت على الجنة. הארנ דכ. Ali, u raju ne vidim nikog živoga. Živi li u njemu Amparo, djevojka o kojoj je pjevao Lorca: „Amparo, / kako li samuješ u svojoj kući / u bijelo odjevena!... između jasmina / smilja".

Ako vas netko ikad bude uvjeravao da je ovo zasigurno najljepša ulica u Španjolskoj, od stotine drugih i lijepih i drukčijih u ovoj zemlji, recimo, kao ulica u Albaicínu u Granadi, ulica Svetog Tome u Toledu, Biskupska ulica u Barceloni, ili, moguće, razvikana Rambla, ulica u Setenil de las Bodegasu, gradiću između Seville i Malage, pa i ona u Jerez de la Fronteri, gdje se pije ponajbolje španjolsko vino, vjerujte mu na riječ i budite uvjereni - Ulica cvijeća u Cordobi najljepša je na svijetu. Zvona, mačevi, štitovi, kacige, marame, ogrlice i drugi ukrasi, muški udovi i ženske stidnice, sve je to cvijet do cvijeta, otvoren, mirisav, vlažan i sjajan. Ovdje u povijesnom središtu Cordobe, njezina su osjetila mirisa, vida i sluha.

Kasnije ću saznati da je današnji izgled ulice osmišljen tek sredinom pedesetih godina prošloga stoljeća s nekoliko izmjena (ili obnova) pročelja, malih lukova, balkona, fasada, zamjenom starog pločnika ovdašnjim

tipičnim kamenim oblutcima s rijeke Guadalquivir, te ukrašavanjem pročelja lončićima od terakote i keramike s cvjetnim aranžmanima, koji evo upravo pred mojim očima, sad plove kao oblaci, poput štafelaja s bojama kakve nitko do sad od slavnih slikara nije dosegao. I boje, i boje, boje uvijek, boje koje učvršćuju mrtvu prirodu i boje koje portretiraju ljudsku dušu, protočne kao sam život, strast i mudrost, sve ono što se krije s onu stranu ogledala. Zrakaste kao Božji dar, kao vitraji u katedrali preko puta. Zelene poput Fidijine Venere, žute poput zlatnog teleta kojemu se opirao Mojsije, šafranove, narančaste gotovo kao Dionizijeva tunika, plave i duboke kao mediteransko more od Jeruzalema do Rima, i konačno, crne kao crna zemlja. Boje barjaka i krila, leptira i ptica, usana, očiju, prstiju, cvjetnih vijenaca i buketa, duševnih vrlina i raspusnog bluda, boje koje do ovog trenutnoga spokoja svakodnevnice dolaze s dúgom iz doba krede, kad je zemlja puna boja a zrak ispunjen mirisom magnolija.

Znam i Festival cvijeća, kad cijela Cordoba postaje Cvjetna ulica, došao je kasnije, ali je nešto moralo postojati prije, mislim, prije iberskih i rimskih vremena, prije maurskog, židovskog i kastiljanskog doba, ono doba koje danas pamti tek voda Guadalquivira, doba boje zelenoga sunca, vode koja dolazi s Galilejskog mora, s Jordana, s Atlaskih planina u Maroku, isto kao i iz Cazorle, tamo kod Jaéna; vode čiji se šum čuje dovde i utapa u zvucima flaute usamljenog glazbenika izvaljenog u hladu bunara na trgu. Ovo je cvijeće bilo prije, i sunce, i kamen od kojega je izgrađen onaj korintski stup iz doba cara Hadrijana koji podupire fontanu na trgu koji je zapravo zatvorena zajednička terasa okolnih kuća, od kojih je teško izdvojiti bilo koju. Onu pred kojom su stolice boje neba, ili onu koju okružuju ćupovi boje Sahare; kuću s tornjevima, girlandama, ornamentima, ili sa zasebnim dvorištima šarenim poput romskih stolnjaka, onu s vazama i svijećnjacima, vrčevima, čašama i pliticama za voće, složenim tako kao da su prosuti, pa onu kuću koju doista vidiš da postoji, ali čini se u vremenu koje ne postoji, i tako redom, i naprijed i natrag, podjednako u slučaju kad izgleda da u kućama nitko više ne živi, već da su tu kao kazališna kulisa, ili su otvorene kao prodavaonice šešira, keramike, suvenira, svega onoga što na trenutak blista, a poslije rastužuje. Sve se plavi od bjeline, sve je barokno usplahireno od zvonjave zvona s katedrale, sve je polokovski poprskano bojama koje su u suglasju samo zato što izviru iz života, iz prirode, iz spletova lišća, grana koje se šire, iz latica koje se otvaraju poput plamenih gejzira.

Skrušeni hodočasnik i nezajažljivi turist, kao znatiželjni putopisac, ovdje su u istom iskušenju, što gledati, zapisati i snimiti, što omirisati! Svaka je slika nova i drukčija, kao da si se tek probudio. U kojem šumu, u kojoj mekoći osjetiti Vivaldijevo „Ljeto", ovu podnevnu opuštenost i obamrlost, usporenost koju na čas prekida oluja zvona s crkve tek da uzburka atmosferu, da opravda tišinu i blagost, dostojanstvo prizora i brzinu s kojim će isti završiti na kraju ulice, na trgu, gdje očekujete i vidjeti taj orkestar, violine i sve te koncertne instrumente, koji vas zanose i opijaju, sad u nekom drugom mollu, za koji istodobno pripada židovskoj mekoći, maurskoj hitrini, ciganskoj uznemirenosti i andaluzijskom dostojanstvu. Ili se to čuje gitara El Niña Miguela, genija samoće, koju ovdje nije moguće ni imenovati, pa ću se opet poslužiti stihovima Federica Garcíe Lorce – „Da bih im dao život, / ja im primičem / žuti svijet." …. Da bih im dao dušu, / ja im primičem / bijelu ružu." …. „Ne mogu indigo / preliti bjelinom", niti ja mogu zaustaviti huku i miris „Guadalquivira" Paca de Lucie i Enriquea Montoya, tu bikovsku riku, vjetar flamenka, silinu od koje se iskrivljuje ulica i pete na cipelama zajedno s njom, sve to što odjekuje u duši nepredvidivo zeleno kao život i smrt u zagrljaju, omotano čipkom vodene pjene pod mlazovima virova koji se otvaraju poput žvala bijelih konja u nedalekoj kraljevskoj konjušnici.

Promičem stopu po stopu uz bršljane i ruže, begonije i bijele ljiljane i maćuhice, i toliko drugoga cvijeća kojemu ne znam ni imena, i pitam se ima li ovdje ičemu kraja, ili kraj nastupa već kada se pojavi cvijet. Svaki je cvijet svemir za sebe. Erupcija sunca. Slika prvoga svijeta djetinjstva. Bijeli se ljiljan falički stapa s bjelinom zida kuće, pupkom od prozora, pubisom od vrata, pa se pitam ne stoluju li tu noću pod mjesečinom Venera i satiri. I ja se okrećem svojoj Vili Primorkinji i pjevam joj „Što je ljiljan među trnjem / to je prijateljica moja / među djevojkama", i zajedno sa mnom pjevaju mirisi ljiljana i ljiljan nam bodlerovski zanosi duh, pa neizrecivo postaje sve to što oči vide. I koliko ta ruža sada ima boja, mirisa, oblika, koliko ljepote koliko i doslovna slika duše. Ruža crvena kao krv, solarno žuta i biserno bijela, baš onakve kakve su se Danteu ukazale u „Raju", apsolutna ruža koja i nije boja, ili ona koja je ljubičasta poput Kristove tunike, s aurom koja lebdi odvojena od tijela i čini ga vječnim. Ruže poput rozeta kao rane zadobivene u muslimanskim i kršćanskim bojevima, slične onima u ružičnjacima u Alhambri, ili još bliže, onim u vrtovima džamije-

katedrale gdje su nas doslovno opijale dok smo sklonjeni od žege sjedili u hladu njihova grma. I ta begonija ugojena i mesnata koja mi ovdje budi čežnju za ravnokotarskim breskvama, dok me maćuhice, te nježne udovičice s očima tigra, podsjećaju na daleki zemunički dvor, na murvu i cedar pod kojim se šire moje violice, zavidne bršljanu uvijek zelenom i uvijek upornom, kojemu nije dovoljno to što se diže uz cedar, već bi se proširio i na to malo prostora koje je uspio zauzeti gospin cvit.

U Ulici cvijeća svaki je dvor, i onaj često, kako već reče, pretvoren u male prodavaonice drangulija koje skuplja dokoni svijet kao dokaz svoje nazočnosti na jednom od otoka raja, doista novi otok, a da po ljudskom znanju i prirodi ne možete ni znati ni kazati koji otok; jer matoševski kazano ni jedno ljudsko umijeće, ni teška industrija, ni virtualna informatika, ne mogu stvoriti bugenvilije, pa ni na suncu Pampa, kao ni Andaluzije, amarilise ili peruanske i meksičke sunovrate**,** obilne petunije s lijevcima poput arterija, anturije s cvjetnom stidnicom, s jezikom zločeste svekrve ili ispruženim srednjakom, grozdove glicinija, jasmin i đirane, fikuse i paprat koja raste u tisućama lončića, što poput naranača vise po zidovima starih kuća ovoga staroga grada, čiju perspektivu uokviruju mrki krovovi i otvoreno nebo. I svi me ti aranžmani, spontani a savršeni, kao sažetak ljepote samog svemirskog poretka, za tren podsjećaju ne kakvu dosad neviđenu svemirsku knjižnicu s knjigama o zemlji i nebu, vodi i vatri, bojama i zraku, životu i smrti, uglavnom o mudrosti i ljepoti prirode.

I ulica, kao i minijaturna dvorišta, u kojima ćete uz kakav dućan lepeza naići i na oštrača noževa, sve danas s namjenom zadovoljenja svemogućeg turizma, kao i trg, odmorište kojim ulica završava, popločani su riječnim oblutcima, tipičnim kordobskim pločnikom. A u tom tunelu kuće s bijelim zidovima u čijoj vlazi žive stoljeća, pod krovovima na kojima već stoljećima leži nebo poput mahovine, a u kojima su nekad živjeli, rimski legionari i iberijske velmože, Mauri, Židovi, Andalužani, oklopnici i konjanici, mudraci i pjesnici; kuće s malim zatvorenim prozorima, modrim i neprozirnim, što u nas bulje iz zidova koji se doimaju načinjeni od kiseloga mlijeka, ne omogućavaju nam izvana pogled u nutrinu, kroz njih se unutra, ne može se vidjeti ništa, jer oni su pogled u svijet a ne naše oči zaslijepljene njihovim šarenilom, cvijećem koje se prije obnavlja nego li što umire. U podne, kad sunce sjedne na zvonik katedrale i na tjeme svakog znatiželjnoga šetača, a omara se odmara na lijevom i desnom ramenu, kad iz dubo-

ke pustinjske andaluzijske tišine dopre zvon zvona sa zvonika katedrale, a cvrkut ptica konačno utihne, tad i kamen, i zemlja, voda i nebo, svaka klupa, kao i fontana na trgu, pa i izdignuti nogostup koji sve to uokviruje, postaju jedan jedinstveni veliki kordobski otvoreni cvijet, sam kalež života u kojemu se krv prometnula u vatru, u zvijezdu repaticu, ivanjsku vatru, u cvjetove lampiona, žarulje i žeravice, u maslinovo ulje koje nas štiti od vatre samog uzleta cvijeća.

O svakom ovdašnjem rajskom vrtu mogla bi se napisati druga i nova biblijsko-edenska priča, jer ovdje su i svjetlo, i boja i miris, i svako učenje i mudrost, nadomješteni cvijećem. Što se stila tiče, ništa nije formalno, a sve je izvedeno jedinstveno, toliko kao da se nebo prostrlo poput tepiha po kamenom podu dvorištâ. Što se boja tiče, ovdje je Picasso tek nedefinirani cvijet kao što je i sama Francais Gilot, latica maurskog karanfila**;** Dalí je ovdje premalo nadrealan, pa i onda kad Gala moguće jedri pod jedrima od ruže i latice cvijeća postaju obojeni ženski nokti, a krizantema tanjur s jajima i kobacisom; Miró, čija su sunca vesela i dječja, ne ide dalje od zaljubljenog para s cvjetovima bajama, tako da mu par izgleda poput dviju papiga; a Goya se ponaša poput svoje klečeće cvjećarke, djevojke koja nekoj ženi ispod grma ruže tek nudi cvijet, bijel kao i njezin čipkasti rubac; tek Velázquez**,** kao virtuoz univerzalnih boja, ostaje skriven u sjenama, u ikonografskoj svježini i mistici ovih prostora. Tamo iz daleka, s bijelih vrhova Siera Madre, s modre pučine Mediterana, iz andaluzijskih vrtova naranči, kraljevskih palmi Generalifea, zelenog mora maslina od Jaéna do Malage i dalje sve crnjih kao vino tinto, u ove babilonske viseće vrtove u Cordobi, iz časa u čas, pristižu novi slikari s uvijek novim hortenzijama i ukrasima, glazbenici s novim instrumentima, glasovima i čarolijama. Čista fatamorgana. Nepoznati Maur u svojim „Vrtovima milovanja" pjevao je ovako: „Spavao sam. Sanjao sam da vodim dugu karavanu kroz pustinju. Čarobna fatamorgana digla se pred nama, a ta fatamorgana bila si ti s jezerima tvojih očiju i s dolinama tvoga tijela. Trčala si k meni i moji suputnici od očaja legoše da umru. Zazvah te po imenu, u nadi da ću vratiti svoj san… Avaj! Nitko fatamorganu ne može vidjeti po drugi put".

Mene moja Vila Hrvatica, zazva po imenu, i ja se probudih. Istim putom vraćali smo se na početak ove slijepe ulice koja mi je otvorila oči široko kao nebo prostrano. Krenuli smo nevoljko prema izlazu iz središta grada, ulazeći u sporednu ulicu Velázqueza Boscoa, ovdašnjeg slavnog arhitekta,

koji nema ništa zajedničko s onim don Boscom iz Torina, svecem kojeg je sanjala moja Primorka i kojem se utječe. Sve je samo san, sve je bio san, i na srpanjskome suncu se rastapa kao zrela naranča.

Pa mi je zaključiti: cvijeće ovdje očito nije samo društveni običaj, stvarnost, ono postaje kultura, i više, hrana, piće i san, svemir koji se preobražava pred svakim očima, baš kao što se to događalo ovdje pred mojim očima. Stojim pred modrim stolom s tri stolice, koji kao da čekaju moju Vilu Primorku i Kraljevića, i mene ovako smetena ljepotom i izgubljena među tisućama cvjetova. Ali, što činiti, u dvoru preko puta crni je bik, istina kao skulptura, a i takav bi nas mogao nabosti, uza svu zaštitu toreadora i bandoljerosa koji nevidljivi ovud promiču. I već slušam kako gitara jeca, lepršaju se njezine žice kao krila kolibrića, a bubanj u oblacima grmi, i sijeva cvijet na kamenu, kastanjete zveče i ljudi plešu.

I ja sam plesao, igrao, znojio se, cvjetala mi je koža, kosa, oči, uši, a ruke se granale tako da sam doista i potpuno bio sretan. Znači, nije me bilo, a bio sam.

Cordoba u svako doba.

(Nagrada Kajkavskoga spravišča / časopisa Kaj za književni putopis)

CARSKI OTOK I KITOVI U KOLOVOZU

Zdenka Maltar, Novi Marof

Splitska luka

Buđenje u splitskoj luci, vika lučkih radnika, govor nekog tvrdog kraja odjekuje kao da se kamenje kotrlja niz liticu. Na rešetkama prozora suši se nestvarno, bijelo rublje. U plesu s laganim vjetrom to su ruke koje mašu brodovima i ljudima. Zlatna dugmad i mornarske majice bliješte na jutarnjem suncu. Mornari doručkuju jaja i slaninu, srču kavu crnu kao ugljen, ne mare za Nescafé, Dolce Gusto, mlijeko i šećer jer kažu: samo je jedna kava za mornare i lučke radnike, i to ona turska, kuhana u džezvi s talogom koji se više ne da oprati, kava koja se srče vrela uz pokoju psovku i gusti dim cigareta.

Dok smo spavali kolona za trajekt Split-Ubli postala je beskonačna. Zar svi idu tamo? Srećom ne, na kraju neće nas biti mnogo. Unatoč očekivanju glamur nije došao na Lastovo, iako je vojska davno otišla ondje još uvijek nema noćnih klubova, ludih provoda, razvikanih kafića i restorana, koktela, tetovaža i masaža na plaži, nije to Hvar ni Korčula. Otok je još uvijek usamljenik, svoj i poseban, lastovski i Carski.[1] Idealan za *„čekanje kitova"*.

Da, u Vela Luci izlazite vanka, ide drugi brod za Ubli - govori nam službenica na šalteru.

Ali sve to već znamo od ranije, povratnici smo na otok, idemo mu u zagrljaj i pet sati na brodu za nas nije izgubljeno vrijeme.

Pomalo (uvala Lučica, kamena kuća, tišina)

Ovdje nam domaćini neprestano govore: „Pomalo, pomalo..."

U toj riječi sadržana je životna mudrost jednog svijeta koji je naviknut na

[1] Stari dubrovački pisci Serafin Razzi i F. M. Apppendini nazivaju ga i Insula Augusta (Carski otok),

Antun Jurica: Lastovo kroz stoljeća, 2001., Matica hrvatska Lastovo.

sporost i na nevažnost stvari za kojima se često na kopnu trči i živcira. Ne jidi se, ovo je otok i vijesti kasne, a kada dođu već su stare i nisu važne.

Ovdje nam more govori: Ostani, nasloni se na moje jedro, uhvati me za ruku, raskomoti se, vrijeme je u tebi i dolazi od tebe, ono ovisi o tvom pogledu. Riješi se te tvrdokorne iluzije o neimanju vremena, riješi se moranja i rasporeda, čitaj, diši, prodiši, prohodaj.

More nas zavodi, zalazi u naše male razgovore o ušatama i salpama. U njemu se propinju tirkizni konji i jata zlatnih riba ljeskaju se u našim šarenicama. Njegujemo plavu pučinu kao maslinik, čekat ćemo godinama da rodi, da iscijedimo iz nje otkucaje vlastitog srca. Zamišljamo kolijevku od mora. Ostat ćemo još tjedan, dva, mjesec… Ručati svaki dan juhu od kamena izronjenog s dna mora s dodatkom ribe ili školjke, ušate na žaru od suha vinova pruća, domaći kruh i pomidor.

- Juvu od komena, to su jili naši stori, krua ni bilo na škoju, za dva misica izjeli su svo brašno, a posli kako Bog i more daju.

Pješačimo prečicom do lučice Mihajla, crkvica Svetog Mihovila još je tu, potonula u veliki grm ružmarina. Nekada su oko nje pokapali umrle pomorce i utopljenike, u nekom vremenu trebala je služiti kao spremište no, kolektivno sjećanje na svetost i posvećenost pobijedilo je državnu i lokalnu administraciju. Sada zaključana osluškuje glasove kao ona Svetog Luke, Svetog Spasa u polju, Svetog Jurja na Humu, Svetog Ciprijana iznad Portorusa i druge slične, kažu - ima ih 46, posvećene nebeskim zaštitnicima čiju pomoć su Lastovljani često zazivali (od kuge, od smrti, od gladi, od gusara i razbojnika, od nevere, od sakega zla, spasi nas…). Djeca skaču s mola, sretni su, divlji i slobodni, još godinu dvije i otići će u Split, Dubrovnik, Zagreb, postati kontinentalci koji će uvijek čeznuti za onim doli.

Zalazak sunca na Mihajlu. „ ...Svaki zalazak sunca kojem svjedočim nadahne me željom da odem na Zapad, dalek i lijep poput onog u koji sunce tone. Čini se da je on svakim danom sve zapadnije i mami nas da ga slijedimo. On je Veliki Zapadni Pionir kojeg prate narodi… Čini se da su Atlantida, i otoci i vrtovi Hesperida, neke vrste zemaljskog raja, bili Veliki Zapad drevnih naroda, zaodjeven u misterij i poeziju. Tko nije, gledajući u zalazeće Sunce, u mašti vidio vrtove Hesperida, temelj svih tih bajki...[2]?“

Pješačimo danima, otkrivamo se u koracima, zastajemo, gledamo, slušamo, dišemo. Hodamo u tišini, učimo od tišine. Pronalazimo svoje staze kroz šumarke česmine, maslinike, polja i kamenjare. Kulisa nam je smirujuće plavetnilo i neumoran cvrčkov pjev koje postaje dio prozračnosti. Osluškujemo ptice lastovske, kaukal i gregul (maleni albatros), one koje žive na moru, koje se glasaju djetinjim plačem, koje mogu piti morsku vodu i kojima zavidimo. Pješačimo kroz šumu do

[2] https://elektronickeknjige.com/knjiga/thoreau-henry-david/hodanje/hodanje/

uvale Kručice kojoj je ime dala kručica (kruška petrovka). Od napada osa kojih ove godine ima više nego inače spašavamo se kupanjem. Profesionalno deformirana odmah prepoznajem zgradu na obali, državna imovina, Hrvatske šume, provjeravam u katastru jer nisam poslušala domaće i isključila mobitel. Što te briga čije je, govori mi unutarnji glas, sad je tu na obali mora, tvoje i Božje jer krajolik se ne može posjedovati, još ne, iako i to nije isključeno. Lastovo je šumovito i zeleno. „Južni su naši otoci zeleniji od ostalih jer je Dubrovačka Republika strogo šume čuvala. Pet je stoljeća na Lastovu bio običaj da mladenci odnjeguju maslinu, bor i rogač."[3] Kroz polja do najdraže nam uvale i plaže hodamo po suncu, sunce je ovdje naš prijatelj. Uvala Zace s jednom kućom i dva kupača, sveta tišina i vječno Sunce.

„I tad Sunce rasprostre brežuljke sve
I tad utonu u zapadni zaljev
Naposljetku izađe *ono* u haljama plavim;
U zoru šumama i livadama novim."[4]

Pjevor

Na Pjevoru (lastovskoj Ilici ili Stradunu) pred crkvicom sv. Roka, zaštitnika od „crne smrti", kuge, bratovskoj crkvici dubrovačke crkve Svetog Roka na Boninovu sjede domaći, troje, svi s istim perecima, kupljenima u obližnjoj trgovini, čeka se riba. Svaki od njih na licu ima geografiju otoka, mlađi govore da otok propada, da posla ima samo u općini, policiji i parku prirode i tu jednom tko se zaposli ne miče se do penzije, *a svit ide ča, dica gredu, mladež ide ča…* Svi znamo da pola škoja drži država i da je zemlja neriješena, kažu.

- Ne znan ja - govori barba, najstariji među njima - čekan ribu i bižin ča u poje po pomidore i zeje, a onda u lozu.

- Kako ne znaš barba, sve nas je manje?

- A dico, biće voja Božja.

***Otok i vi, Škoj i mi* - kapare**

Neda je rođena Lastovka, čudi se mojoj šetnji za zvizdana.

- To se ne radi, biži u kamaru, vi kontinentalci ste ludi svit, vrime je počinka, ništa neće pobići, posli ćemo u kapare.

U šetnji Selom ne srećemo nikoga. Po kamenim palačama, terasama, stubama i crkvama pa čak i *fumarima* rekla bih da je Lastovo grad nad gradovima, ona se ljuti, *kaki grod*, govori.

[3] Jozo Vrkić: Modre oči Lijepe Naše, Glagol Zagreb, 2010.

[4] https://elektronickeknjige.com/knjiga/thoreau-henry-david/hodanje/hodanje/

Govori mi o bivšim životima napuštenih kuća bez krovova, pokazuje mi gotička ulazna vrata, renesansne kuće s kamenim umivaonicima, bijeli lastovski kamen *škrpjel* s otočića Arženjaka blista na suncu, rastu kapare iz fuga, njihov je korijen svrdlo, hrane ih duhovi bivših stanara. Penjemo se kao koze po zidićima, beremo pupoljke cvijeta i tjeramo gušterice. Nema na škoju ništa živo otrovno, govori Neda. Selo je uspavano, mačke se protežu po *sularima* i *pižulima*, sve su narančaste tigrice, zelenooke, jantarne. Neda mi daje recepturu za kapare, tri dana u more, deset dana u finu kvasinu na sunce i posli u salatu od pomidora. Sutra ćemo brati motar, pravit ćemo *rizoto*. Da poneseš nešto moje sa sobom, zapiši: *Nedin lastovski rizoto od motara*. Usput mi pokazuje kamene ormare, *pitare,* kamene vaze, a posebno je ljute zapušteni bunari ostavljeni propadanju.

- Gledaj ovi, da je vanka, u Italiji, mi bi čekale u redu i platile ulaznicu samo da ga vidimo, ne i dotaknemo, bio bi i na razglednici, ovako u ovom je smeću i nitko ni ne zna da je tu, to ti je Lastovo.

- U lastovskom statutu iz 1310. godine, potvrđenom od dubrovačkog kneza, objavljenom narodu pred lastovskom Crkvom sv. Kuzme i Damjana piše: *kada netko ima namjeru prodati kuću, zemlju, vinograd ili koju drugu nekretninu, a s kupcem je ugovorio i prodajnu cijenu, mora se to putem izvikača oglasiti na javnom mjestu na otoku. A jedna od najznačajnijih odredbi iz tog vremena je ona da ni jedna osoba s otoka Lastova ne može nikakvu nekretninu prodati ni darovati osobi izvan Lastova. Kazna je 200 dukata i gubitak sve imovine u korist općine. Također piše, ako se koja prodaja izvrši mimo te naredbe, neka bude bezvrijedna.* Imajte to u vidu kad vas svijet otkrije, kad započne prodaja, a otkrit će vas - govorim Nedi.

- Lako vama kontinentalcima mudrovat, a ja za jene postole moran poć u Split, a di je dotur i sve drugo. Ako ne znaš ča je depresija dođi na zimu ovdi, uostalom dođi na Poklad, bit ćemo *„lipe maškare",* pivat ćemo: *Izišla je, izišla je, zelena naranča, tranle-le, ranle, ranla-la, zelena naranča*[5]…, ali znon te ja, sažalila bi se ti na Poklad ka oni Krsto Brodnjak[6] iz knige, ka da je Poklad živ čovik, a ne lutka. Znomo ti i ja da negdi vatra guta i žive ljude i ne samo metaforički i kako ljudi prinose na vatru za užgati Poklad, jeni granu, drugi grančicu, tako je i u životu.

Sveta Marija u Polju

- Ja, Dobre Dobričević rojen okoli 1450. na škoju Lastovu, seljački sin, gladan slave i zlata otišao sam u svijet i u Veneciji postao Boninus de Boninis, tiskar, nakladnik, diplomata i svećenik. Živio sam u gradovima Veneciji, Bresciji, Veroni, Lyonu, Grenoblu, Mantovi, tiskao libre, bio amico fidel Veneciji, nagledao se bogat-

[5] Dubrovačka narodna pjesma *Zelena naranča.*

[6] Glavni lik romana „Koraljna vrata", Pavao Pavličić, Večernji list, knjiga 10., 2004.

stva i ljepote, ali što sam stariji bivao to više je srce moje kucalo za dalekim pučinskim škojem na kojem su crkvice siromašne i male, nalik pastirskim pojatama. In campo Lokavju sagradio sam svojima i sebi Gospinu crkvu da ondje trudni otpočinemo. I danas tamo na oltarskoj pali[7] *klečim, onakav kakav sam bio griješnik i pokajnik, gledam u lice moje sestre Dobre koja je umijela svirati u lutnju kao što sviraju anđeli, a da nikada svijeta osim onog na škoju ni vidjela ni čula nije.*

Hoće li danas kitovi? (Svjetionik Struga)

Nakon gledanja filma „Kitovi u kolovozu"[8] sintagmom *„čekamo kitove*" poetizirali smo ne samo filmove u kojima se ništa ne događa već i vlastito vrijeme provedeno u dokoličarenju na dalekim plažama, zagledani u nebo i pučinu. Kad nas zovu naši s kontinenta, provjeravajući što radimo, mi spremno odgovaramo: „Čekamo kitove." "Hoće li danas kitovi?", šalimo se znajući da je u pitanju sadržan i jedan nemilosrdan i strašan odgovor.

Sanjala sam život u tom filmu, bila sam treća, najmlađa sestra, ostala sam na otoku održavajući sjećanje na davne dolaske kitova i baš kao Sarah čeznula za novim prozorom s pogledom na pučinu. Mjesto čekanja zamišljeno je kao svjetionik Struga.

Kada sam se prvi put zatekla na svjetioniku ostala sam zatečena spoznajom da sanjano mjesto čekanja postoji čak i u detaljima kao što su stijene i pogled na krijeste bijelog mora na pučini. „... Prva vječnost s kojom se susrećemo vječnost je stijenja, treperavih obrisa visoravni, linija horizonta: sve to odolijeva promjenama. Kad smo suočeni s tom postojanošću koja nas nadilazi, banalni događaji i beznačajne vijesti čine nam se poput zrnca prašine koju je pomeo vjetar..."[9]

Ostaje pitanje koliko daleko se mora otići i koliko je potrebno dana, mjeseci, godina boraviti u samome sebi da se zaustave satovi, naši unutarnji bukači i naše unutarnje verige i da se postane slobodan kao Eleonorin sokol[10] iznad lastovskog svjetionika?

(Nagrada „Loborsko srce" za književni putopis)

[7] Slika Francesca Bissola, Bogorodica sa svecima i donatorom D. Dobričevićem, oko 1510.

[8] „The Whales of August" (1987), američka drama, redatelj Lindsay Anderson.

[9] Frédéric Gros: Filozofija hodanja, V.B.Z. d.o.o., Zagreb, 2021.

[10] Ptica grabljivica koja se gnijezdi u kolovozu i rujnu na lastovskom otoku Sušcu. Ime je dobio po srednjovjekovnoj sardinijskoj vladarici, Eleonori d' Arborea, koja je u svome zakoniku prvi put u povijesti posvetila jedan članak zaštiti ptica grabljivica.

PITER, NEBO, NEVA

Nada Vukašinović, Zagreb

Uštedjeli smo jedan dan, jer smo iz Moskve do Sankt Peterburga putovali noću vlakom. Dočekalo nas je sivilo. Grad nije puno obećavao, jutro je bilo kišovito, vozač taksija, smrknut, a kasnije ćemo saznati da ne voli niti svoj posao, niti ovaj grad. Klima je grozna, ljudi neljubazni, a nema ni Olge. Mislila sam na topli svibanj, koji smo ostavili u Zagrebu i Olgu, koja je ostala u Moskvi… Zbog nje smo se dobro osjećali u gradu u kojemu su upozorenja na svakom koraku. Hladni dodir administracije čak i na vratima toaleta, a jedan pogled na monumentalnu arhitekturu stvara osjećaj nelagode. Sitan si i nebitan kotačić.

Centar Moskve je teatar, samo kulise za turiste. Tako govori Olga i zaista, sve je uglancano, nigdje papirića, a niti grafita, sve fasade svježe obojene. Mramorne biste i granitni spomenici *Puškinu, Tolstoju, Ljermontovu, Turgenjevu, Šolohovu, Čaikovskom, Stravinskom,* ali i zloglasna *Lubjanka* te sveprisutna pravila, nadzor i upozorenja gradske administracije.

Taksi vozač nas polako uvlači u ulice Sankt Peterburga. Ulice su još mirne, kiši, sunce se bori s oblacima, ali kada se pojavi iza oblaka, brzo zagrije ljude i živopisne zgrade. Na ulicama je žamor, ljudi su nasmijani. Jako sam se prevarila, Sankt Peterburg je puno više od jednoga grada.

Sankt Peterburg je, po broju stanovnika, drugi najveći ruski grad. On je po svemu veliko europsko kulturno središte i važna ruska luka na Baltičkom moru, zovu ga još i *sjeverna prijestolnica* i Sjeverna Venecija. U carsko se vrijeme zvao Petrograd, kasnije Lenjingrad, pa Sankt Peterburg. U neformalnom razgovoru, žitelji ga zovu Piter i meni se to ime najviše svidjelo.

Car Petar I. Veliki, 1703. godine postavlja kamen temejac iz kojega je uskoro izrasla čudesna prijestolnica Ruskoga Carstva na Nevi, Fontanki, Moiki, na Baltičkom moru.

Znala sam da je Petar Veliki preuzeo sve što mu se činilo da je najljepše u

zapadnom svijetu, ali nisam očekivala toliko različitih stilova u jednome gradu. Kolonade antičkih stupova, venecijanski krilati lavovi, zlatni habsburški orlovi, konji i rimske kočije na krovu zgrade, zelene, plave, žute, ružičaste fasade, šarene kupole saborske Ismailovske crkve, biste konjanika iz napoleonskog doba. Piter ima sve što nema Moskva, ali nema Olgu. Kažem Olgi, dođi k nama, a ona samo upita, imate li krevet za mene. U subotu je došla.

Ništa nije onako kako izgleda

Dok ne stigne Olga iz Moskve, nas dvije se snalazimo po gradu. Iako mi sin kaže da ne moram baš sa svima razgovarati, ja ipak želim biti ljubazna i prihvatim svaki razgovor. Zaustavljamo ljude na ulici i raspitujemo se o cafféu u kojemu se pije kava s Puškinom, o Rasputinovom dvorcu, o grobu Dostojevskog, o Marinskom teatru..

Svi su susretljivi ljubazni, neki nas čak i vode dio puta. Razgovor dobije noge i hoda s nama ulicama, preko mostova, uz obale Fontanke i Moike. Zastanemo pored krilatih lavova. Zaigrani su. Svaki drži šapu na željeznoj kugli.

Počinju bijele noći i po ulicama su se rasuli sivi golubovi, poput neba iznad Pitera.

Sve se plavi i šareni, čuju se gitare, bubnjevi, pjesma. Na kiši pjeva dječji zbor u raznobojnim kišnim kabanicama. Kao da smo na festivalu cvijeća.

Želimo još večeras vidjeti *Marinski teatar*, barem izvana, kad već nemamo ulaznice za Festival bijelih noći. Na *Nevskom* smo *prospektu*, na stanici trolejbusa *Gostilni dvor* i ne znamo koji broj trolejbusa vozi tamo. Djevojka crne kose ide na festival u *Marinski teatar*. Dok razgovaramo, približila nam se starica sa štapom. Kaže, Poljakinja je i živi u Piteru pedeset godina. Razgovarala bi, znatiželjna je, ispituje nas odakle smo, gdje smo smještene, kamo ćemo. Kažem, idemo iz *Begovaje* u *Marinski teatar*. Gle čuda i ona je tamo, u novom naselju, u jednoj od mamutica, na *Pionerskoj*. Prijateljica me vuče od nje, jer dolazi naš trolejbus. Ulazi i crnokosa. Starica trči za nama i stiže u zadnji čas. Teško diše, govori isprekidano da to nije naš broj, da trebamo sedmicu. Nekako je prisna s nama, kaže da smo joj simpatične i da ne slušamo svakoga, da nas je djevojka prevarila iz tko zna iz kakvih pobuda. Možda nas želi i opljačkati jer misli da smo bogate Amerikanke.

Na prvoj stanici izlazimo. Izlazi i djevojka. Izgleda da je i ona pogriješila. Jolanda, tako se zove bakica, viče za nama, pričekajte, pomozite mi da siđem, ipak sam ja trčala za vama da vam pomognem. Pružim ruku i osjetim čvrsti, koščati stisak. Ta ruka očekuje novac, ali okrećem glavu od nje. Starica više nije bila tako ljubazna, odšepesala je kuckajući štapom po pločniku ponavljajući, ja sam vam pomogla, ja sam vam pomogla…

Stigla je naša sedmica i ušle smo sve tri. Crnokosa se nasmijala i zagrlila mladića s kojim ide na Festival.

Na Nevskom prospektu ništa nije onako kako izgleda, sjetila sam se Gogoljeve priče.

Zlatni zubi

Kad kupiš u metrou elektronsku karticu za troe sutki, odnosno tri dana i tri noći, osjećaš se kao stanovnik grada Pitera.

Ona ti omogućuje da se voziš svim nadzemnim i podzemnim prometalima koliko želiš u svim smjerovima, bez ograničenja. Osim metroa voze još autobusi i trolejbusi, a po Nevi, Moiki, Fontanki i kanalima brodovi.

Uhvaćeni u mrežu električnih žica, gradom nespretno brzaju vagončići crvenih trolejbusa. Ako si krenuo krivim smjerom voziš se do zadnje stanice, ili prijeđeš na drugu stranu ulice. Naučili smo da nas sedmica vozi Nevskim prospektom i držali smo se sedmice, jer je na Nevskom sve što nas zanima.. Prislonimo karticu na aparat koji očitava i mislimo to je dovoljno, ali s prvog sjedala ustaje okrugla plavuša s torbicom preko prsa i zatraži karticu. Bljesnuše njezini zubi na suncu i oblijepiše nas zlatnim osmjesima. Ona zabaci plavu kosu s hladnom trajnom i široko se nasmije. Ja zaboravih zatvoriti usta. Mislila sam da toga više nema, možda pokoji zlatni zub, ali čitavo zubalo zlatno!?

Pitamo za Ermitaž.

- Ja vam skažu, smiješi se prijateljski

Drugi put pitamo za Marinski teatar. Kondukterka zlatnog osmijeha već nas izdaleka značajno pozdravlja. Prepoznala nas je. - Ja vam skažu, govori nam prijateljski kondukterka.

Ne brojimo stanice, ne brinemo, sigurni smo da putujemo u dobrom smjeru i da će nas naša poznanica na vrijeme podsjetiti. Da smo ostali još koji dan sigurno bih je pitala koliko je u današnje vrijeme opasno imati toliko zlata u zubima.

Dan Grada

Dan je Pitera, Petrograda, Lenjingrada, Sankt Peterburga, 26. je svibnja 2019. godine i mi smo tu. Osjećamo se počašćeno, kao da smo u goste pozvani.

Najprije oštar hladan vjetar, crni oblaci, kiša, a onda, sunce. Ubrzo trebam sunčane naočale i vruće mi je jer sam u zimskoj jakni, dok građani Pitera hodaju uokolo bosih nogu i kratkih rukava. Iako ovakva klima ne pogoduje cvijeću ipak ga ima, šarene se procvale gredice i mirišu jorgovani, a vidimo ga i u metrou. Putnici koji ga nose jako su pažljivi prema njemu.

Na Nevskom prospektu je zaustavljen promet na nekoliko sati. Na ulici je parada povodom Dana Grada..

A na paradi nema političara, nema protokola, samo biciklisti, cijeli grad na biciklima. Kostimirani ljudi, pjevaju. Svečano okićene kočije i konji u paradnom kasu. Odmahujemo zastavicama nasmiješenom gradu koji klizi pred našim očima.

- *Piter, Neva, goluboe nebo,* odzvanja ulicom.

U potrazi za Dostojevskim

Znam da je blizu Marinskog teatra na rijeci Moiki i caffé "Idiot", ali bila bi prava sreća naletjeti na njega. Zaustavljamo mlađe ljude na ulici, a oni zatečeni našim pitanjem razmišljaju kratko, a onda pokazuju smjer, uglavnom pogrešan.

Napravimo krug i nađemo se opet ispred Marinskog teatra.

Hodamo gore-dolje uz Moiku. Jedan bračni par naših godina, ljubazno otvara svoj internet i pretražuje Google Maps. Govore da idemo još uzvodno uz Moiku.

Opet ništa, vraćamo se nazad.

Sjetila sam se kako je Dostojevski pisao da u Petrogradu žive ljudi koji poznaju samo jednu ulicu, i to onu u svom kvartu. To su oni koji nikada nisu bili u Ermitažu, Botaničkom vrtu, ili na kakvoj izložbi. Nije drugačije niti u mome gradu.

Žena s bijelim psom u večernjoj šetnji. Prijateljica uspješno prikuplja informacije, jer obje govore engleski i evo nas ispred zgrade u kojoj je "Idiot", ali to je sada skupi restoran.

S nogostupa se spuštamo nekoliko stepenica u polumrak. Polica s knjigama, fotelja, dvosjed, stolić, veliko ogledalo, sve iz 19. stoljeća. Tu je pisaća mašina s naslovnicom rukopisa "Idiot". Ušle smo u nisku sobicu koja je uređena kao radna soba Dostojevskog.

Žućkasto svjetlo pada na par koji čeka rezervirano mjesto za večeru. Pomislila sam na bogate Moskovljane. Čujem bučne Talijane, rezervirali su stol. Mi nemamo rezervaciju, a mislila sam kako bi bilo dobro pojesti njihove blinie. Tko zna bi li na ovakvom elitnom mjestu danas primili i Dostojevskog? Ipak imamo dozvolu za fotografiranje, a možemo i sjesti u njegovu fotelju.

Kad bih još jednom putovala u Sankt Peterburg, planirala bih srpanj, prva subota u tom mjesecu je Dan Dostojevskoga. To nije njegov rođendan, to je rođendan Raskoljnikova. U srpnju je, naime počeo pisati roman Zločin i kazna.

Svakog srpnja, poklonici velikog pisca obilaze kanale i mostove Sjeverne prijestolnice i traže poznate adrese likova romana.

Bilo bi vrlo teško pronaći početak Raskoljnikova puta da nije Ana Grigorjevna,

supruga Dostojevskoga, dešifrirala nazive koji su u romanu naznačeni tek sa nekoliko slova.

Dostojevski je Raskoljnikova nastanio nedaleko od mjesta gdje je i sam stanovao, ali nije naveo točne adrese.

„Početkom srpnja, za vrijeme velikih vrućina, jedan mladić izađe predvečer iz svog sobička (...) u S-skoj uličici, pa se polako i nekako neodlučno uputi K-nom mostu ...“

Grad je Dostojevskom bio velika tajna i stalna inspiracija.

Govorio je da nigdje nema toliko mračnih, surovih i čudnih utjecaja na dušu kao u Petrogradu.

I zaista ispod namrštenih oblaka dozivaju nas zgrade, ulice, parkovi, mostovi, vraćaju nas u povijest i otkrivaju tajne.

Ali, ljudi su danas ipak malo drugačiji. Ili možda nisu?

Na Tihvinskom groblju, na kraju uske stazice iz sjene izroni mramorna bista Dostojevskog. Izgleda mračno poput velikog maga. Čuvaju svoj grad ruski velikani, Čajkovski, Dostojevski, Čehov, Majakovski, Lomonosov, Rimski-Korsakov.

Parkom dominira Lavra Aleksandra Nevskog, zaštitnika Sankt Peterburga.

Dan koji je sišao s uma

Jedna ne zna ruski, jedna ne zna engleski, jedna ne zna niti engleski niti ruski, dvije su prvi put u Petrogradu, jedna je došla iz Moskve, jedna kasni zbog kiše, dvije kasne jer puca internet.

Jedna čeka na metro stanici Gostilni dvor, jedna na stanici Nevski prospekt, jedna na izlazu, dvije u cafféu. Dogovori nam ne idu danas. Red kiše, red sunca, gužva, galama prodavača doživljaja na Nevi, na Moiki, na Fontanki, u Carskom vrtu. Bubnjevi, gitare, harmonika, pjesma na trgovima, u parkovima. Dan je grada i festival bijelih noći, veselje po ulicama do jutra. S uma smo sišli danas. Kažu, sumašedšii den. Ludnica, kako bismo mi rekli.

Još samo da nam uspije otključavanje lokota i duplih brava u apartmanu, da nije poplava u kupaonici i da možemo spavati. Počele su bijele noći i dan je već u dva ujutro.

Dom Romanovih

Olga je još s nama. Tražimo Dom Romanovih, ali nemamo dobru adresu. Satima hodamo uzalud, jer dom Romanovih nije u Piteru, dom Romanovih je u Carskome selu, saznajemo od prolaznika.

Umorile smo se i Olga i ja odustajemo od hodanja. Prijateljica nastavlja potragu. Odlazi sama u Carsko selo brodom, a kiša ne prestaje.

Olga i ja razgovaramo o tragediji carske obitelji, o književnosti, o ruskom jeziku, o djeci. Pjevamo dječje pjesmice, dobro mi ide, a mislila sam da sam sve zaboravila. Sve je isplivalo van i ja pjevam i hodam u ritmu dječjih koračnica. Olga ništa nije morala, nismo joj platile, nije imala nikakvog interesa, a ipak je čitave dane bila s nama na ulicama. Vozila se tisuću i petsto kilometara i izgubila je dvije noći na putu, jednu do Pitera, drugu u povratku.

Danas otkriva Piter našim očima, čudi se svemu i pjeva. Svi smo na dobitku! Sviđa mi se ovaj grad! Možda se jednom opet vratim na Nevski prospekt, možda potražim i Dom Romanovih u Carskom selu.

(Nagrada organizatora – UKS „F. Horvat Kiš“ i Općine Lobor – za književni putopis)

OCJENE/OSVRTI NA TRI NAGRAĐENA PUTOPISA

Emilija Kovač, Čakovec

Judita Kovač i potraga za morima (Judita Kovač, Ima mora, nema mora)

Judita Kovač ove je godine ponudila tri putopisa vrlo ujednačene i zavidne kvalitete. Ne bismo pogriješili da smo odabrali i neki drugi, no izbor je pao na rad Ima mora, nema mora. Putovanje po Sjevernom ili Njemačkom moru, kao što autorica kaže - „rubnom, jedinom pravom europskom moru", urodilo je ugodom čitanja proizvedenom autoričinom koncentracijom na izuzetne detalje i dobru ugođajnu orkestriranost teksta. Već nas uvodna opaska o moru kojeg ima, a nema, naizgled paradoksalna, suočava s čudom transformacije prostora – pa „umjesto čarolije vode vidimo samo blatni plićak."

Autorica nas upoznaje s prostorima, ljudima i njihovim životnim rutinama, uobičajenim u njihovom kulturološkom kontekstu, no začudnim motri li ih se izvana i, osobito važno, senzitivno dojmljivim. Tako, npr., upoznajemo osebujnu skupinu Memonita, Nijemaca iz Rusije, uživamo u pojedinostima frizijske čajne ceremonije Teetied, koju, kako kaže autorica, vrijedi doživjeti i ponavljati. Temu čaja Judita razvija u malu komparativnu kulturološku epizodu te nas, uz šalicu toplog aromatičnog napitka, proskita Rusijom, Marokom, Tajvanom.

Njen je putopis pun okusa, mirisa... jedna prava sauna, wellness u koji zagazimo i pustimo da ljekovita isparavanja počnu djelovati, tragom znanja naslijeđenih još od Rimljana, koji rekoše - „neptunus omnia sanat, more liječi sve."

Judita ne idealizira svijet. Rekla bih da je njen nagrađeni putopis napetost između dva pola: s jedne je strane prirodno ustrojstvo (more je hladno, plićaci blatnjavi, voda i pijesak su sivi), a s druge postavlja ljudske tvorevine (sve u znaku topline: čaj, saunu, hranu). U imaginacijom ostvareno ugodno okruženje neminovno upada destruktivna zbilja: ljepoti usprkos, zbivanja ne stanu, nemir ne nestane te zamjedbeni subjekt zamjećuje kako iznad njih „prelijeće borbeni

zrakoplov iz vojne baze NATO-a u Wittmundu, u toku je evakuacija Afganistana. Zrakoplov je toliko glasan da nam uši otupljuju, a zemlja se trese."

Naglaska je vrijedna osjetljivost autorice za socio-prostorne karakteristike, kao npr. načine prinudnog ustroja modernoga grada, uvjetovane pitanjem uvijek problematične platežne naše (ne)moći („stanarine su neplative, a stanovi se dugotrajno niti ne iznajmljuju. Tako su nikle stan-garaže, iznajmljuju se sobice u potkrovlju ili 'stanovi u suterenu' koji se zapravo nalaze u vlažnim podrumima.")

Pozornost čitatelja tekst privlači i na terenu zamijećenim specifičnim oblikom borbe čovjeka za prostor koji je posvojio oblikovavši ga prema sebi svojstvenim potrebama, ne poštujući uvijek prirodne datosti te zato plaća. Da bi održala otok Sylt, „godišnje Njemačka plaća skoro 15 miliona eura za preko dva miliona kubika nanosa pijeska, nakon svake zime." Fascinantan je to, uglavnom nepoznat podatak brige za jedan otok, koji može biti i te kako dobar pokazatelj za nužnost poštovanja sličnih procesa i traženja dobrih rješenja za aktualne probleme našega postojanja.

Judita je svoj rad vrlo efektno riješila i kompozicijski: priču s geografsko-kulturološke razine prebacuje na jezičnu: zanimljivim – sasvim osobnim, neovjerenim, ali simpatičnim – promišljanjem dometa i razlikovnosti sinonima: „Iako mi to nitko ne može potvrditi, objašnjavam si, da na njemačkom zato postoje dvije riječi za more: das Meer i die See. Dok je das Meer za mene ono more koje poznajemo, prozirno i plavo, die See je ovo more s pijeskom, ovo sivo more, ovo koje dolazi i odlazi i ostavlja ogromnu aromaterapeutsku šetnicu."

Prepoznajući simpatije za More, svima nam posebno, čestitamo srdačno Juditi za ovaj aromaterapijski doživljaj.

Par trenutaka za poeziju, slobodu, legendu (Igor Šipić, U potrazi za Stridonom)

U potrazi za Stridonom Igor Šipić ponudio nam je lijep primjer spajanja domaje. Njegov je tekst intelektualistički i esejističan, tako da će spomenutu sintezu prostora najcjelovitije učitati čitatelj upućen u temu jedne od neriješenih tajni naše povijesti – temu Stridona i njegova najpoznatijeg izdanka/potomka – Sv. Jeronima. No, užitak u tekstu garantiran je i čitateljima koji nisu tragači za povijesnom istinom. Vizualizacije i promišljanje referentnog prostora te povezivanje aktualnog vremena s prošlim, prostor su u kojem se može kretati svaki čitatelj.

Odabravši temu Stridona, (polu)legendarnog, mjesta rođenja sv. Jeronima, Šipić je spojio, ako ne drugačije – ono asocijacijski, sve one dijelove Hrvatske koje je u nekom trenu pretpostavilo traganje za natale solum, kako Stridon označa-

va Juraj Bedeković, a takvih je mjesta poprilično diljem cijele domovine... i šire. Šipić svoj Stridon ubicira u Zrenju, kod Motovuna. Promišljajući ideju Zrenja kao Stridona, provodi nas povijesnim taložinama ideologija, želja, činjenica, čežnji i nadanja za zagubljenim djelićem domaje. Autor kombinira sasvim osobnu usputnu zamjedbu (problem kako prići Motovunu, ili npr., ugodu ispijanja cappuccina, žal za posječenim dudom) s ponajjačim pitanjima i nedoumicama, nacionalne povijesti. Prepuštajući se slobodi, neobvezan strogošću znanstvenoga diskursa, autor u bajkovitom ambijentu Motovuna konstruira moguć prihvatljiv i utemeljen odgovor na pitanje što je i kako sa Stridonom. Svoje traganje izatkiva prepletom povijesnih činjenica, gotovo zaboravljenih legendi, a nađe prihvatljivih načina da svojim tekstom prošeta i Matoša, uvodeći tako (efektno i dobrodošlo u kontekstu natječaja) i Lobor, Ivančicu... a prizvani su i poznati krležijanski panonski tonovi da bi se ocrtale vizure „zemlje što čuva tamno, teško ćutanje". Osjetljivost za čudesnu ljepotu najrazgovjetnija je u prikazu Motovuna, koji doživljava gotovo kao mitsko mjesto, kao pupak svijeta (kaže: „ najradije bih mu naslonio glavu na pupak i usnio").

Autor upisuje i aktualnosti – Motovunski festival, povijesno-kulturološke zamjedbe (poznate osobe rođene u Motovunu: renesansni skladatelj i tiskar Andrea Anti, te arhitektonske osobitosti), ali ne propušta ni biti poetičan.

Takvim je kreativnim strategijama oblikovao lirsku meditaciju protkanu esejističkim pasažima, koja je odmor umorne misli zasićene podacima, užitku u par trenutaka poezije, slobode i legende.

Ukratko, ovaj rad fascinira upućenošću u građu, dobro plasiranim kulturološkim reminiscencijama, emotivnom, umjetničkom i promišljačkom zrelošću, preglednošću, kompozicijskim skladnom.

Kulturološki pogledi na krumpir kao namirnicu (Tomislav Šovagović, Pomfrit u amsterdamskom ritu)

Strukturni je uzorak ovog rada komparacija/konfrontacija kultura i pripadajućih vremena s temeljnom temom krumpira: Van Goghovi Jedači krumpira predstavljaju klasično vrijeme visoke kulture (nedavne) prošlosti, a njima su sup(r)o(t)stavljeni postmoderna kultura i njena praksa hranjenja pretvorena u ironičan „obred" konzumacije pomfrita. Razmatranje je vrlo osobno i svakom slikom/rečenicom nedvosmisleno izriče autorski stav: deformiranost modernoga grada pod naletom i tiranijom oblika postojanja koje prakticiramo danas, isprazност i nakaradnost pomodnih praksi uvjetovanih hedonizmom i konzumerizmom. Svijet gubi individualnost i dobiva nov, ponovljiv i neautentičan identi-

tet kojem je najprepoznatljivija osobina masovnost te je tako u njegovoj vizuri „Amsterdam golemi red za pomfrit, ponavljam, čudeći se mješavini rasa i kultura u uličici koja vodi prema Fabelu, glasovitoj pomfritarnici napaćene suvremenosti. Napaćene od pustoga ispunjavanja nametnutih želja."

Red za pomfrit postao je glavni junak Šovagovićeve priče. Kad se radi o takvim konstruktima, nužno se postavlja pitanje identiteta: u ovom slučaju rekli bismo kakav junak, takav identitet. Ideja glavnog junaka kako ga je postavio Šovagović, pokušajem identitetnog određivanja dodatno je ironizirana. U njegovoj je karakterizaciji važno ono nesuštinsko (jer sam „subjekt" jest nesuštinski) – prikladni kostim, čime se u raspravu uvodi još jedna velika tema današnjice – tema mode i pomodnih trendova.

U Šovagovićevu diskurzu neprestance tinja žal za vremenom mjerodavnosti, kompetencije... vremenom vrijednosti koje i danas sigurno postoje, no žive u nekom getu muzeja, campusa, sesije, sekcije ili slične institucije kao zaštićena pojava.

Ovaj kultorološko-socijalno-etički esej, višeslojan i argumentiran, kompozicijski se zaokružuje pomalo apokaliptičnom slikom... na koju, što god mislili o njoj, ipak pristajemo. Polako, ali sigurno. Šovagović, dakle, poantira: „U tom i takvom predvečerju nema ptičjega pjeva, samo šuštanje papirića nakon pojedenoga krumpirastoga obroka, odbačene zagorjele korice, miris majoneznoga grada i – laku noć, Amsterdame!"

(Dr. sc. Emilija Kovač, članica ocjenjivačkoga povjerenstva)

BLAGO IGNACA KRISTIJANOVIĆA DAROVANO ČITATELJIMA

(Štebih Golub, Barbara; Filipić, Lobel (ur.). 2024. *Kristijanovićev gazofilacij* I i II. Institut za hrvatski jezik. Zagreb.)

Ignac Kristijanović (1796. – 1884.) bio je istaknuta ličnost svojega vremena, obnašao je mnoge visoke i važne crkvene i svjetovne dužnosti, a stvarao je u vrijeme kad su i kajkavski književni jezik i njime pisana književnost bili na vrhuncu. Njegov je bogat i raznovrstan opus nastajao u razdoblju od gotovo pola stoljeća, i to u vrijeme prijelomno za formiranje jedinstvenoga hrvatskog standardnog jezika štokavske osnovice. Autor je gramatike kajkavskoga književnog jezika i posljednji borac za hrvatski kajkavski književni jezik i kajkavsku grafiju. Unatoč ulozi koju je Kristijanović imao u 19. stoljeću, njegov rad nije bio sustavno istražen, što se ispravilo izdanjem *Kristijanovićev gazofilacij I* i *II* te Kristijanovića postavilo na mjesto koje mu zasluženo pripada u hrvatskoj kulturnoj povijesti. Djelo je rezultat rada na projektu *Ignac Kristijanović – zaboravljeni dragulj kajkavskoga književnog jezika*, čija je voditeljica bila dr. sc. Barbara Štebih Golub, koja nije samo jedna od urednica ovih knjiga nego i autorica pojedinih njihovih sastavnica. Dvosvezačno izdanje objavio je Institut za hrvatski jezik 2024. godine. Već sam naziv projekta upućuje na to da je riječ o za jezik i kulturu važnoj osobi kojoj dotad nije pristupljeno s primjerenom pozornosti. Cilj je projekta stoga bio sveobuhvatno istražiti život i djelovanje Ignaca Kristijanovića iz perspektiva različitih znanstvenih disciplina te prikupljene informacije pretočiti u dvosvezačno izdanje.*

Prvi svezak sadržava uvodne riječi urednice Barbare Štebih Golub, transkripcijska načela, popis izvora s kraticama, priloge za bibliografiju Ignaca Kristijanovića te osam studija u kojima se Kristijanovićevu životu i radu pristupa iz različitih pogleda, multidisciplinarno, odnosno od društvenopovijesnoga okvira njegova djelovanja, preko povijesnosociolingvističke i jezične analize njegovih djela na svim razinama i istraživanja njegove biografije, do analize *Danice zagrebečke*.

Studija Ljiljane Dobrovšak *Povijesne i političke prilike u Banskoj Hrvatskoj i Đurđevačkoj pukovniji u vrijeme djelovanja Ignaca Kristijanovića (1796. – 1884.)*, u kojoj se zaključuje da je glavni prioritet hrvatskih političkih snaga bio obnova teritorijalne cjelovitosti hrvatskih zemalja, rješavanje državno-pravnoga odnosa s Austrijom i Ugarskom, integracija Hrvatske i hrvatskoga naroda priznavanjem hrvatske nacije, unapređenje hrvatske kulture i borba za hrvatski jezik. Iz Kristijanovićeva je životopisa vidljivo da se politički nije angažirao, ali da su društvene, političke i vjerske promjene utjecale na njegovu svećeničku karijeru jer je nakon uzdignuća Zagrebačke biskupije u nadbiskupiju premješten iz bilogorske župe u Zagreb.

* Dvoknjižje Kristijanovićev Gazofilacij I-II predstavljeno je na Tribini Kajkavskoga spravišča 24. 10. 2024. – u kojoj su sudjelovale znanstvenice dr. sc. Marijana Horvat, dr. sc. Bojana Schubert i dr. sc. Barbara Štebih Golub; voditelj: izv. prof. dr. sc. Boris Beck.

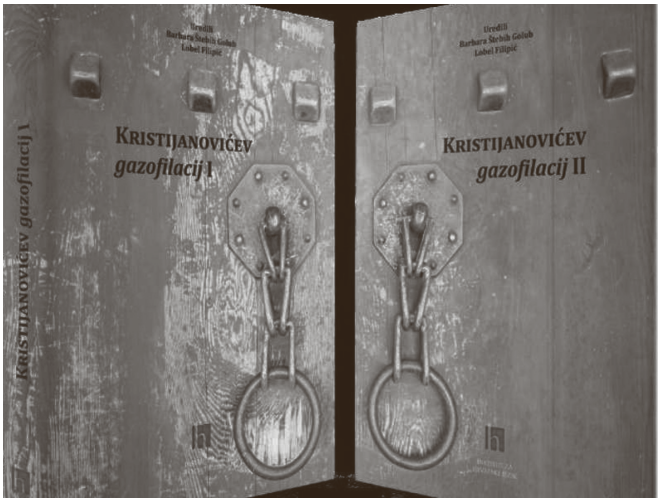

Naslovnice dvosvezačnog izdanja *Kristijanovićev gazofilacij I* i *II*

Kristian Novak u *Nacrtu za jezičnu biografiju Ignaca Kristijanovića* navodi, među ostalim, da je Kristijanović bio aktivan promicatelj kajkavskoga književnog jezika i autor normativnih priručnika o njemu, i to u vrijeme kad je jezična koncepcija iliraca prevladala na nacionalnoj sceni. Iako je naposljetku prihvatio novi slovopis i time se priklonio koncepciji protiv koje je javno argumentirano istupao, do kraja je svojega života objavljivao tekstove na kajkavskom književnom jeziku, dok nije poznato ni jedno njegovo djelo na ilirskoj štokavštini. Drugi su važni jezici njegova djelovanja bili njemački i latinski.

Suzana Coha autorica je teksta *Pozicija Ignaca Kristijanovića i* Danice zagrebečke *u razdoblju hrvatskoga narodnog preporoda*, u kojemu se kaže da se preporodno razdoblje hrvatske književne, kulturne i političke povijesti znakovito preklapa s razdobljem izlaženja Kristijanovićeva kalendara *Danica zagrebečka*. Zaključuje da je o značenju Kristijanovićeve *Danice* u povijesti nacionalne književnosti i kulture moguće zaključivati samo imajući u vidu njezinu pretpreporodnu kalendarsku tradiciju, preporodni kontekst u kojemu je ta publikacija bila objavljivana, kao i cjelinu tzv. novije hrvatske književnosti i kulture, a nipošto izvan njih.

Danica zagrebečka tema je i studije Josipe Tomašić naslovljene *Ignac Kristijanović i* Danica zagrebečka *u kontekstu pučke književnosti*. Autorica u početnom poglavlju definira pučku književnost i analizira njezinu ulogu u 19. stoljeću. *Danica zagrebečka* uz praktične savjete i pouke iz gospodarstva, poljodjelstva, narodne medicine i sl., donosi i raznovrsne književne tekstove. Književni su sadržaji u kasnijim godištima (od 1841., a naglašeno od 1845.), uz usmenoknjiževnu građu te kraće šaljive pripovijetke koje se kontinuirano objavljuju, uključivali i narativno složenije tekstove koji su bili duži, upotpunjeni opsežnim bilješkama, često naglašeno moralno-didaktični. U kasnijim godištima raste broj tekstova religiozne tematike i književni dio *Danice* pokrivaju uglavnom biblijski sadržaji.

Diana Stolac u svojemu tekstu *Kristijanovićevi prirodnoznanstveni prilozi u* Danici spominje da su kalendari, kao važna poučna i zabavna literatura za puk, bili kajkavska tradicija te da se Krisitjanovićeva *Danica* koncepcijom nastavljala na starije kajkavske kalendare, ali da ih je nadmašila kvalitetom. *Danica* na početku donosi niz podataka, od rodoslova u prvim godištima do jednogodišnjih kalendara u kasnijima, a potom slijede različiti tekstovi koje bi čovjek rado čitao tijekom određene godine.

U svim su *Danicama*, primjerice, gospodarske pouke i poljodjelski savjeti, potom medicinski (liječnički, ali više ljekarnički) savjeti vezani uz ljude i uz domaće životinje jer je gospodarski status obitelji uvelike ovisio o zdravlju životinja jer su bolesti domaćih životinja mogle bitno poremetiti životne prilike, stoga ih se vrlo ozbiljno shvaćalo i tražio se lijek.

Jasmina Lukec autorica je priloga *Lirska dionica Kristijanovićeva opusa (s osvrtom na* Danicu zagrebečku, Pesme za horvatski puk *i* Zlati oltar*)*, koja u uvodnome dijelu napominje da iako se hrvatska književnost od 1830-ih do modernističkih tendencija s kraja stoljeća uvriježila tumačiti gotovo isključivo s obzirom na njezinu dionicu napisanu na štokavskome, pozornosti je vrijedan i korpus kajkavske književne kulture. Najvažniji je predstavnik te književnosti upravo Ignac Kristijanović, čiji je rad bio popularan kod čitateljske publike iz svih slojeva kajkavskih dijelova preporodne i postpreporodne Hrvatske. Njegova je *Danica zagrebečka* služila za opismenjivanje nepismena puka, a istodobno i za zadržavanje onih malobrojnih pismenih koji su, s nacionalnoga gledišta, bili u neprestanoj opasnosti da se odreknu domaće književne produkcije i prepuste privlačnijoj i bogatijoj njemačkoj literaturi. Kristijanovićevo je uključivanje pobožnih pučkih popijevki u jedan molitvenik stoga dokaz njegove brige za vjerski odgoj puka, koji je te pjesme izvodio u crkvama kajkavskoga područja tijekom druge polovice 19. stoljeća.

Maja Znika Marion u prilogu *Svetačke legende Ignaca Kristijanovića* zaključuje da su Kristijanovićeve svetačke legende tipičan primjer svojega žanra koji je u Kristijanovića djelomično osuvremenjen i dorađen po ukusu i potrebama autorove publike. Njegova je važna odlika to što u okvirima žanra katkad pronalazi prostor za nov, tradiciji nepoznat senzibilitet te donosi obilje primjera iz svih vidova života: njegovi recipijenti mogu pronaći idealizirane *pelde*, ali i sasvim svakodnevne *egžemplume*. Kristijanović time potvrđuje svoju iznimnu načitanost, ali i svoj interes za rad sa živom kajkavskom riječju, ostavljajući nam njezin lijep i majstorski sastavljen epilog.

Barbara Štebih Golub u prilogu *Stabilnost i varijabilost u Kristijanovićevu opusu* analizira i ustustavljuje Kristijanovićeva jezična obilježja te zaključuje da je tijekom vremena Kristijanovićev jezični uzus doživio tek manje promjene. Najzamjetnija je ona na grafijskoj razini, kojom se prihvaćanjem novoga slovopisa u najvećemu stupnju približio ilirskoj jezičnoj koncepciji. Kako upravo u brojevima *Danice* tiskanima gajicom objavljuje svoje programatske članke *Nekaj o horvatskem jeziku* i *Jošče nekaj o horvatskem jeziku*, razvidno je da prihvaćanje slovopisa nije značilo i prihvaćanje novoga književnog jezika. Mijene na ostalim jezičnim razinama pokazuju da je u svojim kasnijim tekstovima, osobito u djelima čijim je bio priređivačem, u slučaju supostojanja književnokajkavskih varijabla nerijetko birao onu zajedničku sa štokavskim, ali da se pri takvom odabiru nije vodio namjerom da svoj jezik približi ilirskoj koncepciji već uzusom svojega vremena.

Prvi svezak završava iscrpnim *Prilozima za bibliografiju Ignaca Kristijanovića* Sonje Martinović. Bibliografskim jedinicama obuhvaćeni su opći referentni izvori, prilozi u pregledima povijesti hrvatske književnosti, priručnicima, leksikografskim izdanjima, tekstovima književnopovijesne, teorijske, komparativne, stilističke naravi, filološkim studijama, kritičkim osvrtima, uvodnim prikazima, izložbenim katalozima, prilozima u časopisnim i novinskim publikacijama.

Drugi svezak sadržava opsežnu studiju Barbare Štebih Golub, u kojoj se Kristijanovićev jezik analizira na svim jezičnim razinama i istodobno kontekstualizira u onodobni jezični krajolik i jezičnopolitička previranja, te čitanku s transkribiranim odabranim ulomcima iz Kristijanovićevih djela. Jasmina Lukec transkribirala je liriku, a Barbara Štebih Golub ostale tekstove u čitanci.

Na temelju rečenoga nameće se zaključak da je ovo djelo ponajprije namijenjeno stručnoj javnosti, posebice jezikoslovcima čiji je uži interes povijest hrvatskoga jezika, kao i znanstvenicima drugih područja (povjesničarima, kulturolozima, etnolozima, antropolozima, teolozima). Međutim, ono može biti uvelike zanimljivo široj

javnosti, svima onima koji pokazuju zanimanje za stariju hrvatsku književnost i kajkavski književni jezik, ali i za hrvatske kulturne sadržaje uopće, odnosno svima onima koji se zanimaju za hrvatski jezik i njegovu povijest te svim ljubiteljima kajkavske riječi, čemu svakako pridonose tekstovi u čitanci.

Autori i urednici zaslužuju sve pohvale za svoj trud, marljiva istraživanja, propitivanja, sveobuhvatne analize, spoznaje do kojih su došli, ali prije svega zbog ljubavi prema poslu kojim se bave jer bez te ljubavi knjiga ne bi bila takva kakva jest.

Marijana Horvat

U POVODU ROMANSIRANIH PRIPOVIJESTI *MOČ ŽIVLJENJA* PETRANE SABOLEK

(Knjižnica Ogranka Matice hrvatske u Čakovcu, knj. 119; fotografije - Vilko Šercer, 2024.)

Nobelovac Josif Brodski za jezik je rekao: *stariji je od svakog državnog uređenja, stoga će jezik uvijek nadživjeti historiju*. Formulirao nam je Иосиф Александрович Бродский iskustvo što ga imamo kad se upuštamo iščitavati "Moč življenja" Petrane Sabolek. Latimo se te romansirane pripovijesti i – „brodskijevski" rečeno, neovisno o aktualnom žigu vremena - u razgovoru smo s pretečama, *u jeziku smo* s nama samima prethodnima. Naoko disperziranu teksturu romana (autorica navodi "... stanovitu tipološku neodređenost, nije autobiografija, nije klasični povijesni prikaz, nije priča radi priče...") kontrolirano, smisleno i linearno na okupu drži *dijalekt međimurskog donjokraljevečkog idioma*, koji do ove knjige nije imao stilsko-formalnu refleksiju u zahtjevnijoj inačici proznoga žanra (susretalo ga se kod nekih spisatelja, pa i u prethodnim knjigama - "Scvrto življenje", "Kipeci bogečki" - Petrane Sabolek, u kraćim pjesničkim te iskaznim oblicima). Literarno-izvedbeni, konceptualni, značenjski okvir ove knjige jest *jezik*, predstavljen u obliku sinteze. A sinteza je vida i uvida. Prošlost i sadašnjost života koji se u toj jezičnoj sintezi (raz)otkrivaju i sabiru nisu samo ključarice značenja i razloga ove knjige, autoričine poetikalnosti, nego zapravo bez zadrške uputa mehanizmu čitanja. Jer u čitanju je čovjek aktivan, um stvara mentalne slike, razina imaginacije je najviše kongestije. Posebno kad čitanje ide knjigom (ne monitorom ili Kindleom), tim listavim predmetom autentične težine koji forsira na taktilno involviranje micanjem stranica – konstruiravši i mentalnu reprezentaciju teksta jednako kao što se čini za fizički prostor. I nije čudno da *branje* (čitanje) i *bračanje* (okretanje) imaju blisku međimursku donjokraljevečku dijalektalnu jezičnu derivaciju. Čitanje tim jezikom i jest okretanje prošlom (*nepozabljenim zgodovinami*), razasutom kronološkom/povijesnom materijalu ponuđenom umjetničkom oku, srcu, emociji da i makar zadnju sporadič-

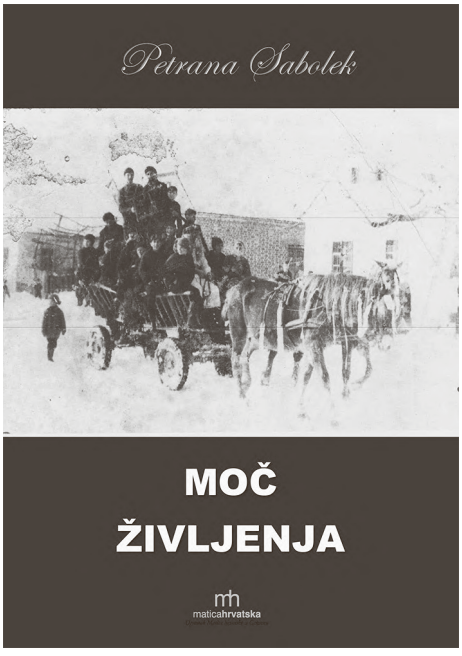

Petrana Sabolek, „Moč življenja" – naslovnica

nost saberu i ožive do fizičkog prostora (Donji Kraljevec). *Brača* se Petrana Sabolek sjećanjima sortirajući ljepotu i *beteg*, *branjem* po ishodištu puteno reanimira otkucaje, puls u minulo – i građi života aposteriorno daje vitalnost i smisao, Moć, upravo, Moč.

Objektivizacijski misaoni luk ovodobne defanzivnosti poetske/prozne konzumacije literature *dijalekta međimurskog donjokraljevečkog idioma* reternira nas kontrafakturama ispostavljenima čak i jednom od najvećih književnih dometa u europskom stvaralaštvu. Podsjetimo na razmatranje posebne dijalektike "Balada Petrice Kerempuha" Viktora Žmegača, i to s obzirom na (uslijed jezika) prijam u javnosti. Viktor Žmegač je eksplicirao složenost, napose jezično-stilsku opsežnost tog neprijepornog umjetničkog vrhunca jer u isti mah vrlina je izvor obuzdavanja. Naime - kaže Žmegač – „nažalost, koliko je još (pre)ostalo onih koji imaju prisan odnos prema jeziku, koji ujedno ispunjavaju sve uvjete potrebne za primjerenu konkretizaciju teksta, pripadajući tipu idealnog, posve adekvatnog čitaoca..." S druge strane, ne bi li baš to trebao biti razlogom donošenja *Zakona o hrvatskom jeziku* koji je parlamentarno izglasan 26. siječnja 2024.

Rukopis Petrane Sabolek "Moč življenja", rekli bismo, suočava identičnu recepcijsku uzbibanost kao i Krležine "Balade" zbog kajkavske magistralne jezične pronicljivosti. Pogled uprt u "ambar"/temelj vrijedan je i poučan sektor golemog mozaika jednog naroda koji logikom progresa očekivano mora mijenjati svoj izgled, ali ne na uštrb svojih *stella polaris* okomica kulturnog te identitetskog kozmosa. Što ova knjiga Petrane Sabolek svakako baštini. S tolikim prijemčivim potencijalom da "Moč življenja" inklinira matrici obrazovnog kurikuluma. *Zakon o hrvatskom jeziku* navodi da je posebnost hrvatskog jezika njegova trodioba na tri ravnopravna narječja – čakavsko, kajkavsko i štokavsko, od kojih je štokavsko odabrano kao obrazac za standard (pojednostavljeno: za sterilna *de iure* ophođenja). I to je njegov najvažniji dio, njegova suština. Dapače, možebitno isključivanje dijalekta iz redovne nastave potpuno je promašena generička metoda očuvanja i razvoja hrvatskoga jezika, što Vjekoslava Jurdana, izvanredna profesorica s Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta 'Jurja Dobrile' u Puli, izravno ističe: "... dijalekti ni na koji način ne ugrožavaju standard, prestanak njihove primjene i uporabe u vrtićima i školama mogao bi nanijeti veliku štetu. Dokazano je, to su pokazala svjetska istraživanja, da bilingvalnost kod djece, bilo da se radi o drugom jeziku ili narječju, ne potire jedan jezik na račun drugog i nije točno da govorenje dijalekta 'iskvaruje' standardni jezik te se radi o tezi koja svoje presijske korijene vuče iz ex republičkih asocijacija. Dijalekt je izuzetno bitan u dječjem razvoju, jer je dijete zavičajno biće i izuzetno mu je bitna pripadnost prostoru na kojem živi, narječje kojim se služi, djetetu se oduzimanjem mogućnosti govora na narječju oduzima zavičajnost i djetinjstvo..." Eksponirana je ovo raspra (institucionalnost/zakonik/konvencija standarda *à côté de* životnost/zdravorazumnost/ležernost narječja) koja se neprestano uopćeno i paušalno nudi dalekosežno regresivnim rezultantama (hijerarhijska discipliniranost) i korisno je dati prednost upadljivo relevantnoj principijelnosti koja obuhvatno anulira puku regionalnu "podvarijantnost" (interpretativna minorizacija) kajkavskog. Kako bi rekla Petrana Sabolek u "Moči življenja": *"Nezastavljiva réč o mojemu rođenom seli, Donjemu Kràljevcu, njegvim ljudima i njivom življenju, z predstàvljenom pesmom 'Korenje', v càsi je potegla za sobom i fnoge druge pesme ke so za kràtko vréme spisale dvé knjige pesmi, 'Scvrto življenje' i 'Kipeci bogečki'. Naslovi govoriju ka je réč o življenju ko se scvrlo, stalilo se, steklo ('Scvrto življenje') i stajlo za sobom samo kipece, slike, bogečke radi toga kaj jih ga več né ('Kipeci bogečki')"*..., iliti, nitko nema pravo na toliku tenziju pravopisnih/jezičnih perspektiva koja bi prerezala jednu životnu nit.

Miroslav Krleža je na istom tragu u svojoj *Uvodnoj riječi* za časopis Kolo iz 1966. godine: "Kada se danas (kao što se uobičajilo) govori o ilirskom eksperimentu patetično, mislim da ne bi trebalo zaboraviti književnost kajkavsko-čakavskog kruga... da su intelektualno-moralni, idejni i jezični elementi od Flacija, Vramca, Pergošića, Škrinjarića, Zrinskih, Frankopana, Jurja Križanića, Milovca, Baltazara Krčelića, Jambrešića, Belostenca, Habdelića, Zagrepca, Mikloušića, Brezovačkog, Kristijanovića i mnogih drugih, po svojim književnim i umjetničkim

preokupacijama, svjedočanstvima, koja prate sva evropska glavna strujanja od Reformacije i Protureformacije do Voltairea, da su ova pera po jasnoći izraza, po dotjeranosti kurijalnog, pravnog i pučkopoetskog stila nesumnjivi dokaz kako je čista narodna riječ krila u sebi sve otvorene mogućnosti bogatog književnog razvoja, to mislim, ne treba poricati."

Uvjerljivo, *kajkavska estetska doktrina* po jasnoći izraza, po dotjeranosti kurijalnog, pravnog i pučkopoetskog stila nesumnjivi je dokaz kako je čista narodna riječ krila u sebi sve otvorene mogućnosti bogatog književnog kreiranja, to mislim - i nakon "Moči življenja" Petrane Sabolek bespogovorno - ne treba poricati. Jer s ovom knjigom kajkavski jezik nam je u svoj svojoj lingvističkoj gracilnosti. Ne kao statična beživotna okamenjena spomenička baština, nego zamamni, zanosni, koketno treperavi list na vjetru vremena. A list je taj najznačajniji organ fotosinteze svih biljnih vrsta. Odnosno, simbolički, list je taj koji od sunca upija svjetlost/život da bi stablo (obitelj, korpus, nacija) moglo se održati *drvom znanja*, rasti tako, razvijati i unaprijediti plodove, naraštaje. No i krhak je list u plesu visoko slobodan na vjetrometini eksternalnih simfonija, kad delikatno frivolan nije omeđen ogradom vrta 'po aktu i kodeksu', zato ni totalitarno skraćen, dogmatično usivljen, steriliziran i standardiziran, eunuhiziran kajdankama stegovnih pravila i zakona. Međutim tako i treba doživljavati kajkavski jezik, bravurozno i neuobičajeno kretanje riječi minucioznom koreografijom kroz gestu rečenice da ona ima svoju muzičku dimenziju. Već sama činjenica da kajkavski univerzum može izaći iz svoje etimologije i konvencionalnog korištenja te nadskočiti očekivani komunikacijski poredak stvara u njemu i s njim osobiti izbor glazbenosti ali i filozofske enigmatičnosti (točno tako, kajkavski je unikatan po tome da ga je *plezir* slušati i 'podstrek' grafološki-deskriptivno ekspertizom secirati). Shodno tome, kvalitetu samog kajkavskog jezika i njegovo korištenje prezentira korespodentno *in promptu* prelamanje iz tužaljke u buntovničku budnicu (u totalu "Balade Petrice Kerempuha"). To jest, supostojanje mnogih ritmova koji se odvijaju istovremeno i jedan drugoga volumiziraju i podcrtavaju. I tu iznimno rijetku kvalitetu ima baš kajkavski jezik: pogonski agregat dvostruke pasije, dvostruke ekstatičnosti što duboko gipko rezoniraju povrh i pored. I po svemu sudeći samo se s takvim semantičkim dinamičkim odnosima ova knjiga i mogla napisati.

Govoreći o autoričinom pristupu, ustvrdimo da "Moč življenja" predstavlja delikatesni književni fenomen. Ne samo što je realiziran elokventno kompilatorski na stanovitom jeziku - koji kao faktor općedruštvene i mainstream književne komunikacije više ne obitava, barem ne na oficijelnim razinama - nego i u žanrovskom pa tako i tematsko-motivskom smislu knjiga je nefiktivna. Nije dizajnirana sintetički negdje u nečijoj glavi za pisaćim strojem/tipkovnicom, obrnuto, iz arene je života. Petrana Sabolek umjesto spekulativnih meditacija spušta se na blatnu zemaljsku međimursku koru i opservatorski akcentira: "... težak život domaćeg čovjeka, međimurskog težaka s početka dvadesetog stoljeća što ga autorica upoznaje kao šestogodišnja djevojčica za posjeta donjo-kraljevečkim baki i djedu, neizbježan je za kompariranje s gradskim životom dalekog Beograda iz kojeg je dolazila..." Iz toga proizlazi metodologija i aparatura stvaranja ovog romana. Dakle autorica je morala voditi računa o intencijama opisanog polaznog očišta. Znači, Petrana Sabolek je plasirala ne samo poetsku/proznu kajkavsku funkciju kao primarni atribut umjetnosti riječi, nego je u kanon utkala, između ostalog, i komparativno proučavanje konflikta ruralne i urbane praktikologije. Ovime je anulirala aprioristišku minorizaciju koja prati svako (pa i danas) publicirano kajkavsko djelo (često je to sladunjava poezija o dražesti ladanja, blagdanski paradni proštenjarski folklor, farsične šarene razglednice o idili kleti i kupice, pejorativni stihoklepački pastiši, redundantan infantilizam zavičajne deminutivnosti). Onu ustanovljenu autsajdersku stratifikaciju da dijalektalni tekstovi koji su u nekim povijesnim momentima, u neko doba, prihvaćeni kao književni, u drugom vremenu ili *politicus*-okolnostima svrstaju se hladno u književnu beživotnost koju nikakvo jezično tumačenje ili savršeno razumijevanje neće rekuperirati budući da se sadržaj opire smisleno i značajno ostvariti u sveukupnosti aktualnog čitaočeva životnog iskustva. Ukratko, za razliku, "Moč življenja"

ima estetsku društvenu mutaciju. Egzemplarno, neprolaznu narav knjige demonstrira već popis s naslovima poglavlja. Sadržajno-kompozicijski, strukturalno-stilski, žanrovsko-klasifikacijski, štoviše, književno-teoretskom razrađenošću i zrelošću revelira i rasvjetljava puni metodološki okvir uvodni komad *"Donji Kràljevec – slika kà opstàja"*. Određena je idejnoaspektualna shema djela koja nije nostalgičnog i sentimentalnog patosa, pasatističkih melodramatičnih primjesa, ma!, *à-contre* sensa je, avangardnog orijentira: *opstat će se*. A za survivalizam, sugerira Petrana Sabolek, treba bodriti zemljaški kroatizam, dijalekt, nestandardni jezik kao artističko sredstvo i, ako hoćete, arsenal. Zato su karakteristično tematološke startne rečenice "Moči življenja": *"Očem reči kaj me je v tém càsima navék loviv več povedani stràh kaj ne bi za navék ostàli tu, negdi, na tém potu, pod tém nepreglednim međimurskim nebom i okolnim poljima, tratami i gàjima, prestrtima na širokoma kak je i sàmo nebo. Za mene, v Beogradu, dé sam živela z mamom, tatijom i bratom, nebo je biv samo on mali falaček ober moje glàve*." Nije li u tih tek nekoliko rečenica tendenciozno tiskan najcjelovitiji dokument opreke posibiliteta ekstaze slobode i sužanjske komformističke stegnutosti. Nije li u tih nekoliko rečenica objelodanjena cjelovita kvintesencija bitka 21. stoljeća, a ne nekakvo očitovanje prevladanog ruralnog vriska, prazne historijske lakrdije zaraslih međimurskih bregova i poljana. Smjelo i temperamentno djevojčica je (pripovjesni parnjak *à clef*) Petrana Sabolek u razdjelnici hibernirane betonske/pleksiglas alijenacije i prostrane libertinske biotičke krajobrazne autohtonosti. Poput *enfant* donjokraljevečke inačice francuskog historičara Julesa Micheleta koji pred savršeno identičnom dihotomijom zapisuje (*"Le Peuple"/"Narod"*, 1848.): "Kad sam idući naprijed u svojoj *Povijesti* došao do suvremenih pitanja, pa kad sam svratio okom na knjige, u kojima su se raspravljala, priznajem da sam se začudio, kad sam našao sve u protuslovlju sa svojim uspomenama. Tad sam zatvorio knjige, pa sam pošao među narod, koliko sam samo mogao, došao sam u dubinu mnoštva, slušao njegovu buku, bilježio glasove... Ja sam pitao ljude, slušao njih same o njihovom udesu, sabirao s njihovih usta ono što nema svagda ni u najsjajnijih pisaca: riječi zdravog smisla... Koliko sam tako sabrao nove pouke, koje nema ni u jednoj knjizi, to je teško vjerovati. Poslije razgovora s genijalnim ljudima i najspecijalnijim učenjacima – razgovor je s narodom najpoučniji... Idi u selo i govori sa seljacima." I ta djevojčica Petrana Sabolek kroz poglavlja knjige "Moč življenja" nastavlja *"Le Peuple"* razgovor. Ona je tu da poosobljeno intimizira introspekcijski odnos s vremenom osluškujući fragmente zbilje koji se javljaju energentima iskustva i sjećanja – za ovu priliku mobilizirani vrstom kajkavske proze, os dolična da se oko nje rasporede uspomene.

Emotivna aparatura potrebna za gradbu ovako čvrstog i gusto isprepletenog teksta adaptacijskom potkom za čitalačko pripetavanje situira hitro glavnu junakinju (autorica) poglavljem *"Zvoni, cirkva, cintar"* u arielnu amblematiku vjere, religiozne kredence. *"Naša cirkva je bila prva ku sam vidla tak zbliza i ostàla mi je nepozàbljiva. Z tri svode, jednàko obslikane z svetim slikami i z tri oltàre, okinčene z kipima sveci, a na sakomu, na kak snég bélém počipkanim pokrovu, stàle so vazez vek friškim bélim ljiljanima. Cirkva je méla i šekeštriju i predikàlnicu, a radi čudaj kipi i sliki Jezoša na križu i svete Marije čovek je né znav k šteromu kipu ali sliki bi se prejdi brnuv*." Premda još nekoliko poglavlja titularno opšiva analogna sakramentalna pobudnost (*"'Jezoš' stvàr"*, *"Fačuk z sakramentom"*, *"Raskriljena krila nečastivoga"*), ovdje memoarska mitologizacija upućuje na ljepotu kojom osobna sjećanja mogu uistinu zablistati dozrijevanjem umne religioznosti bez filistarskog utvaranja. Jer to je i sama nazornost knjige. Odlazak od izvora obmana je, gdjegod da idemo, na put vodimo sebe. Različite sredine, atmosfere, konteksti, kulture, uređenja, društva... figuriraju nas i kondicioniraju u mjeri u kojoj na to konvencionalnom servilnošću pristajemo. Korito, pogotovo duhovni i moralni gabariti njegovih protega, kao i rijeka s pripadajućim potocima, osvještavaju kriterije ishodišta i ušća, početka i kraja, polaska i dolaska. Svoje kormilo i kompas za životnu plovidbu tako je Petrana Sabolek markirala. U rasponu moralizatorska, kontemplativna, duhovna, euharistijska, otajstvena segmentnost

daje častan okvir s kojim je kumulirana sva virtuoznost literarizacije vremena: od težačkih peripetija, preko lokalnih anegdota, do živahnih opisa ljudskih odnosa..., gdje valorizacijski pronalazimo najviše pripovjedačke supstance. Priče *"Pokopič, ezermešter Tomek"*, *"Krampusi, skopane joči, glàdne duše i Mràki"*, *"Hižička kume Éve K."* kolorirane su naglašenom notom autoričine sugestivnosti i evidentno je prisutna aspiracija djelovati na čitatelja. Uviđamo tu praksu i separatom *"Prokleta tombola*", kad lutrija života tobože posve otvori zasun sreće, mada na kratko i uvjetovano (intrigantno u tom odjeljku autorica dijaloški koristi polemički/debatni psihološki vid standarda i donjokraljevečkog kajkavskog). Primjerice, razmotrimo storiju *"Duša hiže"*. *"Né jim je išlo v glàvu kaj več ne bo veljke hiže z drvenim podom šteroga so žene saku sobotu ribale z ribačom kefom ka se je kak cekin zlàtiv; kaj več ne bo onih steni, z dvà obloke kre šterih so stàle postelje ali špampeti, ormàri, škrinje i lajce, a posred hiže veljki stol z najmenje šest stolci i rišpetom na šteromu so, da ga se na večer razvleklo, spàla deca; kaj več ne bo palnice, v šteri so se čuvali mrkva, jabuke, grah i kalamper, držàle se kace z kisélim zeljem i repom, kak i lagvi z vinom; niti nàjži, z škrinjama z pšenicom i strebljenom kurúzom, obešenim falatima suhoga mesa, lodricama z svinjskom màščom i z sličnim stvàrima, kak niti dvora po šteromu so se deca nagànjala od prvoga koračaja. Je, tak je moralo biti, i makar so se te stvàri bile preseljene i nikaj je né ostàlo zgubljeno, duša jim bo sema za navék ostala med tema več golim sténama ke so sam čàkale ka radniki dojdeju kcoj i poderejo jih. I kak so se radniki bolje hapljuvali podirati jih, tak so ovi bolje hodili okoli gledeč kaj je od hiže išče ostàlo."*

Petrana Sabolek svim svojim kajkavskim figurama nikada ne gubi čitatelja iz vida pokazujući mu da sva obilježja njezinoga stila ne djeluju kao ekscentrični izdvojeni izražajni fenomen nego kao nešto temi primjereno, s temom sraslo, s temom prirodno usuglašeno (nikada tu dirljivost i afektaciju opis standardom ne bi polučio). A to je zapravo i najbolji pokazatelj kako je kajkavski lako i prirodno ovladao iskazanim zgodama u "Moči življenja". On nije samo epohu pokrio i upriličio svojim autohtonim nastupom, sklonostima i mogućnostima, on je epohi dao!, percepcijski joj razvio i najmanju ilustracijsku emocionalnu točku – čime "Duša je hiže" i dalje s nama, ostaje i nama spiritualno kućište. Pripovijest *"Posestrene pajdašice"* perfektno je odmjerena ali i nabita strastvenošću te nijansirano profiliranim likovima i upečatljivo ocrtanim intimnim porivima pojedinaca zaslužuje ekstenziju u zasebnu knjigu (usto, ova pripovijest afirmira koliko je Petrani Sabolek dob naratorice pogodna kao sublimat mirakula i zagonetke postojanja: *"... a jà se prejdi vremena pobràla spàt. Govorilo se kaj deca najbolje ràsteju v snu pak sam si mislila ka mortik več črez tu noč zràstem za onuljko kuljko je treba..."*).

Naravno, eksploatacijski, viktimizacijski facet života zemljoradničkog kmetstva vrijedne zapažačke sposobnosti duboko urasta u stranice "Moči življenja". Dakako, usporednicom, Petrana Sabolek ironizira buržujski temperament, pseudourbane finese arhitektonske panorame u odlomku *"Gradski štih"*: *"Mislim kaj sam né povedala ka je Kràljevec mev i malo gradskoga štiha. Tri veljke zgrade z dvà ali tri kate, več se ne zmislim, v kema je stanuvav deficitaren kader: doktor, apotekàr, vučitelji, veterinàr, milicajci, graničari i slično. Bez njih selo ne bi moglo, a dobiti jih se je moglo samo ako jim se dà stàn dé bodo živeli. Mortik se samo za veléčasnoga né moralo brigati, on je navék živev na farofu."* Ipak, ozbiljnošću literarnog digniteta naspram trabantstva malograđanskih kadrovika (kao da rustikalnost ne zna stoljećima oprijeti se svakom hendikepu i riziku pa treba tutorska blaziranost gizdosti bijele kute, bijelih rukavica i fiškalska lihvarska slatkorječivost uz represijsku uniformiranost da život traje), nije tim skretničarima u šablonu i administraciju autorica dala odviše vlastite lirske i metričke erudicije. Tek toliko da se i za te izvanliterarne tipove čuje, kad se za kodne binaride nema što puno imaginacijski kongenijalizirati. Naprotiv, krika, žuljevi i škrgut zubi socijalni su i etički individualitet hrvatskog sela te izgledno mučenička putanja povijesne spirale samo će težakovanjem tragičnih dilema združiti survivalističku svijest. Imaju ti ljudi okus trpkoće i žuhkoće seljačkog svagdana, no kurážni su to čimbenici koji žive s prirodom, koji se ravnaju

po mijenama prirode, zaokupljeni idiosinkrazijama šuma, polja, vjetra, sunca, žege, kiše, sparine, zime, mraza i leda – i taj oćut za prirodu bez bajkovitog vodvilja sprema ih za neočekivano. Čitamo u *"Raskriljena krila nečastivoga"*: *"Na vulici je več bilo ljudi ki so z vedricami z vodom béžali k jognju gasit. Zaletàvali so se z raspuščenom màrhom, pajcekima i mladinom, kà je bežeč od jognja né znàla na šteru bi stràn. Màrha je prestrašeno mukala, pajceki skečali, mladina pivkala i kokodàkala… 'Kaj se dogodilo, kum Miška?' zapitala sam da sam se našla pod zvonikom. No, kum Miška so samo jàko zvonili i odgovàrjali mi nepovezano. 'Kaj ne vidiš? Ljudi bežijo tam negdi pod vrte gasit jognja! Jeni bodo polevali škednja, drugi zida od štale, kaj se ne bi i to vužgalo… Si na red vun puščaju màrhu i mladinu kaj ju mekneju od jognja… Več ve bi se i vatrogasci morali zbrati, nikaj bez njih, a po sreči navek dojdu… Došli bodo i z drugih sela, ako bo treba…' Istina je. Zàto v takvi priliki si moraju skočiti skupa i saki pomoči kuljko more..."* Pogledom iznutra, inspirativna ekspresija solidarnosti taman na čovječan način bez tarifne pragmatičnosti, odaslana altruističkim staležom bauerskog pijunstva kojemu bure vremena zavazdan nosile (uz klasno bespravlje, špekulantsku eksploataciju, ne neku apstraktnu nego onu sirovu, brahijalnu sječu i pljenidbu do degeneracije ljudskosti) opažamo kroz "Moč življenja", nemilostivo svaku zlehudu paradigmu bespoštednog demoliranja spokoja i smiraja. Osobnim, tada još dječjim balastom, protagonistice, pantljikom dobrohotnosti i egzistencijalističkog motrišta, apelira se ovom literarnom vinjetom plebejuška galvanizacijska složnost i prisebnost. Što je prkosom, revoltom i ponosom utiskivalo svjedočansko pero u ruke Kozarcu, Kovačiću, Gjalskom, Krleži..., sada (još važnije nego onomad jer hrvatsko selo nam je - poradi kolopleta globalističkih perfidija na koje nam kaptolske, gornjogradske, vlastelinske društvene lučonoše miopično nasjele - zbilja demografskim ugibom pred finalnim kobnim kiksom) i Sabolek. Stoga stava sam da spisateljskom "jogenj" anamnezom Petrana Sabolek postulira esencijalističko sljeme "Moči življenja". Kad i biblijsko-kataklizmičkim piljem, eventualijama koje se stoljećima hrvatskim selom rađaju svakog jutra ispočetka, po jedna za svaki prst na tijelu – a opetovano narod, jezik, nadalje je tu: *Moč življenja*. Dovijeka se u verigama ekvilibrira na rubu ugasnulosti (pa i jezične), ali nikada se nije i ne smije u rezigniranoj inerciji apelom za opstojnost biti u prevagi ekstinkcije. Što je sveprotežna konstanta knjige. Doista, neophodna i privlačna je danas rustikalnost nepotrošive senzualne vitalnosti koja održava životvornima sva bitna ljudska očitovanja, koja je nabijena energijom produktivnog ruralnog pesimizma, ingridijent transparentno ukošten sa svakim atakom u svijetu i vremenu. Po tankoćutnosti za ljepotu i bol, sposobnosti da se iskreno čudi, zanosi ali i strepi, mogla bi možda konačno stvoriti i drugačiji svijet. Dok izoštrenom slikom života još je materinski *kaj* dionik muzikalne ljepote pod krošnjama kestena, dok je još u neoskvrnutom osjećaju prirode i prostora, dok u šarenilu boja, mirisa i plodova naivno je neposredan i slobodan osobnim svojstvima birati artikulaciju s beskrajne palete svojih doživljaja prema vlastitom pokoljenju i sklonostima.

Tragizmom i glorijom, neposrednošću kazivanja, razigranim no i dokumentarno pedantnim zapažajima, pa i kartičnim opsegom materijala, "Moč življenja" nameće se jednim od najboljih ostvarenja cjelokupne hrvatske - temom i jezikom - (neo)rustične književnosti. Snažno je umjetničko svjedočanstvo trajne vrijednosti. Knjiga koja svim literarnim komplimentima pribraja i vizualno-fotografsku proporciju ambijentalno zaokružujući naraciju. U funkcionalnoj su gradaciji te dvije pozicije; fotografija je klimaks s kojim se vrijednosti poruke pojačavaju i u općem efektu mudro informacijski upotpunjuju. Koliko je spisateljsko majstorstvo Petrane Sabolek validno, nepobitno i konkluzivno, ovjerava abecedno sistematiziran *rječnik donjokraljevečkog govora* na kraju knjige. Ovako ostvareno i dovršeno izdanje mora i treba, prije svega, krasiti obrazovne klupe, jer ako smo naveli riječi Vjekoslave Jurdane (izvanredna profesorica s Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilišta 'Jurja Dobrile' u Puli) u *setupu* ovog osvrta, repetirajmo ih uzvišeno u dovršetku elaboracije: *Dijalekt je izuzetno bitan u dječjem razvoju, jer je dijete zavičajno biće i izuzetno*

mu je bitna pripadnost prostoru na kojem živi, narječje kojim se služi, djetetu se oduzimanjem mogućnosti govora na narječju oduzima zavičajnost i djetinjstvo!

I da je ova knjiga Petrane Sabolek puno više od "zapisa" jamče s kraja reminiscencije (uz fotografiju kuće) na mesijanski lik Donjega Kraljevca – Rudolfa Steinera, na njegovo djelo: *"... konkretno opažanje duha i duhovnog u materiji te opažanje djelovanja nematerijalnih sila na fizički svijet, kao i uspostavljanje određenih zakonitosti koje se potom mogu i praktično primijeniti..."*, cementirajući obzor *'moći življenja'* u čovjeka koji nije marioneta, već je nadgeneričko, spiritualno biće smisleno kao utjelovljenje ideje.

Robertino Bartolec

NAGRADA *ZVONKO MILKOVIĆ* ZA 2025. GODINU - EMILIJI KOVAČ

Na ovogodišnji natječaj, sedmi po redu, koji su raspisali Ogranak Matice hrvatske u Varaždinu te Gradska knjižnica i čitaonica Metel Ožegović Varaždin, za najbolju izvornu knjigu pjesama hrvatskog autora ili autorice s izrazito intimističkom i/ili zavičajnom tematikom, a koja se nagrađuje Nagradom *Zvonko Milković*, pristigle su trideset i tri knjige poezije vrlo raznolikog spektra tematskog, izričajnog, strukturno-formalnog, jezičnog (standardnog i dijalektalnog). Pristiglu produkciju prosuđivalo je povjerenstvo u sastavu Zvonko Kovač (predsjednik), Mladen Kopjar i Tomislav Ribić (članovi). Za finalni dio natječaja povjerenstvo je odabralo pet knjiga:

1. Lana Derkač, *Azil za nebeska tijela*, V.B.Z., 2025.

2. Emilija Kovač, *kao huia kao voda kao stablo*, Ogranak Matice hrvatske u Čakovcu, 2025.

3. Marija Lamot, *Vrata koja ne znam otvoriti*, Mala zvona, 2025.

4. Evelina Rudan, *Polje, slama, žudnja*, Fraktura, 2025.

5. Snježana Tramburovski, *Tajne uklesanih imena*, Studio Moderna d.o.o., Zagreb, 2025.

Finalni dio Tomislav Ribić, član povjerenstva, pjesnik koji je *Milkovićem* odlikovan 2022., ocijenio je ovim riječima: *„Ovogodišnje finalistice predstavljaju pet različitih književnih svjetova, a povezuje ih osebujnost izraza i svjetovi koje grade. Svaka je pjesnikinja različita, ali je svoja i jedinstvena. U finalu se našlo pet knjiga, pet različitih svjetova, pet velikih, već nagrađivanih književnica koje uzgajaju u svom vrtu riječi. Riječ je teško uzgojiti. Rečenicu je teško prekopati. A sve one su vrsne vrtlarice riječi."*

Komentirajući kriterije koje je slijedilo povjerenstvo, Ribić je prilikom dodjele nagrade rekao: „Osobno, uvijek smatram da je književnost umjetnost, a poezija posebno umjetnost koja treba istraživati, tražiti nove prostore izričaja i krčiti nove putove.

U svakoj od knjiga nalazimo posebnosti i u svima – od lirskih pjesama *Marije Lamot*, intimističke lirike *Lane Derkač,* modernizma i ludizma *Eveline Rudan*, besmrtnih poema izvan prostora i vremena izvađenih iz vremenske kapsule *Snježane Tramburovske*, istraživanja vremena i prostora u pjesmama postojanosti, života i opstanka *Emilije Kovač* – pronalazimo ono bitno: svjedočenje – svoje smo, različite od drugih, istražujemo, idemo dalje, same smo na tom putu, tinjamo. Pjesnici su nesigurna bića: ponekad, drugačiji od drugih, samozatajno pišu i čekaju stoljeće da budu otkriveni, baš zato jer su plivali/plivale uzvodno, daleko od razuzdane gomile, od prosječnosti."

Prosudbeno povjerenstvo najboljom knjigom pjesama proglasilo je zbirku ***kao huia kao voda kao stablo*** autorice, književnice ***Emilije Kovač***.

Obrazloženje nagrade:

„Emilija Kovač se u nagrađenoj zbirci konceptualno odriče lirskog meandriranja, odnosno uspjeloga baratanja slobodnim stihom, određenim ritmom i jezicima, u korist narativne reče-

nice i bogatstva smisla, koji se vrlo osmišljenim poglavljima i kompozicijom knjige međusobno nadopunjuje i nadograđuje.

Nakon uvodnog dijela autorsko *ja* javlja se kao *majka planine*, zaživjela je i posvojena je, pa treba biti i osvojena. Slijede dva pokušaja uzgajanja planine (lijevi vrh, desni vrh), kao i premještanje planine, najprije teži ili općenitiji, a onda i četiri lakša načina.

U prepletenom samorazgovoru pripovjednog glasa autorice i lirskoga subjekta pjesme saznajemo da za uzgajanje i osvajanje planine, kao i za uzgajanje boga, *treba mnogo upornosti, poneki pad i nešto sreće*, dok *kamenje raste i množi se u grozdovima, lancima ili svako za se i svako na svoj način*, pa stoga *treba mnogo samozatajnosti da se opstane u nizu, ponekad previše.*

Autorica se u svojim pjesmama u prozi oslanja na život sam, na sve što raste i buja, ona kao da postaje dio svog okoliša, nerazdvojan sastojak tog čudesnog bića koje i može biti stvoreno samo kao veliko Jedno, a kad i pronalazi svoje opreke, i njima se dopušta da kroče svojim putima: nisu daleko, svi bivstvuju da se bar jednom dotaknu i osjete bilo koje, iako neujednačeno, čine isti organizam, ovdje stvoren riječima koje sade divove jer je tako lakše premjestiti planine (*divovi oduvijek premještaju kamenje pa će i tvoje doći na red).*

Nježna je to i refleksivna poezija koja prirodu, sve u njoj i oko nje, poistovjećuje i s religijom jer ona je ljudsko djelo, dio okoliša i našeg okružja, pa se i bog uzgaja, on *bubri, lista i nećka se* sve dok ne *ojača pa bude vuk, moćan i pouzdan*, *u svemu bolji od nas.*

Ova zbirka pjesama Emilije Kovač kao da ima ambiciju i svoj lirski glas, kao i glasove čitateljica ili čitatelja koji se s njom su-stvaraju, premjestiti u bogato metaforičko, simboličko polje komunikacije, ali ne tako da bude nerazumljiva ili ironična, nego da na sve višem i višem asocijativnom smislu projašnjava i poziva na naše domišljanje – dopjevavanje, bilo da govori o rubovima, fluidnosti bivanja, uzgajanju, osvajanju ili premještanju planine, o čuvarima kamenja, o stablu, zvijerima ili životinjama, prostoru ili jednostavno vratima, bogu i odlasku.

Lirski zapisi Emilije Kovač stvaraju jedinstvenu, bogatu koherenciju smisla, njegovim malim nadopunama, kao i svojom cjelovitosti – na razni cijele knjige.

S toga smo zbirku pjesama Emilije Kovač ocijenili najboljom u jakoj konkurenciji odličnih autorica iz našeg užeg izbora: Lane Derkač, Marije Lamot, Eveline Rudan i Snježane Tramburovski."

Uz finalistice, povjerenstvo je istaknulo još nekoliko vrsnih knjiga pjesama i njihove autore: Željka Ivankovića, Tomislava Marijana Bilosnića, Olju Runjić, Matka Abramića i Tomislava Šovagovića. Također kao osebujnost i vrijednost ponuđene pjesničke produkcije naznačuje i priličan broj dobrih knjiga na dijalektu.

Nagradu su 23. listopada 2025. u Gradskoj knjižnici i čitaonici "Metel Ožegović" Varaždin dodijelili, u ime organizatora, ravnatelj Gradske knjižnice Mario Šoštarić i predsjednik Ogranka Matice hrvatske u Varaždinu prof. emer. dr. sc. Hrvoj Vančik.

Uredništvo

O BOGU, SVIJETU I ČOVJEKU
Cvjetko Milanja: *Bogu bliže, Znanstveno-meditativna promišljanja,* Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2025.

Poznati umirovljeni sveučilišni profesor novije hrvatske književnosti, književni kritičar i teoretičar od mladih dana, Cvjetko Milanja, nakon niza uspješnih analitičko-preglednih knjiga o hrvatskom pjesništvu i prozi, iznenadio nas je knjigom u kojoj, na njemu svojstven sustavan i metodološki izazovan način, progovara o pitanjima odnosa Boga, svijeta i čovjeka u suvremenom postmodernom dobu iz vizure društveno-humanističkih znanosti, teološko-vjerske perspektive te u okviru problematizacije odnosa prirodnih znanosti i teologije. Zaključna

poglavlja donose spoznaje o kozmogoniji i vjerskoj meditaciji te nas približavaju mističnom i osobnim meditativnim molitvama.

Nama, koji smo bolje poznavali kolegu Cvjetka Milanju, dok je još radio na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, znali smo da mu je opća spoznaja o književnosti i svijetu koji ona reproducira, jezično-esejistička sintetičnost i načelno povjerenje u teorijsko promišljanje, više od književne znanosti u koju smo mnogi povjerovali od strukturalizma do brojnih, često i suprotstavljenih teorijskih pretpostavki, priskrbilo glas i mjesto pouzdanog stručnjaka za književnost. Mogli bismo reći da je Cvjetko Milanja upravo s tim adutima svoje vlastite skepse, ali i istraživačke radoznalosti, ustrajnosti i marljivosti, pristupio i svom možda najtežem zadatku, da sebi i nama pomogne razumjeti našu odgovornost prema određenom „smislu života, smislu postojanja uopće jer se jedino čovjeku nadaje misao o dvojbenosti postojanja", odnosno da upravo „biti čovjek znači biti svjestan i biti odgovoran", kako to formulira Viktor E. Frankl; a mogli bismo u tome prepoznati i Milanjina svojevrsnog književnog mentora Petra Šegedina, pa onda i njega samoga.

Iz te svjesno odabrane racionalne i odgovorne pozicije, Cvjetko Milanja nas vodi preko područja „sociološkoga opisa", čovjekove prve i najteže kušnje konstituiranja subjekta kao jedinstvene osobnosti, određenoga Sebstva, u odnosu na kompleksne pojavnosti društva (od obitelji i radno-životne zajednice do tajnih društava i sekti; pri čemu se sekularni individualizam ili slobodan čovjek moderne, pa čak i modernizma u najširem smislu, susreće s raznim vrstama ograničenja i osporavanja. Zato Milanja s pravom postavlja pitanje „gdje je tu Bog, gdje je tu Isus kao objava Božje volje, poziv na sustvarateljstvo, *telos* i puninu bitka, poziv na život cjeline božanske ujednosti"?

Nećemo pogriješiti ako kažemo da Milanjina cijela knjiga pokušava na ta pitanja odgovoriti u raznim varijacijama i iz različitih ljudskih duhovnih praksi. Sociološko promišljanje završava pomalo iznenađujuće s našim Franjom Petrićem, u kojemu se prepoznaje prametodologija i filozofija povijesti: „Petriću povijest nije u 'pripovijedanju priče', nego da čovjeka potiče upravljati svojim životom temelj čega je znanje izniklo iz refleksije i kontemplacije". Na to se logično nastavlja bogat filozofijski horizont, koji nam Milanja vješto otvara pojedinim postajama povijesti filozofije, od Kantove definicije prosvjetiteljstva i čovjekova izlaska iz nepunoljetnosti („Nepunoljetnost je nesposobnost služiti se svojim razumom bez vodstva nekoga drugoga".), preko raznih varijacija i komentara klasične filozofije do filozofije u srednjem vijeku i novovjekovne filozofije, pri čemu se oslanja ili navodi i mnoge suvremene autore. Spominje se Šegedinova aktualizacija Platona, zatim se navodi filozofija Plotina u kontekstu odnosa spoznaje i znanosti te kršćanskoga vjerovanja, čemu su najbolji oslonac Papa Benedikt XVI (Ratzinger) i Augustin („vjeruj kako bi razumio", ali i „razumi kako bi vjerovao"), kao i Bonaventura franjevac, kod kojeg se „sve prepoznaje u trostrukosti: istina (ontološki, razumom i mistično), u našem je umu neposredno nazočna; duša ju spoznaje bez pomoći vanjskih osjetila". Ne ulazeći u daljnju kronologiju argumentacije, od Descartesa i Hansa Künga, preko pregleda navedene problematike u gotovo svih klasika novovjekovne filozofije i njihovih interpretacija, npr. H. Burgera o Kantu i s njima dosegnute protestantske dimenzije („Kant govori o etičkoj zajednici kao o Božjem narodu pod etičkim zakonima"), da bi, prema Milanji, već Fichte „domislio ideju individualnosti", pa, kako glasi jedna od zaključnih misli, „kako je Božanska volja 'stvoritelj svijeta', a u spoznajnom procesu mi ne djelujemo zato što spoznajemo, nego spoznajemo zato što smo određeni da djelujemo, te je tako sloboda uklopljena u sklop svijeta i kontrolira se u odnosu na pojedinačne zadatke", odnosno kako se taj paradoks razrješava kod Hegela „niti je individuum slobodan, niti je 'kod sebe' samog. Njima, kao i uz suvremenije filozofe i pisce (Heideggera, Adorna, Sartrea i Camusa), dolazimo do „filozofske teologije" usmjerene „na spoznavanje Boga kao cjelinu koja obuhvaća čovjeka i svijet", odnosno ona nastoji „protumačiti ono što čovjek koji vjeruje primjećuje i prepoznaje kao presudno za njegov religiozni bitak".

Kako nas naredna poglavlja knjige vode u

S predstavljanja knjige: autor C. Milanja (lijevo) i recenzent Z. Kovač

pretežno teološko-vjerska i kozmologijska promišljanja, pri čemu su ova potonja, kao i problematiziranje mističnoga, a naročito vjerska meditacija i meditativne molitve, nešto lakša za književnu ocjenu knjige, zadržat ćemo se pretežno na spoznajno stilskom aspektu Milanjina pisanja. Slično kao i u prethodnom iscrpnije prikazanom dijelu knjige, tako i ovdje argumentacija teče kroz bogate diskusije s recentnom literaturom, spretnim i koncentriranim bitnim sadržajima pojedinih knjiga, ali i čestim zauzimanjem vlastitoga, autorskog stajališta. Ona nisu samo smještena pri kraju poglavlja, nego se javljaju i unutar „diskusija" sučeljenih autora, pa čitatelja postupno vode prema krajnjem ishodu ovog, pomalo i vjersko-duhovog zavjetnog zauzimanja. Milanjini nagovori u korist sakralne spoznaje čovjeka i svijeta kao da imaju i svojevrsni jezično-stilski put od razumijevanja vjerskoga prirodnih znanstvenika koji su vjernici do onog mističnog u nama koje nas dovodi do pjesništva, odnosno do molitvi, u kojima se autor okušao i kao sustvaratelj jednog starog i zato klišeiziranog žanra, zapravo kao pjesnik. „Odnos prema Bogu", kako zapisuje fra dr. sc. Ivan Majić u pogovoru, „nužno otvara želju odnosa s bližnjim, želju da i netko blizak dobije to isto svjetlo. U tom smislu, Milanja na završnim stranicama ove knjige više govori kao netko tko utemeljuje svoju vjeru, odnosno, točnije, kao netko tko želi podijeliti s nama to utemeljenje koje je dobio na dar. S jedne strane osjeti se apologetski žar, a s druge strane, i dalje je prisutna ona dječja radost što se ipak došlo do nekih odgovora" (Pogovor, str. 265).

U svakom od tih poglavlja svatko će od nas, zavisi od njegove naobrazbe ili struke moći provjeriti argumente *za* i *protiv* vjerskoga opredjeljenja „na štetu" svojega znanstvenoga, naučenoga znanja, premda na tragu Wittgensteina sugerira Milanja da nas ne treba zanimati „opovrgavanje ili potvrđivanje religijskih vjerovanja te ima li Boga ili ne", nego trebamo nastojati razumjeti religiju u „njenom izravnom kontekstu" i treba nas zanimati „gramatika, dakle uporaba izričaja religioznog vjerovanja", drugim riječima u razumijevanje religije trebamo analizirati „kakve je vrste jezik uključen u religiozno vjerovanje i kakvo je gledanje na zbilju u njemu utjelovljeno" (D. Z. Phillips). Zato se u zaključnoj ocjenu ovoga pretraživanja trebamo upitati o autorovu jeziku te o krajnjem rezultatu promišljanja, posebno s obzirom na svijet odnosno zbilju u kojoj živimo.

Premda mi se osobno čini najbliži izlaz u kozmologiji, naime sve i ako Božja čestica nije

tek neka lebdeća tvar u svemiru, „nego je Bog u njoj budući da je Sveštost“ i ako smo mi tek „posuđeni dio svemira što u trenutku smrti vraćamo“, onda naša pjesnička molitva Svemiru, jednako bezvremenom i beskrajnom, pa i zastrašujućem i svemogućemu, nije daleko od vjere, iako je oslobođena religioznosti; slično kao što filozof Omri Boehm u razgovoru sa suvremenim austrijsko-njemačkim piscem Danielom Kehlmannom pokušava razriješiti pitanje vjere i religioznosti u I. Kannta, ostavljajući mu vjerovanje, ali oslobađajući ga autoriteta Boga; *Der bestirnte Himmel über mir*, Propyläen, 2024.

No, što je za Milanju krajnje rješenje, je li to čitanje Biblije i meditiranje evanđelja, „ono što Isus svjedoči, i to riječima i djelima“? Nedvojbeno da, ali ne vraćaju li nas Stari i Novi zavjet, već svojim utemeljenjem i nadogradnjama, odnosno različitim tumačenjima opet i opet aporijama književne hermeneutike? Suprotno očekivanjima, ovo istraživanje kolege Cvjetka Milanje, osnaženo vjerom i religijskom praksom, postupno ide, preko vjerske meditacije, prema molitvama koje su također osobiti vid retorike, odnosno književnosti. Za vjernike kao zanimljiva nadogradnja konvencionalne molitvene retorike, a za agnostike i nevjernike pak poezija, više od puke postmoderne intertekstualnosti, ambiciozan prilog obnovi molitava i vjerovanjima, *praksi* osobne vjere, ali i religijskoga djelovanja općenito. Koliko uspješan, pokazat će vrijeme. Ono što možemo posebno istaknuti, ako je jezik vjerovanja dobar pokazatelj vjere, odnosi se na osobit osoban jezik Cvjetka Milanje, ne toliko u nastojanju da svakom argumentu zasebno podari podjednaku pozornost, koliko u povremenom „spuštanju“ izraza u narodni, zavičajni leksik, što autorovu vjerovanju daje neku pučku, da ne kažem i franjevačku dimenziju.

Ukratko, vjerujem da knjiga *Bogu bliže* Cvjetka Milanje, može biti podjednako zanimljiva za svjetovnu i svetu, stručnu i vjerničku javnost, pa je preporučujem za čitanje i vjernicima i nevjernicima, kako onima u Crkvi, tako pogotovo izvan nje, posebno u kontekstu domaće etnoreligije, odnosno našega *entnoreligijanstva*, kako Branko Sekulić, prema izrazu politikanstvo, označava situaciju kada se pojava „koristi ideološki i kada više ne postoje kritičke brane“, pa zapravo „tako etnoreligijanstvo označava pervertiranu verziju etnoreligije“ i postaje zločin, „potpuna inverzija vjere“ (Večernji list, 30. kolovoza 2025., str. 43). Zato će knjiga Cvjetka Milanje istinske vjernike ohrabriti, a nevjernike pobuditi da posumnjaju u svoje svjetove bez boga.

Zvonko Kovač

ŠEZDESET GODINA *FESTIVALA KAJKAVSKIH POPEVKI* U KRAPINI
Jubilarnih šest desetljeća glazbenoga kaja

U medijskoj šutnji, gotovo prešućivanju, prošlo je rujansko obilježavanje krapinske festivalske priredbe koja je u šest desetljeća dugoj povijesti mijenjala imena. Prva je bila 1966. godine pod nazivom Festival kajkavske popevke, do 2001. godine. Zatim mijenja naziv u Svečanosti kajkavskih popevki, a 2009. dobiva današnje ime Festival kajkavskih popevki. U šest minulih desetljeća na krapinskoj festivalskoj pozornici izvedeno je više od 2500 popevki. Najzastupljeniji su skladatelji bili Dalibor Paulik (1953. - 2012.) s 50 izvedenih popevki i Nikica Kalogjera (1930. – 2006.) s 46. Društvo za kajkavsko kulturno stvaralaštvo, kao organizator festivala, od prve je godine izdavao notne zapise svih izvedenih popevki u Krapini. Kad je riječ o spomenutom Društvu nezaobilazno je ime Viktora Crneka. Ime znamenitog Krapinčanina trajno je utkano ne samo u Festival kajkavskih popevki, jer on je i začetnik dječjega festivala „Kaj u riječi, pjesmi, slici i plesu“, koji je ove godine, u rujnu, obilježio 40. obljetnicu.

K tome je i idejni začetnik Kulturno-umjetničkoga društva „Ilirci" koje je u listopadu obilježilo 60. obljetnicu djelovanja. „Ilirci" su zaštitni znak Krapinskoga festivala. Na početku svakoga pjevaju početnu „špicu" *Dobro mi došel prijatel,* a na kraju odjavnu *Vse počinje v Zagorju* i *Popevke sem slagal.*

U povodu festivalskog jubileja izašla je monografija *60 godina Festivala kajkavskih popevki,* autora i urednika Željka Slunjskog. Među ostalim, na početku su tiskani prilozi *Kajkavsko govorno područje* hrvatskoga dijalektologa i poznavatelja kajkavice Mije Lončarića (1941. – 2023.) i *Tradicija kajkavske vokalne lirike* skladatelja glazbenoga pedagoga i pisca Zlatka Grgoševića (1900. - 1978.).

Krapinsko glazbeno zbivanje pokrenuli su u jesen 1965. godine nekoliko zaljubljenika u kajkavsku popevku, među kojima pjesnik Drago Britvić i tadašnji predsjednik Općinske skupštine Krapina Mijo Pavić. Okupili su nekoliko suradnika (Teodor Boch, Milivoj Kujundić, Božo Sinković, Stjepan Mihaljinec, Vlado Seljan, Antun Kozina, Božo Težački i Jaroslav Tureček) i od 23. do 25. rujna 1966. održan je prvi Festival kajkavske popevke. Pružio je mogućnost mnogim istaknutim pjesnicima i skladateljima da javnosti predstave svoja ostvarenja. Budući da u festivalskim počecima nije bilo afirmiranih tekstopisaca, skladatelji su uglazbljivali stihove Dragutina Domjanića, Miroslava Krleže, Frana Galovića, Ivana Gorana Kovačića i pjesnika okupljenih oko časopisa „Kaj" (Ivan Horvat, Miroslav Dolenec–Dravski, Stjepan Jakševac, Stanko Dominić i drugih). Ono što Festival kajkavskih popevki razlikuje od svih drugih festivala u Lijepoj Našoj je što od prve godine do današnjih dana svi sudionici, od opernih prvaka do estradnih pjevača, nastupaju u narodnim nošnjama, koje predstavljaju kulturnu baštinu hrvatskoga naroda. U tom opredjeljenju Festival uspješno surađuje sa zagrebačkom Posudionicom i radionicom narodnih nošnji koja od 2021. godine djeluje pod imenom Centar za tradicijsku kulturnu baštinu. Izvođači nastupaju u narodnim nošnjama kajkavskih krajeva (zagorska, međimurska, podravska, prigorska /šestinska i posavska).

Festival Krapina: †Gabi (stilizirana međimurska), Radojka i Tereza (moslavačka nošnja) – foto: Ž. Slunjski

Prvi festivali pobuđivali su veliku medijsku pozornost, tako da je 1968. o njemu u svojoj rubrici „Notes" pisao i Igor Mandić.

Niska opernih umjetnika

Još nešto Krapinski festival razlikuje od svih drugih, a to je njegova specifičnost. Naime, jedna je festivalska večer bila s programom koncertnih popevki i egzistirala je sve do 1993. godine. Vodeća imena vokalne reproduktive nastupila su na krapinskoj festivalskoj pozornici. Pobjednica prve koncertne večeri bila je mezzosopranistica Nada Puttar Gold sa skladbom „Sestrica reka" Rudolfa Rajtera i Stjepana Jakševca. Za njegovim stihovima 1968. posegnuo je i Jakov Gotovac čiju je skladbu „Imela majka sineka tri" pjevala mlada Ruža Pospiš Baldani, po ocu podrijetlom iz Radoboja. Duga je niska opernih imena s krapinskim nastupima (Marijana Radev, Vladimir Ruždjak, Franjo Petrušanec, Dunja Vejzović, Krunoslav Cigoj, Franjo Paulik, Nevenka Petković Sobjeslavski, Vlatka Oršanić, Ivanka Boljkovac, Gertruda Munitić, Lidija Horvat Dunjko, Valentina Fijačko…).

S Krapinskog festivala (foto- Ž. Slunjski)

U tzv. lakšem žanru na prvome je Festivalu kajkavske popevke briljirao i bio otkriće dječak iz Mača, trinaestogodišnji Radek Brodarec. U duetu s Tomislavom Boićem pjevao je popevku „Na Sleme" Rudolfa Mahalupa, tekst Stjepan Jakševac. I ta je popevka do danas radijski najizvođenija. Radek je na krapinskoj pozornici ostvario 38 pjevačkih nastupa. Inače, pjevačka je doajenka Višnja Korbar (1942. - 2022.) koja je ostvarila 46 nastupa, a Elvira Voća 39. Zaseban opus ostvarili su Arsen (1938. - 2015.) i Gabi (1936. - 2025.). Svojedobno Arsen je rekao: "Za Krapinu pišem od 1971. Nikome nisam bio toliko vjeran. Sa zadovoljstvom potpisujem taj skromni kajkavski opus" . A u tom opusu jesu popevke od „Dugo me ni bilo" (1971.) do „Oko jene hiže navek ftiči lete" (1980.), koja je na repertoaru svih zagorskih zborova.

Jedna je Suza

Popevka za sva vremena je „Suza za zagorske brege" sa skladateljskim potpisom Zvonka Špišića. Ana Bešenić (1952. - 2012.) rođena u Varaždinskim Toplicama, kao petnaestogodišnja djevojčica došla je u Zagreb i upisala se u „Končarevu" srednju tehnički školu na Trešnjevci. U jednoj od učionica spjevala je „Suzu" u jednome dahu. Nije se mogla priviknuti na grad. Čeznula je i žudjela za svojim Zagorjem i prelijepim djetinjstvom, usprkos tadašnjem siromaštvu i skromnom životu. Vraćajući se iz škole, potkraj 1968. godine, premda uplašena i promrzla, pozvonila je na vrata doma Zvonka Špišića u ondašnjoj Končarevoj ulici. Otvorivši vrata Zvonko je mislio kako djevojka želi fotografiju s autogramom. „Ne, ja imam tekst zaKrapinu - rekla je Špišiću, a on joj je odgovorio kako već ima tekst za festival. Ana se već pomirila s odgovorom i rekla mu: „Ništa onda, dobro…". „A imaš ti to kod sebe" – pitao ju je Špišić. Pročitavši stihove, nekoliko puta ju je pitao je li ih sama napisala. Trešnjevački šansonijer kasnije je stihove pokazao Dragi Britviću i u suradnji s Anom prilagodili su ih za uglazbljivanje. Na četvrtom Festivalu kajkavskih popevki 1969. u alternaciji Suzu su pjevali autor glazbe Zvonko Špišić i tada vrlo popularni pjevač raskošna glasa, Vice Vukov. Popevka za sva vremena!

Što se tiče autora stihova u šest festivalskih desetljeća najzastupljeniji su bili Dragutin Domjanić (uglazbljene 72 njegove pjesme), Nikola Pavić (18 uglazbljenih pjesama), Stjepan Jakševac (31 pjesma), Ančica Koprek (31 pjesma),

Ljubica Konjević (32 pjesme), Mišo Doležal (43), Drago Britvić (117), a najzastupljeniji je pjesnik Krapinskoga festivala zelinski pjesnik Zlatko Crnec (1936. – 2020.) sa 119 uglazbljenih pjesničkih stihova.

Idu dani, idu cajti, ali dok je krapinskih entuzijasta, bit će i festivala!

Željko Slunjski

AUTORI/SURADNICI – KAJ 3-4/2025.

ROBERTINO BARTOLEC (Varaždin) – književnik, književni kritičar, prevoditelj i nakladnik (Modernist); promotor varaždinske književno-kulturne scene; autor više knjiga kritika, prijevoda; prevođen u inozemstvu

TOMISLAV MARIJAN BILOSNIĆ (Zadar) – književnik, slikar, umjetnički fotograf, publicist, urednik i novinar, haiku pjesnik, autor više od 160 knjiga proze, poezije, kritika, feljtona i nagrađivanih putopisa, te mnogih prevedenih izdanja

ELENA GRAH CILIGA, prof. (Buzet) – prof. hrvatskog jezika i književnosti, pročelnica za društvene djelatnosti i kulturu Grada Buzeta, predsjednica Katedre Čakavskog sabora Buzet, glavna i odgovorna urednica Buzetskoga zbornika, autorica više studija iz područja jezikoslovlja s naglaskom na buzetski dijalekt

Dr. sc. MARIJANA ĦORVAT (Zagreb) – znanstvena savjetnica u trajnome zvanju, Institut za hrvatski jezik / voditeljica Odjela za povijest hrvatskoga jezika i projekta Portal hrvatskih gramatika te suradnica na nekoliko (međunarodnih) projekata; članica Upravnog vijeća Instituta

BOŽICA JELUŠIĆ (Đurđevec) – književnica, esejistica, publicistica, likovna kritičarka, ekologinja, prevoditeljica; predstavnica activae kajkavianae; antologizirana i nagrađivana autorica višejezične kompetencije u 70-ak djela na hrvatskom standardnom, kajkavskom, engleskom

VESNA KOSEC-TORJANAC, prof. (Varaždin) – dramaturginja HNK u Varaždinu, prof. hrvatskoga jezika i književnosti; autorica 30-ak uprizorenih dramskih tekstova za djecu i odrasle, kao i niza dramatizacija i kajkavizacija

Dr. sc. EMILIJA KOVAČ (Čakovec) – književnica, znanstvenica, esejistica, urednica; predavačica (Učiteljski fakultet u Čakovcu); nagrađivana autorica 10-ak raznorodnih djela na hrvatskom standardnom jeziku i kajkavštini

JUDITA KOVAČ, dipl. arh. (Kandern/Njemačka) – spisateljica (putopisi, roman), književna kritičarka; gradska arhitektica; voditeljica grupe kreativnog pisanja i podcasta „Zeit zum Schreiben“

Dr. sc. ZVONKO KOVAČ (Zagreb) – književnik i znanstvenik; umirovlj. redoviti profesor Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, hrvatski (antologijski kajkavski) pjesnik i književni kritičar; znanstvena područja: metodologija povijesti književnosti, međuknjiževna kritika, kajkavsko pjesništvo; suvremenejužnoslavenske književnosti

DANICA LEŠTEK, prof. (Donja Stubica) – prof. filozofije i povijesti i dipl. knjižničarka, stručna suradnica knjižničarka u zvanju izvrsne savjetnice u OŠ Donja Stubica; članica Predsjedništva Kajkaviane -društva za prikupljanje, čuvanje i promicanje hrvatske kajkavske baštine.

IVONA MARCIUŠ, dramaturginja (Zagreb) – diplomirala Dramaturgiju na Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu; bavi se pisanjem dramskih tekstova i scenarija (od studentskih dana); živi i radi u Zagrebu

ZDENKA MALTAR, upr. prav. (Novi Marof) – Grad Novi Marof; nagrađivana pjesnikinja

i prozaistica (putopisi, kratka proza…) kajkavskog i standardnog hrv. jezika

Izv. prof. dr. sc. TATJANA PIŠKOVIĆ (Zagreb) – izvanredna profesorica na Katedri za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu; osnovna područja njezina znanstvenog interesa: leksička semantika, leksikografija, morfologija i rodna lingvistika

ŽELJKO SLUNJSKI (Zlatar) – novinar/publicist, diplomirao na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu (u novinarstvu od svoje 17. godine); među ostalim, autor monografije „60 godina Festivala kajkavskih popevki", suradnik Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža

Dr. sc. IGOR ŠIPIĆ (Split) – književnik i znanstvenik, pjesnik, putopisac, povjesničar - proučavatelj mediteranskih kultura; kritičar, esejist

TOMISLAV ŠOVAGOVIĆ (Zagreb) – pjesnik i prozaist (kratke priče, putopis, roman), književni kritičar i publicist; diplomirani novinar i teolog; samostalni umjetnik; urednik, kolumnist, predavač

NADA VUKAŠINOVIĆ, prof. (Zagreb) – pjesnikinja i prozaistica (kratke i putopisne priče); autorica brojnih članaka s područja pedagogije